

สำรวจวรรณกรรมทางวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่าง
ประเทศไทย-รัสเซีย

จิตติภัทร พูนขำ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์

สาขาวิชาการระหว่างประเทศ

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ทุนอุดหนุนการวิจัย ศูนย์ติเรก ชัยนาม (ฝ่ายวิจัย) คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2558

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ความสัมพันธ์ต่างประเทศของไทยกับต่างประเทศนั้นนอกจากจะเป็นประเด็นสำคัญในกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะของรัฐไทยและความสนใจของภาคประชาสังคมแล้วยังอยู่ในสถานะของการเป็นสาขาวิชาแขนงหนึ่งในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีการศึกษาและวิจัยอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศไทยและในระดับโลก วรรณกรรมทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ต่างประเทศของไทยกับต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับรัฐมหาอำนาจนั้นก็เพิ่มมากขึ้นไปด้วยทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ กระนั้นก็ดี วรรณกรรมว่าด้วยความสัมพันธ์ต่างประเทศของไทยกับรัสเซียในฐานะที่เป็นมหาอำนาจหนึ่งนั้นกลับค่อนข้างมีน้อยในเชิงเปรียบเทียบ เมื่อเทียบเคียงกับงานวิชาการที่ศึกษาความสัมพันธ์ของไทยกับรัฐมหาอำนาจอื่นๆ ได้แก่ สหรัฐอเมริกา จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น¹ ทั้งนี้ที่รัสเซียยังคงมีบทบาทสำคัญในเวทีการเมืองและเศรษฐกิจโลก ทั้งในฐานะของสมาชิกถาวรในคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ มหาอำนาจด้านนิวเคลียร์ และมหาอำนาจด้านพลังงาน (การเป็นรัฐที่ส่งออกก๊าซธรรมชาติมากที่สุดในโลก) รวมทั้งบทบาทในเวทีในระดับภูมิภาค และระดับทวิภาคีกับไทย

ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากปัจจัยข้อจำกัดสามประการสำคัญด้วยกัน นั่นคือ ประการแรก ข้อจำกัดทางด้านบริบททางประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศ กล่าวคือ ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียมีลักษณะของความไม่ต่อเนื่อง และการขาดช่วงขาดตอน โดยมีทั้งช่วงขาขึ้น ช่วงขาลงและช่วงยุติความสัมพันธ์สลับกันไปมา² โดยในช่วงแรกเป็นการเริ่มต้นความสัมพันธ์

---

¹ โปรดคุณ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, ใน *เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ* (กรุงเทพฯ: สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2528 [2549]); ฉลอง สุนทรวานิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2516); จุลชีพ ชินวรรณ, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556); จิตติภัทร พูนจำ, *ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย: ก้าวสู่ห้วงส่วนยุทธศาสตร์* (กรุงเทพฯ: กรมยุโรป กระทรวงการต่างประเทศ และคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557).

² จุลชีพ ชินวรรณ, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556); Paradorn Rangsimaporn and Ekaterina

ตั้งแต่การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1897 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนกระทั่งการยุติความสัมพันธ์ทางการทูตกันภายหลังการปฏิวัติรัสเซียในปี ค.ศ. 1917³ ช่วงที่สอง ไทยและสหภาพโซเวียตมีการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกันในวันที่ 12 มีนาคม ค.ศ. 1941 แต่เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่สองทำให้การแลกเปลี่ยนทูตต้องชะลอออกไป จนกระทั่งช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อไทยต้องการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ และต้องการเสียงสนับสนุนจากสหภาพโซเวียตในฐานะสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงของสหประชาชาติ⁴ แต่ความสัมพันธ์ก็ไม่ได้เป็นไปอย่างราบรื่นนักทั้งนี้เนื่องมาจากบริบทระหว่างประเทศ นั่นคือ สงครามเย็น และในช่วงที่สาม เมื่อสหภาพโซเวียตล่มสลายลงในปี ค.ศ. 1991 ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียกลับมาฟื้นฟูความสัมพันธ์อันดีใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตรเป็นต้นมา⁵ อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียมีความแตกต่างไปจากความสัมพันธ์ของไทยกับต่างประเทศอื่นๆ ซึ่งมีความต่อเนื่องมากกว่า

ในประการที่สอง ข้อจำกัดในด้านการเข้าถึงเอกสารชั้นต้น โดยการที่หोजดหมายเหตุของไทยมีระบบการจัดเก็บและสืบค้าเอกสารที่ยังไม่ค่อยเป็นระบบระเบียบเท่าที่ควร ในขณะที่หोजดหมายเหตุของรัสเซียก็ยังไม่เปิดกว้างมากนักและขาดระบบในการสืบค้นที่มีประสิทธิภาพส่งผล

Koldunova, “Russia-Thailand Relations: Historical Background and Contemporary Developments”, in *ASEAN-Russia: Foundations and Future Prospects*, eds. Victor Sumsky, Mark Hong, and Amy Lugg (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2012), pp. 160-172.

³ โปรดดู ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2516).

⁴ โปรดดู นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, ใน *เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ* (กรุงเทพฯ: สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2528 [2549]);

⁵ จิตติภัทร พูนขำ, *ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย: ก้าวสู่ห้วงส่วนยุทธศาสตร์* (กรุงเทพฯ: กรมยุโรป กระทรวงการต่างประเทศ และคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557); จุลชีพ ชินวรรโณ, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556); รมย์ ภิมมนตรี, นฤมิตร สอดสุข, วัฒนะ คุ่นวงศ์, และปริญญา จารุสิริวัฒน์, *โครงการวิจัยรัสเซียใหม่และคู่ทางความสัมพันธ์กับไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548).

ทำให้การพัฒนาองค์ความรู้ในสาขาวิชานี้เป็นไปได้ยากลำบากและล่าช้า การวิจัยโดยอาศัยเอกสารชั้นต้นในภาษารัสเซียจึงมีอยู่อย่างจำกัด ทั้งนี้ยังเป็นข้อจำกัดทางด้านภาษาคำด้วย กล่าวคือมีผู้รู้ภาษารัสเซียจำนวนน้อยในเชิงเปรียบเทียบกับภาษาต่างประเทศอื่นๆ ในประเทศไทย ซึ่งทำให้การเข้าถึงแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิและชั้นทุติยภูมิในรัสเซียเป็นไปได้ยากลำบาก แม้ว่าจะมีการแปลเอกสารราชการจากภาษารัสเซียมาเป็นภาษาไทยอยู่บ้าง แต่ยังเป็นเพียงส่วนน้อย⁶

และในประการสุดท้าย ข้อจำกัดทางด้านทรัพยากรบุคคล นั่นคือ ในประเทศไทยมีผู้เชี่ยวชาญในด้านนโยบายต่างประเทศของรัสเซียโดยทั่วไป และความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-รัสเซียโดยเฉพาะนั้นไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับสาขาวิชาการอื่นๆ เช่น อเมริกันศึกษา จีนศึกษา หรือญี่ปุ่นศึกษา เป็นต้น ซึ่งส่งผลกระทบทำให้การสรรสร้างงานวิชาการทางด้านนี้ย่นย่อไปด้วยโดยปริยาย

แม้ว่าในแวดวงวรรณกรรมทางวิชาการความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียจะเผชิญกับปัญหาข้อจำกัดดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดนี้ — พร้อมทั้งความสำคัญของรัสเซียในระบบเศรษฐกิจการเมืองโลก — กลับยังเป็นตัวชี้วัดให้วงการการศึกษาไทยจำเป็นต้องเร่งพัฒนาองค์ความรู้ด้านนี้เพิ่มมากขึ้น จึงมีความจำเป็นในการวิจัยขั้นต้น (preliminary research) ที่จะต้องเข้าใจ สำรวจ รวบรวม ศึกษา และวิเคราะห์สถานะของวรรณกรรมทางวิชาการด้วยความสัมพันธ์ระหว่างไทย-รัสเซียที่ดำรงคงอยู่ในขณะนี้ ตั้งแต่ยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงปัจจุบัน และพิจารณาอธิบายในเชิงทฤษฎีของวรรณกรรมเหล่านั้นว่าปัจจัยสำคัญใดที่เป็นตัวกำหนดหรือผลักดันการดำเนินความสัมพันธ์ของสองประเทศในแต่ละช่วงเวลา ปัจจัยเหล่านี้ อาจหมายรวมถึงปัจจัยด้านความมั่นคง-ผลประโยชน์แห่งชาติ ปัจจัยอุดมการณ์ทางการเมือง ปัจจัยด้านกระแสความคิด ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และสภาพการเมืองระหว่างประเทศ เป็นต้น ซึ่งจะช่วยให้เห็นสิ่งที่ขาดหายไปในการศึกษาวิจัยในขณะนี้ พร้อมทั้งตั้งประเด็นหรือคำถามวิจัยสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไปในอนาคตได้

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

---

⁶ 100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: กระทรวงการต่างประเทศ และมูลนิธิรัฐบุรุษ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์, 2540); พิมพ์ครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2558).

1. เพื่อสำรวจและรวบรวมวรรณกรรมทางวิชาการที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-รัสเซีย ในสองช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ช่วงแรก ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ค.ศ. 1897- 1917) และช่วงที่สอง ความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียต (ค.ศ. 1917-1991)
2. เพื่อจัดระเบียบองค์ความรู้วรรณกรรมทางวิชาการที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-รัสเซีย
3. เพื่อวิเคราะห์และตั้งประเด็นหรือคำถามวิจัยทั้งในทางทฤษฎีและในเชิงประจักษ์สำหรับการศึกษาวิจัยต่อไปในอนาคต

ระเบียบวิธีวิจัย

อาศัยกรอบแนวการวิเคราะห์และทฤษฎีการวิเคราะห์นโยบายต่างประเทศ (Foreign Policy Analysis) โดยพิจารณาปัจจัยสำคัญที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-รัสเซียในแต่ละช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ อันได้แก่ ปัจจัยด้านความมั่นคง-ผลประโยชน์แห่งชาติ ปัจจัยอุดมการณ์ทางการเมือง ปัจจัยด้านกระแสความคิด ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และสภาพการเมืองระหว่างประเทศ และพิจารณาคำอธิบายต่างๆ ของวรรณกรรมทางวิชาการเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาและสำรวจสถานภาพและองค์ความรู้ของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-รัสเซีย ใน 2 ยุคสมัยด้วยกัน คือ ช่วงแรก ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ค.ศ. 1897- 1917) และช่วงที่สอง ความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียต (ค.ศ. 1917- 1991) โดยเก็บรวบรวมข้อมูลประเภทหนังสือ บทความวิชาการ และวิทยานิพนธ์ (ซึ่งศึกษาเฉพาะของมหาวิทาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทาลัยรามคำแหงเท่านั้น) ในภาษาไทยและภาษาอังกฤษเป็นสำคัญ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

-การเข้าใจสถานะของวรรณกรรมทางวิชาการ และคำอธิบายต่างๆ ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-รัสเซียในแต่ละช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์

-ผลงานวิจัยที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-รัสเซีย
ต่อไปในอนาคต ทั้งในเชิงการสร้างคำอธิบายทางทฤษฎี และในเชิงการวิจัยโดยอาศัยเอกสารชั้นต้น

ผลการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ต่อการเรียนการสอนในรายวิชาใด

- ร. 385 ความสัมพันธ์และนโยบายต่างประเทศของประเทศไทยในเครือจักรภพรัฐอิสระ
- ร. 370 ความสัมพันธ์และนโยบายต่างประเทศของไทย
- รศ. 221 ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย

บทที่ 1

ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย (ค.ศ. 1863 - 1917)

ในวรรณกรรมวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียนั้น คำถามสำคัญที่สุดคือ ปัจจัยอะไรคือสาเหตุที่ก่อให้เกิดการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับจักรวรรดิรัสเซียในปี ค.ศ. 1897 คำอธิบายแบบกระแสหลัก (Traditionalism) ของจุดกำเนิดของความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 คือ คำอธิบายแบบ “สภาพจริงนิยม” (Realism) กล่าวคือ รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินความสัมพันธ์ต่างประเทศกับจักรวรรดิรัสเซียในการรักษาอำนาจอธิปไตยของสยามที่กำลังถูกคุกคามจากกระแสจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก กล่าวอีกนัยหนึ่ง การอธิบายความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียตั้งอยู่บนฐานของบทบาทของรัสเซียในการช่วยรักษาระบบดุลแห่งอำนาจในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และในการรักษาเอกราชและความอยู่รอดของรัฐสยามสมัยใหม่⁷

งานชิ้นสำคัญที่สุดคือ งานของฉลอง สุนทราวาณิชย์ เรื่อง “รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6”⁸ ซึ่งศึกษาความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียภายใต้บริบทที่ไทยเผชิญกับการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมโดยอาศัยเอกสารหลักฐานชั้นต้นของทั้งไทย อังกฤษและรัสเซีย ฉลอง อธิบายว่าสาเหตุสำคัญที่ผลักดันให้รัฐบาลไทยพยายามสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับรัฐบาลรัสเซียในฐานะที่เป็นมหาอำนาจหนึ่งนั้นมาจากความพยายามในการรักษาความอยู่รอดของเอกราชและอธิปไตยของประเทศไทย โดยมีปัญหาเฉพาะหน้าที่สำคัญยิ่งคือ ความขัดแย้งทางการเมืองกับฝรั่งเศส ซึ่งปะทุขึ้นในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ไทยในขณะนั้นจึงแสวงหาการสนับสนุนจาก

---

⁷ โปรดคู เพ็ญศรี ตู้ก, *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม, พิมพ์ครั้งที่ 3* (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2554); แพทริก ทัก, *หมาป่าฝรั่งเศสกับลูกแกะสยาม: ภัยคุกคามของฝรั่งเศสต่อความเป็นเอกราชของสยาม, แปลโดย กฤษณา สุทธานินท์ และคนอื่นๆ* (กรุงเทพฯ: สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ, 2543); สุวิทย์ ชีรสาดวัต, *ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112-126: การเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523); วุฒิชัย มูลศิลป์, *วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112* (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น) เป็นต้น.

มหาอำนาจอื่นๆ เพื่อเป็นอำนาจการต่อรองและช่วยไกล่เกลี่ยเพื่อยุติความขัดแย้งกับฝรั่งเศส นอกจากนั้น ฉลอง เสนอด้วยว่า การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตเป็นผลมาจากเหตุผลประการสำคัญคือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชวงศ์ทั้งสอง ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจและการค้า และแม้กระทั่งภายหลังการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต ความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจและการค้าก็ยังมีน้อยมาก และไม่ได้มีการพัฒนาอย่างจริงจังแต่ประการใด ดังนั้นเมื่อเหตุผลความจำเป็นทางการเมืองหรือ “การคืนดินเพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตย” หดลงไป ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียก็เริ่ม “ห่างเหินกันออกไป” และ “ขาดความต่อเนื่อง”⁹ อาจกล่าวได้ว่า งานของฉลองนั้นเป็นงานคลาสสิกชิ้นเอกชิ้นเดียวที่มีความครบถ้วนและสมบูรณ์ในวรรณกรรมวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์

งานวรรณกรรมวิชาการชิ้นอื่นๆ ต่อมาก็ดำเนินรอยตามและผลิตซ้ำคำอธิบายแบบสภาพจริงนิยมนี้¹⁰ เช่น งานของ Ekaterina V. Pugacheva¹¹ (อนึ่ง งานชิ้นนี้ไม่ได้อ้างอิงงานคลาสสิกของฉลองแต่อย่างใด) เสนอว่า สาเหตุหรือปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ไทยและรัสเซียสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกัน ทั้งๆ ที่ไม่ได้มีเป้าหมายหรือผลประโยชน์ร่วมกันนั้น คือ ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ที่แนบแน่นระหว่างรัชกาลที่ 5 กับพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ซึ่งเธอเรียกว่า

---

⁸ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2516).

⁹ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 513.

¹⁰ โปรตดู สุมณฑา วุฒิสมาบดี, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซียปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 – ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20”, *รัฐศาสตร์นิเทศ*, ปีที่ 10: ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2518): หน้า 82-100; Natanaree Posrithong, “The Russo-Siamese Relations: The Reign of King Chulalongkorn”, *Silapakorn University International Journal*, Vol. 9-10 (2009-2010): pp. 87-115; *From Your Friend: 110 Years of Relations between Thailand and Russia* (Bangkok: Amarin Printing, 2007); ไกรฤกษ์ นานา, *การเมือง “นอกพงศาวดาร” รัชกาลที่ 5: เบื้องหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2549[2551]). เป็นต้น

¹¹ Ekaterina Vladimirovna Pugacheva, “The Significance of Personal Contacts between the Russian Imperial Family and the Royal Court of Siam in the Late 19th – Early 20th Centuries”, MA Thesis in Southeast Asian Studies, Graduate School, Chulalongkorn University, 2009.

เป็น มิตรภาพที่ “เข้มแข็งแต่เปราะบาง” (strong but fragile friendship)¹² Pugacheva มองว่า ในความเป็นจริงแล้ว นโยบายต่างประเทศของพระเจ้าซาร์นั้นก็มีความสอดคล้องกับเป้าหมายทางการเมืองเรื่องอำนาจ (Realpolitik) และเกียรติยศ (prestige) ของรัสเซียในการเมืองโลกด้วย กล่าวคือแม้ว่ารัสเซียจะไม่ได้มีผลประโยชน์ทางการค้าและอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่รัสเซียก็ไม่ต้องการให้ประเทศคู่แข่ง โดยเฉพาะอังกฤษ มีอำนาจและอิทธิพลมากขึ้นในภูมิภาคนี้ และการดำเนินการทูตก็มีได้ต้องอาศัยค่าใช้จ่ายทางการเงินแต่อย่างใด แต่กลับได้เกียรติยศและการยอมรับระหว่างประเทศมากขึ้น Pugacheva ยังเสนอด้วยว่า ภายใต้ลัทธิจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคม รัสเซียในฐานะมหาอำนาจ มีบทบาทสำคัญยิ่งที่ช่วยเกื้อหนุนให้สยามสามารถรักษาเอกราชและคงสถานะเป็น “รัฐกันชน” (buffer state) ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงระยะเวลา 11 ปีของความขัดแย้งไทย-ฝรั่งเศส (ค.ศ. 1893-1904) อย่างไรก็ดี ฉลอง สุนทราวาณิชย์ เสนอในบทความอื่นในทางตรงกันข้าม โดยชี้ให้เห็นด้วยซ้ำไปว่าการเจรจาสำคัญๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับรองและค้าประกันอำนาจอธิปไตยและบูรณภาพเหนือดินแดนของไทยในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยถือเป็นรัฐกันชนระหว่างมหาอำนาจคืออังกฤษและฝรั่งเศสภายใต้ข้อตกลงระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส (Anglo-French Declaration) ในปี ค.ศ. 1896 ได้เสร็จสิ้นไปก่อนหน้าที่รัชกาลที่ 5 จะเสด็จประพาสยุโรปในปี ค.ศ. 1897 เสียอีก¹³

อย่างไรก็ดี หากมองในประวัติศาสตร์ช่วงยาว ตั้งแต่การเข้ามาไทยของกองเรือรัสเซียที่ประจํามหาสมุทรแปซิฟิกในปี ค.ศ. 1863 จนกระทั่งการยุติความสัมพันธ์ระหว่างกันภายหลังการปฏิวัติรัสเซียในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1917 (หรือ “การปฏิวัติเดือนตุลาคม” ตามปีปฏิทินเก่า) ปัจจัยทางเศรษฐกิจและการค้ามีความสำคัญต่อการดำเนินความสัมพันธ์ต่างประเทศระหว่างไทยกับรัสเซีย โดยไทยเป็นฝ่ายริเริ่มในการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้ากับรัสเซีย หรือดำเนินการทูตเชิงรุก โดยมุ่งเจาะตลาดการค้าของรัสเซีย กล่าวคือ เหตุผลเบื้องหลังที่สำคัญที่สุดของรัฐบาลไทยในช่วงแรกของการเปิดความสัมพันธ์กับรัสเซียคือ การเจรจาทางการค้า มิใช่เหตุผลทางการเมือง

---

¹² Pugacheva, “The Significance of Personal Contacts between the Russian Imperial Family and the Royal Court of Siam in the Late 19th – Early 20th Centuries”, p. 8.

¹³ โปรตดู ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป”, ใน *ลี้มโคตรเหง้า* เผาแผ่นดิน, บก. กาญจณี ละอองศรี และชเนศ อภรณ์สุวรรณ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 227-264.

กระนั้นก็ดี รัสเซียนั้นก็กลับมีท่าทีค่อนข้างที่ตึงรับและระมัดระวังในการเปิดความสัมพันธ์ทางการค้าและการทูตกับไทย การชะลอการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้าและการทูตกับไทยเป็นการตัดสินใจของรัฐบาลรัสเซียที่พิจารณาว่าผลประโยชน์ทางการค้ากับสยามยังไม่มีมากเท่าที่ควร ในงานวิจัยชิ้นนี้เป็นการเสนอคำอธิบายกระแสวิพากษ์ (revisionism) ซึ่งโต้แย้งว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการทำความเข้าใจการก่อตัว พัฒนาการและการคลี่คลายของความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อาจกล่าวได้ว่า วิเทศพาณิชย์สัมพันธ์ (foreign economic relations) เป็นพลังขับเคลื่อนนโยบายต่างประเทศของรัสเซียและสยามในแต่ละช่วงเวลา

บทนี้จะสำรวจและพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างไทย-รัสเซียในห้าช่วงเวลาสำคัญด้วยกัน นั่นคือ ช่วงก่อนการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต (ค.ศ. 1863-1897) ช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (ค.ศ. 1893) ช่วงการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต (ค.ศ. 1897) ช่วงหลังการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตในช่วงอัครราชทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ คนแรก คือ อ. เ. โอลารอฟสกี (Alexander Olarovsky: ค.ศ. 1898-1907) และช่วงความสัมพันธ์ช่วงหลัง ตั้งแต่อัครราชทูต อ. แก. ยาคอฟเลฟ (A. G. Yakovlev: ค.ศ. 1908-1910), แก. อ. ปลันซอน-รอสท์คอฟ (G.A. Planson-Rostkov: ค.ศ. 1910-1916) และ โจเซฟ แก. โลริส-เมลีคอฟ (Josif G. Loris-Melikov: ค.ศ. 1916-1917) ในบทนี้อาศัยเอกสารชั้นต้นที่เป็นเอกสารทางการทูตของรัสเซีย ซึ่งได้มีการแปลออกมาเป็นภาษาไทย โดยภาควิชาภาษารัสเซีย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นสำคัญ¹⁴

---

¹⁴ เอกสารทางประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ต่างประเทศรัสเซียในช่วงราชวงศ์โรมานอฟเป็นเอกสารจดหมายเหตุที่รวบรวมมาจากสถานเอกอัครราชทูตและสถานกงสุลของรัสเซียประจำประเทศต่างๆ ซึ่งเก็บรักษาเอาไว้ในหอจดหมายเหตุของกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ศาสตราจารย์(พิเศษ) นรนิติ เศรษฐบุตร อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ในขณะนั้น) ได้ตั้งคณะทำงานตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อศึกษาวิจัยและชำระเอกสารประวัติศาสตร์ไทย-รัสเซียในช่วงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยคัดเลือกเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย และแปลเอกสารดังกล่าวออกมาเป็นภาษาไทย และมีการตีพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 100 ปีความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในปี 1997 โปรดดู *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: กระทรวงการต่างประเทศ และมูลนิธิรัฐบุรุษ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์, 2540). และต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นครั้งที่สองในปี ค.ศ. 2015

ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงแรก (ค.ศ. 1863-1897)

“... ขณะนี้สยามได้ทำสนธิสัญญาทางการค้ากับรัฐบาลเกือบทุกประเทศ [รัชกาลที่ 5] จึงมีพระราชประสงค์ที่จะทำสนธิสัญญาดังกล่าวกับรัสเซียบ้าง โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งประเทศที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง”

– อ. เอ็ม วีวอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย, 21 มีนาคม ค.ศ. 1891¹⁵

“... ด้วยเหตุที่ว่าระหว่างประเทศรัสเซียกับประเทศสยามยังไม่มีผลประโยชน์ใดๆ ร่วมกัน ที่จำเป็นต้องทำสนธิสัญญาการค้าร่วมกัน กระทรวงการต่างประเทศจึงไม่ได้ตอบปฏิเสธโดยตรงเพียงแต่ไม่ได้ให้คำตอบที่ชัดเจนทั้งนี้เพราะประสงค์ที่จะให้รัฐบาลสยามพึงพอใจ”

– เอ็น. คา. กิรีส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียถึง อี. อ. วิชนิกราดสกี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง, 18 พฤษภาคม ค.ศ. 1891¹⁶

บทนี้เสนอว่า จุดกำเนิดความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียอยู่ที่ความพยายามในการเจรจาสนธิสัญญาทางการค้าระหว่างกัน โดยรัฐบาลไทยภายใต้การนำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญและมีความกระตือรือร้นเป็นอันมากที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้าและเศรษฐกิจกับรัสเซีย ในขณะที่รัฐบาลรัสเซียนั้นมีความสนใจการค้าต่างประเทศกับสยามพอสมควร ดังปรากฏในรายงานของกงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์และนายทหารเรือที่เดินทางเข้ามาในสยาม แต่กระนั้นก็ดี รัฐบาลรัสเซียยังมีท่าทีหยิ่งเชิง ระแวงระวัง และลี้ลี้ละล้งที่จะเร่งรีบจัดทำสนธิสัญญาทางการค้ากับไทย ทั้งนี้เนื่องมาจากการพิจารณาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัสเซียในสยามที่ยังมีไม่มากเท่าที่ควร กล่าวอีกนัยหนึ่ง ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและการค้าเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการความเริ่มต้นของความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย โดยฝ่ายไทยดำเนินนโยบายการทูตเชิงรุก ในขณะที่ฝ่ายรัสเซียดำเนินนโยบายการทูตแบบตั้งรับ ใน

---

¹⁵ อ้างใน 100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์, หน้า 6.

¹⁶ อ้างใน 100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์, หน้า 9.

ส่วนนี้จะได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัยทางเศรษฐกิจที่มีต่อความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย ในช่วงก่อนการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1897

โดยภาพรวม ความสำคัญทางเศรษฐกิจและการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลักดันให้รัสเซียเข้ามาเปิดความสัมพันธ์ทางการค้ากับฟิลิปปินส์ในปี ค.ศ. 1803 เพื่อนำเข้าแป้งข้าว และเกลือจากฟิลิปปินส์ให้แก่ไซบีเรีย ในปี ค.ศ. 1805 รัสเซียพยายามที่จะเปิดการเจรจาการค้ากับ บริษัท Dutch East India ที่ชวา แต่ก็ล้มเหลว รัสเซียได้ตั้งสถานกงสุลประจำที่มะนิลา ฟิลิปปินส์ในปี ค.ศ. 1820 เพื่ออำนวยความสะดวกและรักษาผลประโยชน์ทางการค้าของตนในภูมิภาคนี้ ถือว่าเป็นผู้แทนการค้าของรัสเซียประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นครั้งแรก กงสุลที่มะนิลาเสนอแนะให้รัฐบาลยึดเกาะบางเกาะในมหาสมุทรแปซิฟิก แต่รัฐบาลไม่เห็นด้วย เนื่องจากจากผลประโยชน์ทางด้านการค้าในภูมิภาคนี้มีน้อยมาก ภายหลังจากกงสุลคนแรกที่มะนิลาลาออกในปี ค.ศ. 1826 รัฐบาลรัสเซียก็ได้ตั้งกงสุลคนใหม่มาทำหน้าที่นี้อีก¹⁷ และค่อยๆ ยุติบทบาทของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปจนกระทั่งในช่วงปลายทศวรรษที่ 1850 และต้นทศวรรษที่ 1860 รัสเซียกลับมาให้ความสำคัญกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใหม่อีกครั้งเนื่องจากความพ่ายแพ้ในสงครามไครเมีย (ค.ศ. 1853-56) และการมุ่งให้ความสำคัญกับบริเวณเอเชียกลางและตะวันออกเฉียงไกล โดยเฉพาะดินแดนแมนจูเรียในจีนเพิ่มมากขึ้น จนนำมาสู่การสำรวจเส้นทางการเดินทาง ยุทธศาสตร์และการค้าพาณิชย์มากขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว¹⁸

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน มีกองเรือยามมหาสมุทรแปซิฟิกของรัสเซียเดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ อย่างน้อยสามครั้งสำคัญในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-5 กล่าวคือ ในวันที่ 19 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1863 กองเรือรัสเซียที่ประจำน่านน้ำแปซิฟิก 2 ลำได้แก่ เรือขับไล่โกดามาก (Gaidamak) และเรือลาดตระเวน โนวิก (Novik) ภายใต้อำนาจของนายพลเรือเอกเซ เปสชูรอฟ (Alexei Peshchurov) ได้เดินทางเข้ามาเยือนสยามอย่างไม่เป็นทางการ หลักฐานประวัติศาสตร์ของการเยือนครั้งนี้ปรากฏอยู่เพียงในบันทึกการเดินทางของเปสชูรอฟซึ่งกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ดีของสยามในท่ามกลางการแข่งขันการค้าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก เขาเขียนว่า “เจ้าหน้าที่รัฐบาล[สยาม]กำลังสนใจอย่างมากในการสร้างเรือ สองริมฝั่งแม่น้ำ

¹⁷ หลอด สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2516).

¹⁸ โปรดดู Robert Donaldson and Joseph Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, 4th Ed. (New York: M.E. Sharpe, 2009), pp. 22-24.

คับคั่งไปด้วยเรือบรรทุกทุกขนาด รวมทั้งเรือกลไฟที่ทำภายในประเทศ ไม้สักที่จะต่อเรือ คูมีมากมายและราคาก็ต่ำ ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่น่าประหลาดใจอะไร ที่เราเห็นเรือจากประเทศสยาม फैนพ่านอยู่ในท่าเรือขนาดใหญ่ๆ ของประเทศจีน”¹⁹ นอกจากนี้ เปสซุรอฟได้เขียนต่อไปว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสว่า “ท่าที่และความปรารถนาเพื่อสัมพันธ์ทางการเมืองที่สยามมีต่อรัสเซีย นั้น ... เป็นไปในทางไม่ตรีจิตต่อกัน” และยังสามารถขอพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งให้แก่นายพลเรือเปสซุรอฟเพื่อนำไปมอบให้แก่รัฐบาลรัสเซียด้วย²⁰

แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานว่าพระราชหัตถเลขาฉบับนั้นระบุถึงความประการใด แต่ในเวลาต่อมา ในรายงานของผู้บัญชาการกองเรือขนส่งทหารกิลยาค ซึ่งเดินทางผ่านเมืองท่าสิงคโปร์ ได้มีรายงานกลับไปยังกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียระบุถึง “พระราชประสงค์ในพระมหากษัตริย์แห่งสยามที่ทรงปรารถนาอย่างยิ่ง ให้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้าอย่างเป็นทางการระหว่างประเทศสยามกับประเทศรัสเซีย”²¹ ทั้งนี้รายงานยังได้ให้ข้อมูลสนับสนุนการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้ากับไทย โดยเสนอว่า กรุงเทพฯ “มีการค้าฝ้าย น้ำตาล พริก ไม้เนื้อแดง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม้สัก” ไม้สักที่สยามนั้นมีราคาถูกกว่าไม้สักที่เมาะลำเลิง ในประเทศพม่าที่รัสเซียนำเข้ามาใช้ในกิจการของกองทัพเรือ เหนือสิ่งอื่นใด รายงานระบุว่า “ไม้สักที่เมาะลำเลิงมีราคาสูงขึ้นและจะเพิ่มสูงขึ้นทุกปีอันเนื่องมาจากการมีป่าไม้ไม่เพียงพอ เป็นสาเหตุให้การหาไม้ภายในประเทศกระทำได้ยากยิ่งขึ้น”²² จากเอกสารดังกล่าวทำให้เราเห็นได้ว่า รัฐบาลสยามในขณะนั้นเริ่มต้นที่จะสนใจเปิดความสัมพันธ์ทางการค้าอย่างเป็นทางการกับรัสเซีย

ในสมัยรัชกาลที่ 5 กองเรือรัสเซียได้เดินทางเข้ามายังสยามอีกสองครั้ง ได้แก่ ในปี ค.ศ. 1874 และ ค.ศ. 1882 ตามลำดับ ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1874 เรือรบ Askold ภายใต้การนำของนาย

---

¹⁹ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย* (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2531), หน้า 15.

²⁰ คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย*, หน้า 16.

²¹ “รายงานของ คา. แอล. แองควิสต์ ผู้บัญชาการเรือขนส่งทหาร “กิลยาค” ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย,” ค.ศ. 1865, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 1.

²² “รายงานของ คา. แอล. แองควิสต์ ผู้บัญชาการเรือขนส่งทหาร “กิลยาค” ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย,” ค.ศ. 1865, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 1.

พลบรูเมอร์ (Brumer) ผู้บัญชาการกองเรือย่านแปซิฟิกของรัสเซีย ได้เดินทางมาเยือนสยาม และได้เข้าเฝ้าในหลวง ร.5 เอกสารทางรัสเซียอ้างว่า ร. 5 ทรงมีพระราชดำริสแก่คณะเจ้าหน้าที่รัสเซียว่า พระองค์ทรงคาดหวังว่าในอนาคตอันใกล้ทั้งสองประเทศจะทำสนธิสัญญาไมตรีต่อกัน²³ ในปี ค.ศ. 1882 อันเป็นปีครบรอบหนึ่งศตวรรษแห่งการสถาปนาราชวงศ์จักรี รัฐบาลรัสเซียได้ส่งนายพลเรือ อาสลาเนเบกอฟ (Aslanbegov) ผู้บัญชาการกองเรือย่านแปซิฟิกเป็นตัวแทนของรัฐบาลเข้าร่วมพระราชพิธีเฉลิมฉลองที่กรุงเทพฯ และได้เข้าเฝ้า ร. 5 รวมทั้งพระราชวงศ์ชั้นสูง และร่วมสนทนากับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ด้วย โดยในรายงานทางการทูตรัสเซียได้ระบุว่า รัฐบาลสยาม ได้แสดงความประสงค์ที่จะจัดทำสนธิสัญญาทางการค้าต่างประเทศกับรัสเซียอย่างเป็นทางการ²⁴ ดังที่อาสลาเนเบกอฟได้เข้าพบและสนทนากับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) โดยสมเด็จพระยาฯ กล่าวว่า “รัสเซียเป็นเพียงประเทศเดียวในบรรดามหาอำนาจทั้งหลาย ที่ยังไม่มีสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศไทย”²⁵ ดูเหมือนว่าอาสลาเนเบกอฟจะประทับใจกับท่าทีของสมเด็จพระยาฯ เป็นอันมากและยืนยันที่จะทำรายงานตรงไปยังรัฐบาลรัสเซียให้พิจารณาการทำสัญญากับสยามต่อไป

ก่อนเดินทางกลับ อาสลาเนเบกอฟยังได้มอบหมายให้พ่อค้าชาวอเมริกันในกรุงเทพฯ มีหนังสือถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ เสนอบัตรกรมท่า แสดงความขอบคุณและหวังว่าจะมีการเซ็นสัญญาทางไมตรีและการค้าระหว่างประเทศทั้งสองในอนาคตอันใกล้ อย่างไรก็ตาม การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้าก็ยังไม่เกิดขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลรัสเซียมองไม่เห็นผลประโยชน์ทางการค้าที่จะได้รับนั้นคุ้มค่ากับการที่รัฐบาลรัสเซียจะเข้ามามีบทบาทการเมืองในภูมิภาคนี้ ดังที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศบันทึกเอาไว้ว่า “...ด้วยเหตุที่ว่าระหว่างประเทศรัสเซียกับประเทศสยามยังไม่มีผลประโยชน์ใดๆ ร่วมกัน ที่จำเป็นจะต้องทำสนธิสัญญา

---

²³ คาร์ตชาวา, 90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย, หน้า 18.

²⁴ ในเวลาต่อมาการอ้างอิงถึงการเดินทางของนายพลเรืออาสลาเนเบกอฟ และความประสงค์ของรัฐบาลไทยที่จะทำสนธิสัญญาทางการค้ากับรัสเซียอีกครั้งใน “หนังสือของ เอ็น. คา. กิรส์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียถึง อี. อา. วิซนิกราดสกี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง,” 18 พฤษภาคม ค.ศ. 1891, ใน 100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์, หน้า 9.

²⁵ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6, หน้า 39.

การค้าร่วมกัน กระทรวงการต่างประเทศจึงไม่ได้ตอบปฏิเสธโดยตรงเพียงแต่ไม่ได้ให้คำตอบที่ชัดเจนทั้งนี้เพราะประสงค์ที่จะให้รัฐบาลสยามพึงพอใจ²⁶

หมุดหมายที่สำคัญของความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียคือ การเสด็จพระราชดำเนินเยือนของ เจ้าชายนิโคไลส มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียหรือซาร์วิตซ์ ในระหว่างวันที่ 20-24 มีนาคม ค.ศ. 1891 ซึ่งฝ่ายไทยมีความกระตือรือร้นเป็นอย่างยิ่งในการจัดเตรียมความพร้อมและอำนวยความสะดวกสบายให้แก่ซาร์วิตซ์ ดังที่ กราอูเซ (V.M. Kraouse) ได้บันทึกการเสด็จประพาสของซาร์วิตซ์ไว้ว่า “จนบัดนี้พระองค์ท่านได้รับการรับรองจากชาวยุโรปและเจ้าครองนครที่ขึ้นแก่ชาวยุโรป คราวนี้พระองค์ท่านจักได้ทรงไปเยี่ยมกษัตริย์ที่เป็นเอกราชของชาวสยาม เรือ “ปามิต อาโซวา” ได้แล่นมาเป็นเวลานานจึงเข้าสู่อ่าวสยามซึ่งพุ่งเข้าไปในทวีปเอเชียระหว่างแหลมอินโดจีนและดินแดนทางใต้ของมลายู แล้วก็ถึงปากน้ำอันกว้างขวางของแม่น้ำ (เจ้าพระยา) เมื่อพระองค์ท่านทรงลงที่ท่าอันจัดแต่งอย่างหรูหราและพระบาทถูกพื้นดิน พระองค์ท่านก็ได้รับการรับรองจากกษัตริย์ของสยามโดยพระองค์เอง วันที่ 13 พระองค์ท่านได้กราบทูลลา กษัตริย์ผู้ทรงเป็นเจ้าบ้าน ...”²⁷

อาจกล่าวได้ว่านี่เป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าชายนิโคไลซึ่งต่อจะขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าซาร์นิโคไลที่ 2 ในเวลาต่อมา งานวิชาการและงานกึ่งวิชาการมักฉายภาพหรือมุ่งเน้นความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ของการต้อนรับเสด็จซาร์วิตซ์มากจนเกินไป จนอาจละเลยหรือลดทอนประเด็นใจกลางของความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย นั่นคือ การเจรจาทางการค้าหรือวิเทศพาณิชย์สัมพันธ์ ดังที่ อ. แอ้ม วัยวอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ซึ่งทำหน้าที่เป็นทูตเฉพาะกิจของรัสเซียในการร่วมรับเสด็จซาร์วิตซ์ในไทย ได้รายงานกลับไปยังกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ความว่า “ปรีนซ์เทวะวงศ์” หรือกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ทรงแจ้งแก่กงสุลใหญ่ “... ขณะนี้

---

²⁶ “หนังสือของ แอนน์. คา. กิรีส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียถึง อี. อา. วิชนิกราดสกี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง,” 18 พฤษภาคม 1891, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 9.

²⁷ จี๊ด เศรษฐบุตร, เอกอัครราชทูตไทยประจำสหภาพโซเวียต, แปล, “จดหมายเหตุตอนเจ้าฟ้ามกุฎราชกุมารรัสเซียเสด็จเยี่ยมประเทศสยาม”, *สราญรมย์*, กุมภาพันธ์ 2502, หน้า 6-7. อ้างใน นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, ใน *เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา*

สยามได้ทำสนธิสัญญาทางการค้ากับรัฐบาลเกือบทุกประเทศ [รัชกาลที่ 5] จึงมีพระราชประสงค์ที่จะทำสนธิสัญญาดังกล่าวกับรัสเซียบ้าง โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งประเทศที่ได้รับ ความอนุเคราะห์ยิ่ง” พร้อมทั้งแนบร่างข้อตกลงทางการค้าที่ฝ่ายไทยเสนอมา โดยร่างขึ้นมาจาก ข้อตกลงที่ไทยทำไว้กับประเทศญี่ปุ่น อนึ่ง วิวอดเซฟได้ชี้แจงเพิ่มเติมต่อไปว่า “อีกหนึ่งปีรัฐบาล สยามจะทบทวนข้อตกลงทั้งหมดที่ทำไว้กับประเทศอื่นๆ ดังนั้นรัฐบาลสยามจึงพยายามที่จะทำ ความตกลงในลักษณะดังกล่าวกับรัสเซียก่อนที่จะมีการทบทวน”²⁸

วิวอดเซฟ “เห็นด้วยอย่างยิ่งในหลักการทุกอย่างที่จะให้มีข้อตกลงทางการค้ากับสยาม” ทั้งนี้เนื่องจากสยามเป็น “แหล่งที่มั่งคั่งด้วยสินแร่ ข้าวและไม้สัก” และ “ต่อไปอาจจะมีการเรือ พาณิชย์ของรัสเซียก็ได้” กระนั้นก็ดี ในทัศนะของกงสุลใหญ่รัสเซียแล้ว รัฐบาลรัสเซียควรที่จะรั้ง รอดูท่าที โดยให้สยามมีการทบทวนข้อตกลงทางการค้ากับมหาอำนาจอื่นๆ ก่อนที่จะทำข้อตกลง ทวิภาคีระหว่างไทย-รัสเซีย โดยเขากล่าวว่า “ก่อนที่จะสยามจะทบทวนข้อตกลงทั้งหมด ประเทศ มหาอำนาจเช่นรัสเซียไม่ควรทำข้อตกลงที่ปราศจากความจำเป็นเช่นนี้ ... สยามเป็นฝ่ายที่จะได้รับ ผลประโยชน์จากข้อตกลงเพียงฝ่ายเดียว และการที่สยามต้องการทำสนธิสัญญาก็เพียงเพื่อให้มีผู้ ปกป้องคุ้มครองเมื่อเกิดความจำเป็นเท่านั้น”²⁹

นอกจากนั้น วิวอดเซฟยังได้กล่าวถึงแนวพระราชดำริของ ร.5 ที่จะโปรดให้ “ปรีณซ์ ดำรง” หรือสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพฯ เยือนประเทศรัสเซียเพื่อถวายเครื่องราชย์ อิศริยาภรณ์สยาม “จักรี” แก่สมเด็จพระจักรพรรดิ และกรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ ทรงได้รับ

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ (กรุงเทพฯ: สาขารัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช 2528 [2549]), หน้า 5.

²⁸ “รายงานของ อ. เอ็ม วิวอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ถึงกระทรวงการต่างประเทศ รัสเซีย,” 21 มีนาคม 1891, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 6.

²⁹ “รายงานของ อ. เอ็ม วิวอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ถึงกระทรวงการต่างประเทศ รัสเซีย,” 21 มีนาคม 1891, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 6-7.

มอบหมายให้ทำหน้าที่ “เจรจาในเรื่องข้อตกลงดังกล่าวด้วย” ในช่วงเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1891 ณ พระราชวังลิเวอเดีย ในคาบสมุทรไครเมีย³⁰

อาจกล่าวได้ว่า สำหรับฝ่ายสยาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดำเนินการทูตเชิงรุกในวิเทศพาณิชย์สัมพันธ์กับรัสเซีย โดยทรงมอบหมายให้กรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ เป็นหัวหน้าคณะทูตของไทยไปเยือนรัสเซียเพื่อเจรจาสันติสัญญาทางการค้าเป็นสำคัญ โดยมีการถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเหตุผลที่เป็นทางการหรือ “ข้ออ้าง” เท่านั้น ดังที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ ทรงรายงานเอาไว้ว่า “พวกอังกฤษที่นี่ [สิงคโปร์] สงสัยสนเท่ห์กัน ไปต่างๆ เข้าใจว่าการถวายตรา นั้นเป็นแต่ภายนอกที่สุด ... ทำไมไทยกับรัสเซียประโยชน์แลภูมิสถานก็ไม่เกี่ยวข้องแก่กัน ซึ่งได้มีราชทูตไปถึงรัสเซีย จึงได้ชี้แจงไปว่า การที่ไปนี้เปนเปอโสแนลมิชชัน เฉพาะแต่เอมเปรอ กับซาร์ระวิต มิได้เกี่ยวแก่การอันใดถึงบ้านถึงเมือง”³¹

เป้าประสงค์ของรัฐไทยในการพยายามเปิดความสัมพันธ์ต่างประเทศกับรัสเซียย่อมคือ เหตุผลทางเศรษฐกิจและการค้าเป็นประการสำคัญ ดังที่ แอนน์. คา. กิรส์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียมีหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังว่า “เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศแจ้งว่าพระมหากษัตริย์แห่งสยามมีพระราชประสงค์ที่จะทำสนธิสัญญาทางการค้ากับรัสเซียบนพื้นฐานแห่งชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง ในการนี้พระองค์ได้พระราชทานร่างสนธิสัญญาระหว่างประเทศรัสเซียกับประเทศสยามให้วิวยอดเซฟ” กงสุลใหญ่รัสเซียประจำ

---

³⁰ “รายงานของ ออ. แอ้ม วิวยอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ถึงกระทรวงการต่างประเทศ รัสเซีย,” 21 มีนาคม 1891, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 6.

³¹ อ้างใน ไกรฤกษ์ นานา, *เบื้องหลังการเยือนกรุงสยามของมกุฎราชกุมารรัสเซีย: มติการเมืองใหม่ สมัยรัชกาลที่ 5* (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2552), หน้า 98. กรมพระยาดำรงฯ ตอบกลับว่า “...เรื่องที่ยังคงมีความสงสัยในการที่เธอ (กรมพระยาดำรงฯ) เสด็จเมืองรัสเซีย จะเป็นการเจรจาความเมืองต่อกันนั้น หนังสือพิมพ์ลงความว่าไม่มีการเช่นนั้น ก็เป็นการดีแล้ว ถึงจะเป็นการที่มีเกี่ยวข้อง จะพูดถึงการบ้านเมือง ได้อยู่แล้วก็ดี แต่ทำให้หมด เหตุที่ยังคงสงสัยจะพากันสงสัยได้ขณะนี้ เป็นการแบ่งเบาไปได้มาก ถ้าอังกฤษสงสัยถกเถียงเห็นว่า ไทยเราเล่นกับรัสเซียแล้ว ก็ จะตะกรุมตะกรามรุกรามมาหาเหตุรวบรัดเอาได้ในเวลาที่ฝ่ายเราไม่ได้เตรียมตัว แต่ที่จะทำให้อังกฤษสิ้นสงสัยทีเดียวนั้นก็ไม่ได้ ให้มีให้เปนแต่ความสงสัยในใจเขาเองเช่นนี้ดีแล้ว เขาก็จะเกรงใจฝ่ายไทยเราขึ้นมา ทั้งจะมีความนับน้าถือตาขึ้นเหนได้ชัดเจนในการที่เธอเสด็จครั้งนี้ ...”

สิงคโปร์ และมี “พระราชดำรัสเพิ่มเติมว่ารัฐบาลสยามกำลังจะทบทวนสนธิสัญญาที่ทำกับประเทศอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตามพระมหากษัตริย์แห่งสยามทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทำสนธิสัญญาซึ่งกำลังร่างอยู่กับประเทศรัสเซียโดยเร็ว”³²

อย่างไรก็ตาม หลังจากการพิจารณาร่างสนธิสัญญาของรัฐบาลไทย กระทรวงการคลังรัสเซียได้ตัดสินใจชะลอข้อเสนอของรัฐบาลไทยที่จะทำข้อตกลงทางการค้าไทย-รัสเซียเอาไว้ก่อน ทั้งนี้รัสเซียได้ให้เหตุผลไว้ว่า “รัฐบาลรัสเซียต้องพิจารณาข้อตกลงที่ประเทศรัสเซียได้ทำกับประเทศมหาอำนาจอื่นๆ ซึ่งคงจะต้องกระทำเช่นเดียวกันกับรัฐบาลสยาม” ในช่วงปลายเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1891 รัฐบาลรัสเซียจึงได้แจ้งให้รัฐบาลไทยผ่านวิวยอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ความว่า “เพื่อความรอบคอบควรจะเลื่อนการทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศรัสเซียกับประเทศสยามออกไป จนกว่าทั้งสองฝ่ายจะพิจารณาสนธิสัญญาทางการค้าของตนที่ได้ทำไว้กับประเทศอื่นๆ ให้เสร็จสิ้นก่อน”³³

นั่นหมายความว่า รัฐบาลรัสเซียได้ตัดสินใจ “เลื่อน” การเจรจาสนธิสัญญาการค้ากับสยามออกไปก่อนหน้าที่คณะผู้แทนการทูตของกรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ จะเสด็จถึงรัสเซียหลายเดือน กล่าวคือ ความริเริ่มเรื่องการเจรจาการค้าของสยามซึ่งเป็นประเด็นหลักในการเจรจาเปิดความสัมพันธ์กับรัสเซียไม่ได้สอดคล้องต้องกันกับความจำเป็นเร่งด่วนทางนโยบายของรัสเซียในช่วงเวลาดังกล่าว ประจวบเหมาะับเหตุการณ์เฉพาะหน้าที่กำลังทวีความตึงเครียดมากขึ้นของไทยในขณะนั้น นั่นคือ ความขัดแย้งระหว่างไทย-ฝรั่งเศสในบริเวณพื้นที่ชายแดน ในหนังสือของวิวยอดเซฟถึงกระทรวงการต่างประเทศ เห็นว่า สันติภาพในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในอินโดจีนกำลัง “ถูกคุกคามจากฝ่ายฝรั่งเศสอย่างรุนแรง” กล่าวคือ ในทัศนะของกงสุลใหญ่รัสเซีย ฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองโคชินไชน่า และต้องการขยายตัวไปยังดินแดนที่ติดกับอันนัม ได้แก่ ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ในขณะที่สยามได้เข้าไปครอบครองดินแดนดังกล่าวในปี ค.ศ. 1885

---

³² “หนังสือของ เอ็น. คา. กิรีส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียถึง อี. อา. วิชนิกราดสกี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง,” 18 พฤษภาคม 1891, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 9. เน้นโดยผู้เขียน.

³³ “หนังสือของกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ถึงอา. เอ็ม. วิวยอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์,” 19 กรกฎาคม 1891, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 13.

รวมทั้งเรียกเก็บบรรณาการและส่งทหารเข้าไปประจำการ “หากฝรั่งเศสต้องพิพาทกับสยาม ซึ่งในทางปฏิบัติเป็นผู้ครอบครองหลวงพระบางอยู่ คำตอบที่ได้ อาจจะเป็นการใช้อาวุธ (ในมือ) เข้าตัดสินปัญหา” วินวอดเซฟเห็นว่านอกจากประเด็นหลักเรื่องการเจรจาข้อตกลงทางการค้าระหว่างไทย-รัสเซียแล้ว “กิจการของสยาม[ในอินโดจีน]จะเป็นประเด็นในการเจรจาดังนี้” และ “ไม่ประหลาดใจเลยที่ปรีนซ์ดำรงจะตรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้”³⁴

ประเด็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยและฝรั่งเศสในบริเวณอินโดจีนเป็นประเด็นปัญหาที่รัฐไทยกำลังเผชิญในขณะนั้น โดยชนชั้นนำไทยมองว่าระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในขณะนั้นได้เริ่มเปลี่ยนแปลง และระบบสองขั้วอำนาจกำลังก่อตัวขึ้น โดยรัสเซียและฝรั่งเศสกำลังดำเนินการเจรจาเป็นพันธมิตรระหว่างกัน การเข้าเฝ้าพระเจ้าซาร์ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงเป็นการหยั่งดูท่าทีของรัสเซีย ดังกรมพระยาเทวะวงศ์ฯ เขียนถึงกรมพระยาดำรงฯ ว่า “ถ้าเอมเปอเรอรัสเซียไม่เห็นชอบกับฝรั่งเศส ก็เป็นอันที่ไทยจะมีแรงคิดด้านการคุกคามของฝรั่งเศสมากขึ้นอีก” ในเวลาต่อมา กรมพระยาเทวะวงศ์ฯ เขียนถึงกรมพระยาดำรงฯ ว่า “ก็เมื่อรัสเซียกับฝรั่งเศสเข้ากันได้แล้ว ... เพราะฉะนั้นในเวลานี้เป็นเดชะพระบารมีที่ไทยได้มีทางไมตรีตรงกับรัสเซียแล้ว แลเป็นช่องที่พอจะสอดส่องสืบถามน้ำใจได้กับรัสเซีย การที่เธอได้เสด็จครั้งนี้จึงเป็นการสำคัญอันยิ่งใหญ่ของสยาม เหตุนี้จึงทูลขอให้ทรงเอาพระทัยใส่ให้จงมาก ...” ซึ่งกรมพระยาดำรงฯ ทรงตอบว่า “เป็นความยินดีที่เห็นได้ว่า พระราชทรัพย์และพระราชอุตสาหะที่ได้ออกไปในการรับชาวเวติชซ์ ไม่ขาดทุนเลย”³⁵

ถึงตอนนี้ ประเด็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างไทย-ฝรั่งเศสได้กลายเป็นประเด็นเฉพาะหน้าที่รัฐบาลไทยมุ่งให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก พร้อมๆ กันนั้นความริเริ่มที่จะเจรจาทางการค้ากับรัสเซียที่ไม่คืบหน้าย่อมทำให้การเปลี่ยนแปลงประเด็นในการเจรจาความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

³⁴ “หนังสือของ อา. แอ้ม วียวอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ถึงกระทรวงการต่างประเทศ รัสเซีย,” 15 กรกฎาคม 1891, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 10-12.

³⁵ อ้างใน ไกรฤกษ์ นานา, *เบื้องหลังการเยือนกรุงสยามของมกุฎราชกุมารรัสเซีย*, หน้า 98.

ท่ามกลางวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 หรือวิกฤตการณ์ปากน้ำ ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1893 ซึ่งฝรั่งเศสกล่าวหาว่ารัฐบาลไทยไม่เคารพสิทธิอันชอบธรรมของเวียดนามและเขมรเหนือลาวและบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และนำเรือรบเข้ามาปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อกดดันรัฐบาลสยามให้ยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส³⁶ รัฐบาลไทยได้พยายามร้องขอให้มหาอำนาจต่างๆ เข้าช่วยเหลือ โดยเริ่มต้นไทยได้ส่งคำร้องขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ แต่สถานทูตอังกฤษได้แจ้งต่อราชสำนักสยามว่าให้ “ขจัดความคิดที่ว่าเรากำลังใคร่ครวญปฏิบัติการร่วมเพื่อปกป้องกรุงเทพฯ” ทั้งยังบอกให้สยามทำตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเมื่อสยามลังเล อังกฤษกล่าวหาสยามว่าไม่ให้ความร่วมมือ

---

³⁶ คำอธิบายวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 มีอย่างน้อยสองคำอธิบายสำคัญ ได้แก่ คำอธิบายกระแสหลักหรือคำอธิบายแบบ “เอกราชชาติไทย” เสนอว่า สยามเปรียบเหมือนเป็น “ลูกแกะ” เป็นเหยื่อของ “หมาป่า” ฝรั่งเศสที่ไร้เหตุผล “เราก็ได้เห็นชัดว่า ฝรั่งเศสหันมาดำเนินนโยบายของหมาป่า ซึ่งกล่าวหาปรีกปรีากูกแกะก่อน แล้วจึงกระโจนเข้าขบกัดต่อไป” วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ทำให้ชนชั้นนำสยามถึงกับเกิดอาการ “วิกฤตขวัญกำลังใจ” ดังนั้นทีทของสถานทูตอังกฤษความว่า “ความรู้สึกไม่มั่นคง [ของสยาม] มีมากขึ้น ความนับถือตนเองแตกเป็นเสี่ยงๆ ... พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงพระประชวรตลาดช่วงวิกฤตการณ์ ทรงทุกข์ทรมานทั้งทางกายและใจ น้ำหนักพระวรกายของพระองค์ลดลงถึง 42 ปอนด์ในช่วงระหว่างเดือนสิงหาคมถึงพฤศจิกายน และตรัสอย่างไม่ปิดบังว่าไม่ปรารถนาจะมีพระชนม์ชีพอยู่อีกต่อไป” หรือดังพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 เรื่องขัตติยพันธกรณี โดยทรงเขียนถึงกรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ โปรดดู แพทริก ทัก, *หมาป่าฝรั่งเศสกับลูกแกะสยาม: ภัยคุกคามของฝรั่งเศสต่อความเป็นเอกราชของสยาม*, แปลโดย กฤษฎา สุทธานินทร์ และคนอื่นๆ (กรุงเทพฯ: สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ, 2543).

คำอธิบายแบบที่สองหรือคำอธิบายกระแสวิพากษ์ เสนอว่า วิกฤตการณ์นี้เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “หมาป่า” ตัวใหญ่ (ฝรั่งเศส) กับ “หมาป่า” ตัวเล็ก (ไทย) ต่อรัฐชายขอบหรือประเทศราชที่เป็น “ลูกแกะ” ตัวจริง ความขัดแย้งของไทยกับฝรั่งเศสคือ การแข่งขันแย่งชิงดินแดนประเทศราชเดิมเหล่านี้ ซึ่งแต่เดิมเป็น “เมืองหลายฝ่ายฟ้า” หรือสภาวะที่ชายแดนของรัฐ 2-3 ซ้อนทับกันอยู่ ดังนั้น วิกฤตการณ์นี้เป็นการปะทะกันของรัฐโบราณ (premodern state) กับรัฐสมัยใหม่ (modern state) ที่มีมโนทัศน์ว่าด้วยอำนาจอธิปไตย และเขตแดนที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ วิกฤตการณ์นี้เป็นจุดกำเนิดรัฐไทยสมัยใหม่ ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ของการเสียดินแดน โปรดดูงานของธงชัย วินิจจะกูล เรื่อง *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation* (Sydney: University of Sydney, 1988).

ไทยได้พยายามขอความช่วยเหลือจากรัสเซีย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชโทรเลขถึงพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 ความว่า“ฝ่าพระบาทคงจะทราบ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างสยามและฝรั่งเศสแล้วอย่างไม่ต้องสงสัย ถ้าคำตอบของรัฐบาลสยาม ต่อข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสจะดูมอง [โดยรัฐบาลฝรั่งเศส] ว่าเป็นการปฏิเสธ นั่นก็เป็นเพราะว่า รัฐบาลสยามไม่ทราบแน่ชัดว่าฝรั่งเศสต้องการอะไร หม่อมฉันสามารถยืนยันกับฝ่าพระบาทได้ว่า หม่อมฉันได้ตกลงยอมรับข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสแล้ว และหม่อมฉันได้ใคร่ขอพระองค์ทรงช่วย ป้องกันการนองเลือดใดๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นและจรโลงสันติภาพของภูมิภาคนี้”³⁷ ในวันที่ 31 กรกฎาคม ค.ศ. 1893 พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 ทรง “แบ่งรับแบ่งสู้” และตอบจดหมายของ ร. 5 แบบคลุมเครือ โดยแสดงความเห็นอกเห็นใจอย่างจริงใจที่จะให้มีการสถาปนาสันติภาพอีกครั้งใน สยาม และให้มีการตกลงกันในปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม

บารอน สตาล (Baron Staal) เอกอัครราชทูตรัสเซียประจำลอนดอน เขียนถึงรัฐบาลรัสเซีย ว่า แม้แต่อังกฤษซึ่งน่าจะได้รับความกระทบกระเทือนจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 มากที่สุดก็เริ่มเห็น ด้วยกับปฏิบัติการของรัฐบาลฝรั่งเศสในวิกฤตการณ์นี้ ดังนั้นรัฐบาลอังกฤษจึงไม่เพียงแต่ไม่ สนับสนุนสยามในการต่อต้านเงื่อนไขข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส แต่ยังคงกลับแนะนำให้สยามรีบ ยอมรับข้อเสนอดังกล่าว ในขณะที่เดียวกัน บารอน มอห์เรนไฮม์ (Baron Mohrenheim) เอกอัครราชทูตรัสเซียประจำปารีส ผู้สนับสนุนพันธมิตรระหว่างรัสเซียและฝรั่งเศส ก็มีท่าที สนับสนุนฝรั่งเศส เพื่อมิให้อังกฤษถือโอกาสเข้าแทรกแซงในภูมิภาค โดยเขากล่าวว่า “ปัญหา เกี่ยวกับประเทศสยามนั้น สำหรับรัฐบาลฝรั่งเศสแล้วเป็นปัญหาเกี่ยวกับอินโดจีนทั้งหมด ความ อ่อนแอและความไม่แน่นอนเพียงเล็กน้อยจะส่งผลสะท้อนไปถึงความมั่นคงของอันนัม โคชินไชน่า และกัมพูชา”³⁸ อาจกล่าวได้ว่า ความพยายามในการให้รัสเซียมาช่วยเหลือสยามล้มเหลว เนื่องจาก รัสเซียมีเป้าประสงค์ที่สำคัญที่สุดในการสร้างพันธมิตรกับฝรั่งเศสนั่นเอง

รัชกาลที่ 5 เองก็ตระหนักดีถึงท่าทีของรัสเซีย ดังที่ ร. 5 ทรงรับสั่งว่า “ถึงว่าได้ข่าวโทรเลข ... ว่าซาร์เป็นธุระ ฉันก็ยังไม่คิดเห็นได้เลยว่าจะเป็นธุระยิ่งกว่าอังกฤษ เชื่อว่าจะเท่าๆ กัน คือเมตตา

³⁷ นลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 77.

³⁸ อ้างใน นลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 82-83.

ที่สุด ก็ป้องกันความเป็นอิสรภาพเท่านั้น ไม่ได้คิดมุ่งหมายคืนรนไปอย่างอื่น ยิ่งกว่าที่จะฟังดูทั้งสองฝ่าย แลยินยอมในเมื่อจำเป็นจะต้องยินยอม”³⁹

อย่างไรก็ตาม ในช่วงวิกฤตการณ์ปากน้ำ อังกฤษ ซึ่งเป็น “ศัตรูใหญ่ของรัสเซีย” (ตามคำของกรมพระยาเทวะวงศ์ฯ) มีท่าทีกังขาต่อบทบาทของรัสเซียในสยามเพิ่มมากขึ้น ในช่วงปลายเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1893 อัครราชทูตอังกฤษประจำสยามได้รายงานรัฐบาลอังกฤษ ความว่า “กงสุลรัสเซียที่สิงคโปร์เคยพยายามเจรจาขอสัมปทานเกาะภูเก็ตจากรัฐบาลไทยเพื่อใช้เป็นสถานีเชื้อเพลิง ในระหว่างที่กงสุลผู้นี้เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ ในต้น [ปี ค.ศ. 1893] เหตุการณ์นี้ได้สร้างความวิตกให้แก่รัฐบาลอังกฤษมาก ถึงแม้ว่าความพยายามของกงสุลรัสเซียจะไม่ประสบผลสำเร็จก็ตาม” กระทรวงอาณานิคมอังกฤษก็มีความเห็นในทำนองเดียวกันว่า “เป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาอย่างที่สุดที่มหาอำนาจยุโรปอื่นใดนอกจากอังกฤษจะสมควรมีสถานีเชื้อเพลิง หรือแม้แต่ผลประโยชน์อื่นๆ อยู่ในคาบสมุทรมลายูไม่ว่าที่จุดใดก็ตามบนฝั่งทะเลทั้งสอง นับจากเขตแดนตะนาวศรีลงไปจนถึงสิงคโปร์”⁴⁰

วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ยุติลงโดยไม่มีมหาอำนาจอื่นเข้ามาช่วยเหลือหรือไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และนำไปสู่สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส (3 ตุลาคม ค.ศ. 1893) ซึ่งระบุไว้

1. ไทยยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ตั้งแต่ภาคเหนือของลาวไปถึงพรมแดนเขมร) และเกาะในแม่น้ำโขงทั้งหมดให้กับฝรั่งเศส
2. รัฐบาลไทยจะมีเรือรบในแม่น้ำโขงและสาขา กับทะเลสาบเขมรไม่ได้
3. ให้เป็นเขตปลอดทหารในพื้นที่จากฝั่งขวาเข้ามา 25 กิโลเมตร และในพระตะบองและเสียมราฐ
4. ไทยจะเก็บภาษีขาเข้าขาออกในพื้นที่ฝั่งขวาและพระตะบอง เสียมราฐไม่ได้

อาจกล่าวได้ว่า ในด้านหนึ่ง มหาอำนาจทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษได้บรรลุและแบ่งสันผลประโยชน์ของตนอย่างลงตัว โดยให้สยามเป็นรัฐกันชน (buffer state) ภายใต้อัตนภิบาลระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส (Anglo-French Declaration) ในปี ค.ศ. 1896 โดยคำประกันอธิปไตยและความ

³⁹ อ้างใน ไกรฤกษ์ นานา, *การเมือง “นอกพงศาวดาร” รัชกาลที่ 5*, หน้า 30.

⁴⁰ อ้างใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 88.

มั่นคงของไทยในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอังกฤษยังได้อนุสัญญาลับกับอังกฤษ (Anglo-Siamese Secret Convention) ในปี ค.ศ. 1897 เพื่อรองรับสิทธิของไทยและอิทธิพลของอังกฤษในบริเวณคาบสมุทรมลายู ซึ่งต่อมาในปี ค.ศ. 1909 ดินแดนทางหัวเมืองมลายู ได้แก่ ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานู ตกเป็นของอังกฤษ อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง แม้ว่ารัฐไทยสมัยใหม่ได้ก่อตัวขึ้น วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ไม่ได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ฝรั่งเศสในบริเวณอินโดจีนปรับตัวดีขึ้น เพราะฝรั่งเศสยังคงเรียกร่องดินแดนต่างๆ ในบริเวณอินโดจีนทั้งหมด ในปี ค.ศ. 1904 ลาวทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตกเป็นของฝรั่งเศส และในปี ค.ศ. 1907 ฝั่งตะวันตกของกัมพูชาหรือ มณฑลบูรณา (พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ) ตกเป็นของฝรั่งเศส

การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตท่ามกลางวิกฤต

ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-รัสเซียเกิดขึ้นภายใต้บริบทของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งสยามมองว่าฝรั่งเศสดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบจักรวรรดินิยม คำอธิบายส่วนใหญ่จึงอธิบายการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับรัสเซียของรัฐไทยในระหว่างวันที่ 1-11 กรกฎาคม ค.ศ. 1897 ด้วยกรอบการวิเคราะห์แบบสภาพจริงนิยม นั่นคือ การแสวงหาความอยู่รอดของไทย โดยการหาพันธมิตรเพื่อคานหรือถ่วงดุลอำนาจกับฝรั่งเศส พันธมิตรดังกล่าวก็คือรัสเซียนั่นเอง

ในระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินเยือนรัสเซีย รัชกาลที่ 5 ประทับ ณ พระราชวังปีเตอร์กอฟ (Peterhof) ที่ประทับฤดูร้อนใกล้กรุงเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก โดย รัชกาลที่ 5 ทูลขอให้พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ช่วยไกล่เกลี่ยปัญหาระหว่างสยาม-ฝรั่งเศส พระเจ้าซาร์ทรงตกลงพระทัยที่จะช่วยไกล่เกลี่ยให้รัฐบาลฝรั่งเศสยอมเปิดการเจรจากับรัฐบาลไทยในเรื่องหมายกำหนดการเสด็จประพาสฯ ซึ่งทำให้ฝรั่งเศสเปลี่ยนท่าที และจัดการรับเสด็จในช่วงเดือนกันยายนอย่างสมพระเกียรติ โดยพระเจ้าซาร์ได้ฉายพระรูปร่วมกับรัชกาลที่ 5 และนำไปตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ของฝรั่งเศสและยุโรป⁴¹

---

⁴¹ ใน *ประชุมพระนิพนธ์เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: บำรุงบัณฑิต, 2529). หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล บันทึกไว้ว่า พระเจ้าซาร์ตรัสกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “อ้อ ไม่ยากดอกพຸ່งนี้มาถ່ายรูปกับฉันนะ” การที่พระเจ้าซาร์ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ประทับคู่กับสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงแล้วส่งไปให้ฝรั่งเศสดูก็เท่ากับว่าจะช่วยไทย การจึงสงบลงได้เท่านั้นเอง โดยหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย สรุปเอาเองว่า “ฝรั่งเศสหยุดคิดเอาเมืองไทยแต่นั้นมา”!

พระเจ้าชาร์ทรงเห็นด้วยกับ ร. 5 ว่า นโยบายคุกคามที่รัฐบาลฝรั่งเศสมีต่อไทยนั้นไม่เป็นประโยชน์ต่อฝรั่งเศสมากเท่ากับที่ช่วยให้รัฐบาลอังกฤษมีข้ออ้างที่จะเข้ายึดครองประเทศไทยไว้เป็นรัฐในอารักขาของตนเร็วขึ้น ทั้งนี้ พระเจ้าชาร์ทรงเห็นว่าสถานการณ์ในสยามมีความรุนแรงไม่น้อย ดังนั้น พระองค์จึงทรงรับที่จะช่วยไกล่เกลี่ยปัญหาข้อขัดแย้งให้สามารถยุติลงโดยเร็วที่สุด พระเจ้าชาร์ทรงสัญญาว่าจะทรงช่วยเหลือในประเด็นที่เกี่ยวกับการจดทะเบียนคนในบังคับของฝรั่งเศสในสยาม และที่เกี่ยวกับปัญหาเขตแดนเมืองหลวงพระบางที่อยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งเห็นว่าฝรั่งเศสน่าจะยอมรับที่จะประนีประนอมมากกว่า ส่วนประเด็นที่เกี่ยวกับเขตปลอดทหาร 25 กิโลเมตรที่ตั้งอยู่บนฝั่งขวาแม่น้ำโขงนั้น พระองค์เห็นว่ารัฐบาลฝรั่งเศสอาจจะต้องการสิทธิพิเศษจากรัฐสยามบางอย่างเป็นการแลกเปลี่ยน ในการนี้ พระเจ้าชาร์ทรงเสนอจะแต่งตั้งอัครราชทูตมาประจำที่กรุงเทพฯ และทูลฯ ขอ ร. 5 ให้ส่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถไปศึกษายังรัสเซีย⁴²

พระเจ้าชาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงต้อนรับพระราชอาคันตุกะอย่างดีเยี่ยม ดังพระราชหัตถเลขา ร. 5 ถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ความว่า “ฉันรู้สึกเยือกเย็นอันมากกว่ามีพี่น้องญาติมิตรที่สนิท อันมีน้ำใจดีต่อเรามากอย่างแท้จริงในที่นี้ ... ทุกสิ่งเป็นไปได้เกินที่คาดหมายจนฉันไม่รู้ว่าความยินดีท่วมใจฉันเพียงใด ... ไม่รู้ว่าเขา [ชาร์] ผูกจิตรผูกใจฉันอย่างไร เรียกได้ว่าหลง”⁴³

ในเชิงสัญลักษณ์ ประการแรก การเสด็จประพาสรัสเซียถือเป็นหมุดหมายสำคัญที่สุดในความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย เพราะเป็นการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตเป็นครั้งแรก และมีการ

---

⁴² ในปลายเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1898 เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ เสด็จถึงรัสเซีย และทรงเข้ารับการศึกษาทางด้านวิชาการทหารในโรงเรียนนายร้อยมหาดเล็ก และประทับในพระราชวังฤดูหนาว โดยพระเจ้าชาร์ทรงรับเป็นพระราชภาระในเรื่องค่าใช้จ่ายทั้งหมด เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ เข้ารับราชการเป็นนายทหารในกรมทหารรักษาพระองค์ และเข้าศึกษาต่อ โรงเรียนนายทหารเสนาธิการจนสำเร็จในปี ค.ศ. 1906 ก่อนเสด็จกลับสยาม โปรดดู พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์: สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมัยประชาธิปไตย* (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2494 [2554]); “หนังสือจาก แว. แบ. เฟรเดริกส์ รัฐมนตรีประจำสำนักพระราชวัง ถึง เอ็ม. แอนน์. มูราวิเยฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ”, 14 เมษายน 1898, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 62.

⁴³ พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ในรัชกาลที่ 5 เมื่อเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2535).

แลกเปลี่ยนอัครราชทูตระหว่างกันของทั้งสองประเทศ รัสเซียได้แต่งตั้งโอลารอฟสกี (Alexander Olarovsky) กงสุลใหญ่รัสเซียประจำนิวยอร์กมาเป็นอุปทูต (charge d' affaires) รัสเซียคนแรก ประจำสยามในวันที่ 20 เมษายน ค.ศ. 1898 (ต่อมาเลื่อนตำแหน่งเป็นอัครราชทูต ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1899⁴⁴ และเป็นเอกอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1906) และมีกำหนดเปิดสถานทูตรัสเซียประจำประเทศไทยในวันที่ 26 พฤษภาคม ค.ศ. 1898⁴⁵

ในช่วงแรก รัฐบาลไทยแต่งตั้งให้พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ดำรงตำแหน่งราชทูตพิเศษที่รัสเซียด้วย (ซึ่งเป็นเพียงประสานงานและมีหน้าที่โดยตรงในการตามเสด็จเป็นการชั่วคราวเท่านั้น) ร. 5 ไม่ได้มีพระราชดำริจะตั้งสถานทูตไทยในรัสเซีย และเข้าใจข้อเสนอของพระเจ้าซาร์เพียงว่า การ “ตั้งผู้แทนพระองค์เข้ามาไว้ เพื่อจะได้ฟังเหตุการณ์อุกเหตุนั้นในทางราชการ และเป็นผู้สำหรับจะนำข้อความซึ่งจะมีพระราชประสงค์ให้สมเด็จพระเจ้าเอมเปอเรอทรงทราบตามเสด็จพระเจ้าเอมเปอเรอจะใคร่ให้ทรงทราบอย่างไร เป็นการเฉพาะพระองค์ ... โดยไม่มีครีเดนต์อย่างราชทูต”⁴⁶ พระองค์ได้ทรงให้พระยาชลบูรณารักษ์ (หรือต่อมาพระยามหิบาลบริรักษ์) (สวัสดิ์ ภูมิรัตน) ไปเป็นพระอภิบาลเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ ทำหน้าที่ผู้แทนพระองค์ และต่อมาในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1899 ร.5 ทรงตั้งพระยามหิบาลบริรักษ์เป็นอัครราชทูตไทยประจำกรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์กด้วย⁴⁷

---

⁴⁴ โอลารอฟสกีได้เสนอให้กระทรวงการต่างประเทศรัสเซียยกสถานะของนักการทูตรัสเซียในสยามให้เทียบเท่ากับมหาอำนาจอื่นๆ โปรดดู “รายงานของ อ. ย. โอลารอฟสกี อุปทูตรัสเซีย ประจำบางกอกถึง แอ็ม. แอนน์. มูราวิเยฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ”, 24 มิถุนายน ค.ศ. 1898, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 73; “พระราชสาส์นตราตั้ง อ. ย. โอลารอฟสกี เป็นอัครราชทูตประจำบางกอก”, 2 มิถุนายน ค.ศ. 1899, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 103.

⁴⁵ “รายงานของ อ. ย. โอลารอฟสกี อุปทูตรัสเซียประจำสยามถึง แอ็ม. แอนน์. มูราวิเยฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ”, 4 มิถุนายน ค.ศ. 1898, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 68.

⁴⁶ อังใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 116-117.

⁴⁷ “รายงานของ อ. ย. โอลารอฟสกี อัครราชทูตรัสเซียประจำสยามถึงกระทรวงการต่างประเทศ”, 30 สิงหาคม ค.ศ. 1899, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 108.

ประการที่สอง การเสด็จประพาสรัสเซียครั้งนี้ช่วยทำให้หมยกำหนดการเสด็จประพาสฝรั่งเศสเกิดขึ้นได้ ทั่วๆ ที่ก่อนหน้านี้ฝรั่งเศสยังไม่มีแผนการต้อนรับด้วยซ้ำ⁴⁸ ในพระราชหัตถเลขา ร. 5 ถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถว่า “การรับรองคืออย่างยิ่งตั้งแต่ต้นจนตลอด ทางไมตรีแสดงต่อกันสนิทสนมขึ้นมาก ราษฎรพอใจนั้นมากขึ้นทุกวัน เป็นข้อที่ควรจะได้ใจแน่แล้ว” “ครั้นเมื่อมาถึงปารีสเข้า เขาก็รับรองอย่างแข็งแรง เปรสิเดนค้ก็ขึ้นรถมาส่งถึงที่อยู่ ซึ่งเป็นการที่เขาไม่ได้ทำให้แก่ผู้ใด นอกจากเอมเปอเรอร์รัสเซีย การที่เขาทำเช่นนั้น ผู้ซึ่งมีสติไม่วิปลาสคงจะเข้าใจได้ว่า เขาไม่ได้ทำด้วยเกรงกลัวอำนาจของเราอย่างใด แต่ทำด้วยเห็นแก่พระบารมีเอมเปอเรอร์รัสเซีย”⁴⁹

อย่างไรก็ตาม ในเชิงสัมฤทธิ์ผล ประการแรก ไม่มีข้อตกลงที่เป็นรูปธรรม รัสเซียยังคงยืนกรานที่จะไม่ลงนามในข้อตกลงทางการค้ากับสยาม ซึ่งไทยพยายามเรียกร้องมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ความสัมพันธ์ทางการทูตดำเนินไปโดยปราศจากหนังสือสัญญาใดๆ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร จนกระทั่งในวันที่ 23 มิถุนายน ค.ศ. 1899 มีการลงนามในปฏิญญาระหว่างรัสเซียและสยาม

ประการที่สอง บทบาทของรัสเซียและพระเจ้าซาร์ในฐานะผู้ไกล่เกลี่ยปัญหาความขัดแย้งกับฝรั่งเศสนั้นล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1897 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสไม่มีความคืบหน้าใดๆ ดังที่ทรงมีพระราชโอรสถึงกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการว่า “ในเวลานี้ ด้วยอาสยคำแนะนำของเอมเปอเรอร์รัสเซียรัสเซีย ฉันเข้าใจว่าฝรั่งเศสมีใจจะเปนไมตรีแก่เราอยู่ แต่หากว่าเขาคิดจะเอาเปรียบเราที่สุดตามธรรมดาเขา”⁵⁰ ร. 5 จึงเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าซาร์ที่เมืองดาร์มสตัดท์ (Darmstadt) ประเทศเยอรมนี เพื่อทูลขอให้ทรงรับเป็นผู้ตัดสินเพื่อให้ข้อพิพาทยุติลงโดยเร็วที่สุดด้วยวิธีการอนุญาโตตุลาการ (arbitration) ในการตีความเรื่องการจดทะเบียนบัญชีคนในบังคับฝรั่งเศส

พระเจ้าซาร์ทรงรับเป็นผู้ตัดสิน และยังทูลแนะนำ ร. 5 ให้ทรงปฏิเสธข้อเสนอของฝรั่งเศสที่จะเรียกร้องให้สยามยกดินแดนส่วนใดส่วนหนึ่งให้ และแนะนำให้มิให้แลกเปลี่ยนบันทึก

---

⁴⁸ โปรตดู ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป”, ใน *ลี้ม โครทรวงศ์* เผาแผ่นดิน, บก. กาญจณี ละอองศรี และธเนศ อารักษ์สุวรรณ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 227-264.

⁴⁹ อ้างใน ไกรฤกษ์ นานา, *การเมือง “นอกพงศาวดาร” รัชกาลที่ 5*, หน้า 54.

⁵⁰ อ้างใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 154.

ความเห็นในประเด็นที่ขัดแย้งอยู่กับฝรั่งเศส รัฐบาลไทยได้ยื่นกรานให้มีการตีความข้อกำหนดอย่างตรงไปตรงมา แทนที่จะให้มีการประนีประนอมด้วยการโอนดินแดนบางส่วนให้แก่ฝรั่งเศส ต่อมาในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1897 เมื่อ ร.5 เสด็จไปฝรั่งเศสอีกครั้ง รัฐบาลฝรั่งเศสปฏิเสธวิธีการอนุญาโตตุลาการอย่างเด็ดขาด ซึ่งนั่นคือการปฏิเสธบทบาทของพระเจ้าชาร์ที่จะเป็นอนุญาโตตุลาการ ความล้มเหลวของการเจรจาความขัดแย้งระหว่างไทย-ฝรั่งเศสที่ปารีส ทำให้การเจรจาล้มเหลวที่กรุงเทพฯ ซึ่งต้องใช้เวลารั้งถึง 7 ปีต่อมาจึงยุติในอนุสัญญา ค.ศ. 1904

ในพระราชหัตถเลขของ ร. 5 ถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบฯ ลงวันที่ 5 กันยายน ค.ศ. 1897 รัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักถึงข้อจำกัดของบทบาทของรัสเซียและพระเจ้าชาร์เป็นอย่างดี

“การที่เราจะหมายกำลังอุดหนุนจากประเทศอื่นนั้น ตามที่ฉันเข้าใจชัดจากที่ได้สนทนากับ เอ็มเปเรอออฟรัสเซีย แลเคานท์ [แอม. แอน. มูราวิเยฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย] หลอดสอลิสบรี [Lord Salisbury] ... เอ็มเปเรอออฟเยอรมนี เห็นว่าไม่มีอะไรที่จะยึดหน่วงยิ่งกว่า ถ้าถึงจะทำลายเอกราชของเราแล้ว ท่านเหล่านั้นคงจะเข้าแซกแซงพุดจา ไม่เป็นการทำงานได้ตามสบายใจ ถ้าถ้าสเหมาะสมถึงรบกันก็ได้ เว้นไว้แต่การที่จะถึงเช่นนั้น ไม่มี

นอกจากนี้แล้ว ความทุกข์ร้อนอันใดของเราที่จะพึ่งปากผู้อื่นให้ช่วยคิดนั้น ย่าได้ฝืนเห็นเลยว่าใครจะเป็นธุระ โดยว่าเขาจะเป็นธุระก็เสียแก่เรา เราเป็นเมืองเอกราช ต้องพุดเองจึงจะสมควร ถ้าเขาไม่ต้องการเราเป็นโปรเตกชั่นแล้ว เขาไม่สุขเลย ...

ความจริงอันนี้ไม่มีใครเข้าใจ จนเมื่อสองวันนี้เอง ยังมีผู้สงสัยว่าเอ็มเปเรอออฟรัสเซียไม่ได้ทำตามที่ได้รับไว้กับฉัน คือไปหมายว่าแจะเปนท้าวมาลิวราชว่าความ ถ้าเช่นนั้นต้องเป็นการตกลงกันตั้งคนกลางก่อน การที่เอ็มเปเรอจะรับเปนคนกลางนั้นฉันสงสัยว่าจะไม่รับ แต่ฉันไม่ได้พุด”⁵¹

อาจกล่าวได้ว่า ความพยายามของสยามในรัชกาลที่ 5 ที่จะให้รัสเซียเป็นตัวกลางในฐานะ “เพื่อนคนหนึ่งที่จะช่วยชี้แจงให้เพื่อนสองคนดีกัน” แม้จะพอได้ผลในช่วงแรก แต่ในที่สุดแล้ว ก็ไม่ได้ช่วยแก้ไขกรณีพิพาททางการเมืองกับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสซึ่งมีท่าทีผ่อนปรนหลังจากการเจรจา

---

⁵¹ อ่างใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป”, หน้า 227-228.

รอบแรก กลับเปลี่ยนท่าทีเป็นแข็งกร้าวและเรียกร้องผลประโยชน์ แม้จะมีความสัมพันธ์ทางการทูตต่อกัน สยามและรัสเซียไม่ได้มีการสร้างความต่อเนื่องทางการค้าและเศรษฐกิจร่วมกันอย่างจริงจัง

ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงอัครราชทูตโอลารอฟสกี

“...สำหรับรัสเซียแล้ว ความเข้มแข็งขึ้นของอังกฤษในอินโดจีนเป็นการเสียเปรียบอย่างแน่นอน ... สยามซึ่งมีเอกราชจะให้ประโยชน์แก่เราไม่น้อย โดยเฉพาะทางใต้สุด[ของจีน] ถ้าเรากล้าลวกฉวยประโยชน์จากความต้องการของสยาม ซึ่งต้องการสร้างความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับเราทั้งด้วยการเมืองและด้านอุตสาหกรรมการค้า

การมีความสัมพันธ์ด้านอุตสาหกรรมการค้าเป็นสิ่งที่ประ โยชน์ หากแต่รัสเซียต้องรับรองเอกราชของสยาม ... นอกจากนี้ ยังควรลดล้างอิทธิพลของอังกฤษที่มีอยู่เหนืออุตสาหกรรมการค้า และควรคำนึงถึงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของสยามด้วยหลังจากที่เราช่วยฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสและสยาม และช่วยทำให้อธิปไตยของสยามเข้มแข็งขึ้น เราจำเป็นต้องสวมบทบาทของอังกฤษในสยาม โดยการเปลี่ยนทั้งผู้เชี่ยวชาญและที่ปรึกษาจากชาวอังกฤษเป็นชาวรัสเซีย เราสามารถมีอิทธิพลอย่างเต็มที่และไม่มีขอบเขตจำกัดในสยามได้ด้วยการช่วยระงับความเข้าใจผิดระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ในขณะนี้ สยามมองเราเหมือนกับเป็นชาติเดียวซึ่งสามารถช่วยสร้างความแข็งแกร่งให้กับอธิปไตยของเขา และสร้างความปลอดภัยจากการเข้ายึดครองของเพื่อนบ้านผู้ทรงอำนาจได้”

– อ. ย. โอลารอฟสกี อัครราชทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย, 13 สิงหาคม ค.ศ. 1898⁵²

ในทัศนะของฝ่ายรัสเซีย เศรษฐกิจการเมืองสยามในช่วงเวลานั้นอยู่ภายใต้อิทธิพลของมหาอำนาจอย่างอังกฤษเป็นสำคัญ ซึ่งก่อตัวขึ้นมาอย่างมีนัยสำคัญตั้งแต่หลังการลงนามใน

---

⁵² “รายงานของ อ. ย. โอลารอฟสกี อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงการต่างประเทศ”, 13 สิงหาคม ค.ศ. 1898, อ้างใน 100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์, หน้า 94.

สนธิสัญญาบาวริงในปี ค.ศ. 1855 เป็นต้นมา⁵³ การสถาปนาอิทธิพลทางการเมืองของรัฐเซียในไทย ย่อมหมายถึง การแสวงหาเส้นทางการค้าและขยายอิทธิพลทางการค้าและเศรษฐกิจในสยาม ซึ่งนั่นย่อมหมายถึงการเผชิญหน้ากับอังกฤษอย่างมีอาจเหลือเถียงได้ ในร่างคำสั่งลับของกระทรวงการต่างประเทศถึง อา. เย. โอลารอฟสกี เอกอัครราชทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ คนแรก ระบุว่า “อังกฤษเป็นคู่แข่งและศัตรูที่แท้จริงของเราในตะวันออก ด้วยเหตุนี้การเพิ่มอำนาจของอังกฤษในฐานะมหาอำนาจแห่งเอเชียจะเป็นผลเสียต่อเรา ดังนั้นเราจำเป็นต้องขัดขวางการขยายอิทธิพลของอังกฤษในแถบอินโดจีน ...” ในด้านความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส พิง “ให้การรับประกันต่อความพยายามของฝรั่งเศสในฐานะมหาอำนาจซึ่งเกี่ยวข้องกับเราด้วยข้อผูกมัดทางมิตรภาพอย่างจริงจัง แต่การถือฝ่ายฝรั่งเศสเราไม่ควรยอมทำตามนโยบายความโลภของฝรั่งเศสในภูมิภาคนี้อย่างลับๆ กลับตา” ทั้งยัง “ไม่ควรละเลยผลประโยชน์ทางการค้าของเราที่อาจจะมีขึ้น ยิ่งกว่านั้นสินค้าส่งออกที่ผลิตในรัฐเซียอาจจะเป็นที่นิยมในประเทศนี้ได้ง่ายขึ้น [เช่น] น้ำมันก๊าด...”⁵⁴

ในทัศนะของโอลารอฟสกี ภารกิจสำคัญของรัฐเซียคือ ความพยายามในการจัดอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของอังกฤษในไทย เพื่อบรรลุเป้าประสงค์ในการสถาปนาอำนาจและอิทธิพลของรัฐเซีย โดยเขาเสนอว่า “ถ้าเราไม่ทำอะไรเลยเพื่อผลประโยชน์ของสยามแล้ว เราจะทิ้งให้สยามตกอยู่ในเงื้อมมือของอังกฤษโดยสิ้นเชิง” นี่เป็นการมองในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ เนื่องจากหากสยามตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษแล้ว ก็จะทำให้อังกฤษมีพรมแดนติดกับจีนทางตอนใต้ ซึ่งรัฐเซียไม่ต้องการให้อังกฤษขยายอิทธิพลเข้ามาในบริเวณนี้มากไปกว่านี้ ดังที่เขาเสนอว่า “การรักษาเอกราชของสยามจะเป็นประโยชน์ต่อเรา แม้จะไม่ใช้ในขณะนี้ก็คงจะเป็นในอนาคตอันใกล้ สำหรับพวกเราจะได้เปรียบกว่าเมื่อมีประเทศที่เป็นมิตรอยู่ทางใต้ของจีน”⁵⁵ และ “หากรัฐเซียไม่ให้

---

⁵³ อรรถาธิบายว่าด้วยรัฐไทยภายใต้ระบบทุนนิยมโลกที่มีอังกฤษเป็นศูนย์กลางภาคพิศดาร โปรดคู Kullada Kesboonchoo Mead, *The Rise and Decline of Thai Absolutism* (London: Routledge, 2004).

⁵⁴ “ร่างคำสั่งลับของกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียซึ่งพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงเห็นชอบถึง ออ. เย. โอลารอฟสกี อุปทูตประจำบางกอก”, 21 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1898, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 58-60.

⁵⁵ “รายงานของ ออ. เย. โอลารอฟสกี อุปทูตประจำสยามถึง เอ็ม. แอนน์. มูราวิเยฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เกี่ยวกับบันทึกของปรีนซ์ทเววงส์ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

ความอนุเคราะห์ไม่ช้าก็เร็วสยามจะต้องตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาของเราเป็นที่สุดและเราจะอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ”⁵⁶

วิธีการของโอลารอฟสกีคือ การสร้างสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับชนชั้นนำสยามที่นิยมรัสเซีย พยายามสร้างอิทธิพลทางการค้าและเศรษฐกิจกับสยาม และเป็น “ตัวกลาง” ในการไกล่เกลี่ยปัญหาระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม โดยโอลารอฟสกีมองว่า รัสเซีย “จะมีอิทธิพลที่แท้จริงอย่างไร ขอบเขตอยู่ในประเทศไทย ถ้าหากว่าเราสามารถช่วยรัฐบาลไทยให้ยุติปัญหาข้อขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นกับรัฐบาลฝรั่งเศสได้”⁵⁷

ในมุมมองของทูตรัสเซียแล้ว ชนชั้นนำสยามอาจจะแบ่งออกเป็นสองกลุ่มสำคัญ โดยพิจารณาจากแนวโน้มนโยบายต่างประเทศที่ห้ามหาอำนาจต่างๆ ดังนี้คือ⁵⁸

- **กลุ่มสนับสนุนนโยบายนิยมอังกฤษ (Anglophile)** ได้แก่ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ (เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ), เจ้าพระยาอภัยราชา, กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ (เสนาบดีกระทรวงนครบาล)
- **กลุ่มต่อต้านนโยบายนิยมอังกฤษ (Anglophobe) หรือกลุ่มนิยมรัสเซีย** ได้แก่ กรมหมื่นปราบปรบักษ์⁵⁹ (ทหารเรือ) พระองค์เจ้าจิระประวิตรเดช (ทหารบก) กรมพระยาคำรงราชานุภาพ (เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย) และเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ

สยามถึง อา. เดอฟรองซ์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำสยาม”, 5 กรกฎาคม ค.ศ. 1898, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 81, 80.

⁵⁶ “รายงานของ อา. เย. โอลารอฟสกี อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงการต่างประเทศ”, 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1898, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 91.

⁵⁷ อังใน ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 233.

⁵⁸ โปรดดู “รายงานของ อา. เย. โอลารอฟสกี อุปทูตประจำสยามถึง เอ็ม. เอ็น. มูราวิเยฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ”, 4 มิถุนายน ค.ศ. 1898, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 68-71; “รายงานของ อา. เย. โอลารอฟสกี อุปทูตประจำสยามถึงกระทรวงการต่างประเทศ”, 27 กันยายน ค.ศ. 1899, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 110-114.

⁵⁹ กรมหมื่นปราบปรบักษ์ ทรงเคยเป็นพระอภิมหาลของเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ ก่อนที่จะเสด็จไปศึกษาวิชาการทหารที่รัสเซีย

โอลารอฟสกีพยายามที่จะสร้างอิทธิพลทางการเมืองในสยามโดยการเข้าถึงกลุ่มต่อต้านนโยบายนิยมอังกฤษ และอาศัยอิทธิพลของชนชั้นนำสยามกลุ่มนี้เข้าถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการกำหนดนโยบายต่างๆ ของสยาม โดยในที่นี้อาจจะแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ประเด็นสำคัญ นั่นคือ

ประการแรก โอลารอฟสกีพยายามที่จะสร้างอิทธิพลทางการเมืองของรัสเซียในสยาม แต่การจะบรรลุเป้าประสงค์ดังกล่าว โอลารอฟสกีมองว่ารัสเซียจำเป็นต้องพยายามที่จะแข่งขันและทำลายอิทธิพลทางการเมืองและการค้าของอังกฤษในสยามให้ลดน้อยลงหรือหมดสิ้นไป โอลารอฟสกีเสนอว่า รัฐบาลรัสเซีย “ควรลบล้างอิทธิพลของอังกฤษที่มีอยู่เหนืออุตสาหกรรมการค้า”⁶⁰ เขาตระหนักดีว่ากลุ่มพลังทางสังคมที่ต่อต้านอังกฤษ ได้แก่ กรมหมื่นปราบปรบึกษ์ (ทหารเรือ) และพระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช (ทหารบก) มีอิทธิพลทางการเมืองแต่ก็ยังคงอ่อนแอ และไม่ได้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายต่างประเทศของสยาม เมื่อเทียบกับกลุ่มชนชั้นนำที่นิยมอังกฤษ

โอลารอฟสกีพยายามให้มีการทบทวน⁶¹

- ขอนายทหารบกและทหารเรือชาวรัสเซียเข้ามาประจำในกองทหารประจำการของไทย แต่ก็มีผลเพียงเล็กน้อย มีเพียงนายทหารเรือชาวรัสเซียคนหนึ่งมาเป็นนายเรือตรีประจำเรือหลวงมกุฎราชกุมารในปลายปี ค.ศ. 1898
- ขอให้มีการศึกษาทางกฎหมายชาวรัสเซียในรัฐไทย
- เสนอให้บริษัทเอกชนชาวรัสเซียเข้าไปลงทุนด้านอุตสาหกรรมเหมืองแร่ในแหลมมลายู (ส่วนที่เป็นของสยาม) ซึ่งจะเป็กลุ่มทางในการสร้างสถานีเชื้อเพลิงในเวลาต่อไป
- เสนอจ้างคณะสำรวจทางธรณีวิทยาพิจารณาบริเวณที่เหมาะสมแก่การสร้างสถานีเชื้อเพลิง ซึ่งมีการเสนอเกาะหนึ่งใกล้เกาะกงในบริเวณอินโดจีน

---

⁶⁰ “รายงานของ อา. เย. โอลารอฟสกี อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงการต่างประเทศ”, 13 สิงหาคม ค.ศ. 1898, อ้างใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 94.

⁶¹ โปรดดู ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, บทที่ 5.

- ขอให้ฝรั่งเศสได้รับสัมปทานในการขุดคอคอดกระ เพื่อแลกกับการสร้างสถานีเชื้อเพลิงในเกาะของฝรั่งเศส ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1898 โอลารอฟสกีได้เข้าเฝ้า ร. 5 แต่ได้รับการปฏิเสธ (เนื่องจากอนุสัญญาฉบับกับอังกฤษ) และต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1902 ก็เข้าเฝ้า ร. 5 อีกครั้ง แต่ไม่เป็นผล

อิทธิพลของโอลารอฟสกีที่ตกต่ำลงส่วนหนึ่งมาจากพันธมิตรชาวสยามที่ไม่เข้มแข็งและอ่อนแรงลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสิ้นพระชนม์ของกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้นำกลุ่มต่อต้านนโยบายนิยมอังกฤษในกลางปี ค.ศ. 1899 ในขณะที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพไม่ต้องการจะขัดแย้งกับกลุ่มนิยมอังกฤษอย่างเปิดเผย โอลารอฟสกีเขียนรายงานให้รัฐบาลรัสเซีย

“กรมหมื่นดำรงราชานุภาพในขณะนั้นยังมีอิทธิพลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวน้อยกว่ากรมหมื่นปราบปรปักษ์มาก ทั้งพระองค์ยังไม่กล้าที่จะขัดแย้งโดยตรงกับกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีว่าการนครบาล กรมหลวงเทวะวงศัวโรปกการ และพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีว่าการยุติธรรม [ซึ่งเป็นกลุ่มสนับสนุนนโยบายนิยมอังกฤษ] และพระองค์ก็ไม่ค่อยเต็มพระทัยที่จะนำข้าพเจ้าเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการเฉพาะ [โดยไม่ต้องผ่านกระทรวงการต่างประเทศเหมือนเมื่อครั้งกรมหมื่นปราบปรปักษ์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่]⁶²

อย่างไรก็ดี อังกฤษมีท่าทีที่หวาดระแวง โดยเกรงว่ารัสเซียจะสั่นคลอนความเป็นเจ้าของอังกฤษ (hegemony) ในภูมิภาคนี้และสยาม และพยายามเพิ่มอิทธิพลของรัสเซียในสยามผ่านชนชั้นนำที่นิยมรัสเซียอย่างเช่น กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งอังกฤษมองว่ามีอิทธิพลทางการเมืองมากขึ้น อัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ รายงานว่า “พระองค์ได้รับความไว้วางพระทัยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากยิ่งขึ้นกว่ากรมพระยาเทวะวงศัวโรปกการ” ในขณะที่เจ้าพระยาอภัยราชาเริ่มระแวงว่าทูตโอลารอฟสกีกำลังดำเนินแผนการร่วมกับกรมพระยาดำรงฯ ในการจัดอิทธิพลทางการเมืองของกรมพระยาเทวะวงศัวฯ ซึ่งเจ้าพระยาอภัยราชากล่าวว่า “ตนกำลัง

⁶² ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 267.

เตรียมการที่จะสนับสนุนอิทธิพลทางการเมืองของกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทุกวิถีทางเท่าที่จะทำได้”⁶³

โอลารอฟสกีได้เสนอให้มีผู้แทนทางการทูตของมหาอำนาจเข้าเป็นกรรมการของสภานครบาลของกรุงเทพฯ ซึ่งนั่นเท่ากับเป็นการลดทอนอิทธิพลของที่ปรึกษาชาวอังกฤษจำนวนมากในกระทรวงนครบาล แต่ข้อเสนอดังกล่าวก็ล้มเหลว ในกลางเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1900 กองตระเวนกระทรวงนครบาลของสยาม (ซึ่งเจ้ากรมเป็นคนอังกฤษ และพนักงานส่วนใหญ่ก็เป็นคนอินเดียในบังคับของอังกฤษ) ได้จับกุมชุนเดน (W. Schunden) พ่อค้าชาวรัสเซียในกรุงเทพฯ อาจถือได้ว่าในทัศนะของรัสเซีย กรณีจับกุมชุนเดนเป็นการต่อต้านอย่างเปิดเผยของกลุ่มสนับสนุนนโยบายนิยมอังกฤษก็เป็นได้

ประการที่สอง โอลารอฟสกีพยายามส่งเสริมผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการค้าของรัสเซียในสยามเพิ่มมากขึ้น ในทัศนะของโอลารอฟสกี ผลประโยชน์ทางการค้าจะมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนอิทธิพลทางการเมือง ดังที่เขากล่าวไว้ว่า “สยามก็เฉกเช่นเดียวกันกับประชาชาติทางตะวันออกอื่นๆ ที่มักจะให้ความสนับสนุนฝ่ายที่มีอิทธิพลทางการค้า”⁶⁴ ความจำเป็นในการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างสยาม-รัสเซีย และขยายตลาดการค้าของรัสเซียในสยาม โอลารอฟสกีได้มี

- ข้อเสนอเรื่องสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้าในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1898 (ล้มเหลว)
- ข้อเสนอให้รัฐบาลไทยจัดตั้งธนาคารชาติที่อยู่ภายใต้ความช่วยเหลือของรัสเซีย (ล้มเหลว)
- ความพยายามที่จะชักนำให้ธนาคารรัสเซีย-จีนเข้ามาทำหน้าที่ให้โครงการเงินกู้ต่างประเทศแก่รัฐบาลไทย (ล้มเหลว)
- โอลารอฟสกียังทำหน้าที่เป็นกงสุลให้แก่ชาวเดนมาร์กในสยามด้วย และมีบทบาทสำคัญในบริษัท East Asiatic บริษัทการค้าขนาดใหญ่ของเดนมาร์กในสยาม

ในวันที่ 23 มิถุนายน ค.ศ. 1899 ไทยและรัสเซียบรรลุความตกลงร่วมกันเป็นปฏิญญาระหว่างสยามกับรัสเซีย จนกว่าจะมีการทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้า โดยระบุว่า “พลเมือง

⁶³ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 281.

⁶⁴ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 255.

รัสเซียที่อยู่ในสยามและพลเมืองสยามที่อยู่ในรัสเซียจะใช้สิทธิและอภิสิทธิ์ในทุกกรณีที่เกี่ยวข้องกับอำนาจการตัดสินคดีทางการค้าและการเดินเรือซึ่งรัฐบาลสยามให้แก่พลเมืองชาติอื่นๆ ซึ่งได้ทำสนธิสัญญากับสยามแล้วหรือจะทำสนธิสัญญากันในภายหลัง”⁶⁵ ตามธรรมเนียมปฏิบัติ พลเมืองของชาติที่ไม่มีสนธิสัญญากับสยามก็ไม่มีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและอยู่ในบังคับของอำนาจศาลไทย ดังนั้น โอลารอฟสกีจึงเสนอให้มีการแลกเปลี่ยนคำประกาศเกี่ยวกับการใช้เงื่อนไขประเทศที่ได้รับความอนุเคราะห์ที่ยังกับชาวรัสเซีย เคานท์ แอ็ม. แอน. มูราวิออฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เห็นด้วยและเสนอว่า “คำประกาศเช่นนี้ไม่เพียงแต่จะช่วยทำให้ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างรัสเซียกับสยามแน่นแฟ้นขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นประโยชน์ต่อชาวรัสเซียที่อาศัยอยู่ในประเทศนี้อีกด้วยจนกว่าจะถึงเวลาที่รัสเซียจะเห็นผลประโยชน์ของตนอย่างชัดเจนแล้ว จึงกำหนดให้ทำสนธิสัญญากับสยามเกี่ยวกับการค้าและการเดินเรือทุกๆ ด้าน”⁶⁶

โอลารอฟสกียังได้ทำบันทึกถึงกระทรวงการต่างประเทศ โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในการกระชับความสัมพันธ์ทางการค้ากับรัฐไทย อย่างไรก็ตาม รัฐบาลรัสเซียดูเหมือนไม่มีท่าทีที่สนใจต่อการค้ากับสยามมากเท่าใดนัก จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1901 เป็นครั้งแรกที่เคานท์ แว. แอน. ลัมซด์อร์ฟ (Count Lamsdorf) รัฐมนตรีการต่างประเทศของรัสเซียทำบันทึกถึงเคานท์ เซอร์เก วิตเต (Count Witte) รัฐมนตรีคลัง เพื่อเสนอแนะแผนการและผลประโยชน์ทางการเมืองที่รัฐบาลรัสเซียจะได้รับจากการขยายอิทธิพลทางการค้าและเศรษฐกิจกับสยามตามที่ทูตโอลารอฟสกีเสนอมา โดยลัมซด์อร์ฟเห็นว่าเป็นแผนการที่น่าสนใจที่จะเริ่ม “พัฒนาความสัมพันธ์ทางการค้าของเรากับสยามเท่าที่จะทำได้ โดยความช่วยเหลือจากรัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลเดนมาร์กถ้าจำเป็น”⁶⁷ ซึ่งปฏิญญาระหว่างสยามกับรัสเซียในปี ค.ศ. 1899 ไม่ได้บรรลุดุฎประสงค์ที่จะส่งเสริมการค้าของรัสเซียในสยามเท่าที่ควร

---

⁶⁵ “คำประกาศระหว่างรัสเซียและสยาม”, 23 มิถุนายน ค.ศ. 1899, อ้างใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 105.

⁶⁶ “บันทึกของกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย กราบบังคมทูลสมเด็จพระจักรพรรดิเรื่องการแลกเปลี่ยนคำประกาศกับสยามเกี่ยวกับการใช้เงื่อนไขประเทศที่ได้รับความอนุเคราะห์ที่ยังกับชาวรัสเซีย”, 14 พฤษภาคม ค.ศ. 1899, อ้างใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 102.

⁶⁷ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 258.

อย่างไรก็ตาม ปริมาณการค้าระหว่างสยามกับรัสเซียก็ยังคงมีไม่มากนัก ในช่วงปี ค.ศ. 1898-1900 สินค้าส่งออกของรัสเซียที่สำคัญที่สุดคือ น้ำมันก๊าด (แต่ก็ไม่สามารถแข่งขันกับ น้ำมันก๊าดของอเมริกันได้) ส่วนสินค้านำเข้าจากสยามได้แก่ ข้าวและไม้สัก (ซึ่งเป็นซื้อผ่านจาก เมืองท่าของอังกฤษอีกทีหนึ่ง) จนกระทั่งปี ค.ศ. 1907 มีพ่อค้าชาวรัสเซียในสยามเพียง 3 คนเท่านั้น

ประการที่สาม ในการที่จะสร้างบทบาทและอิทธิพลของรัสเซียในไทย โอลารอฟสกีมองว่า ปัญหาความขัดแย้งเรื่องดินแดนในบริเวณอินโดจีนนั้นเป็น โอกาสของรัสเซีย นั่นคือ รัสเซียควรที่จะมีบทบาทเป็น “ตัวกลาง” ในการเจรจาไกล่เกลี่ยปัญหาข้อพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส โดยเขามองว่า รัสเซีย “จะมีอิทธิพลที่แท้จริงอย่างไร้ขอบเขตอยู่ในประเทศไทย ถ้าหากว่าเราสามารถช่วย รัฐบาลไทยให้ยุติปัญหาข้อขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นกับรัฐบาลฝรั่งเศสได้”⁶⁸ ในทัศนะของ กระทรวงการต่างประเทศของรัสเซีย “เมื่อพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของรัสเซีย ซึ่งไม่มี ผลประโยชน์โดยตรงในสยามแล้ว การให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มกำลังในการรักษาความสัมพันธ์ อันเพื่อนบ้านอันดีระหว่างสยามกับฝรั่งเศส เพื่อที่จะไม่ให้อังกฤษซึ่งแข่งขันกับฝรั่งเศสในอินโดจีน สามารถทำความยุ่งยากใดๆ ก็ตามในเอเชียส่วนนี้มาใช้เพื่อผลประโยชน์ของตนเองได้ ไม่มี อุปสรรคใดๆ หากท่านจะอาศัยโอกาสอันเหมาะสมนี้ในรูปของการ ... ดำเนินการให้รัฐบาลฝรั่งเศส เอาใจใส่ต่อการร้องทุกข์ของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับเรื่องความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นสยาม กับเจ้าหน้าที่กงสุลฝรั่งเศสซึ่งยังคงมีอยู่ต่อไป บางทีการกำจัดความเข้าใจผิดเหล่านี้อาจจะก่อให้เกิด ประโยชน์แก่ทั้งสองประเทศ”⁶⁹

เนื่องจากความล้มเหลวในการเจรจาที่กรุงปารีสในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1897 รัฐบาลฝรั่งเศส จึงย้ายการเจรจามายังกรุงเทพฯ แทน ในที่นี้เพื่อความเข้าใจในการวิเคราะห์ ผู้เขียนจึงขอแบ่ง กระบวนการเจรจาออกเป็น 4 ครั้งด้วยกัน ดังต่อไปนี้ คือ

การเจรจาครั้งแรกในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1898 รัฐบาลฝรั่งเศสมอบหมายให้เดอฟรองส์ (Defrance) อัครราชทูตเป็นผู้แทนในการเจรจากับสยาม แต่ไม่ได้รับมอบอำนาจและคำสั่งที่แน่นอน จากรัฐบาล การเจรจาระหว่างรัฐบาลสยามกับเดอฟรองส์ จึงเป็นไปอย่างยากลำบาก โดยฝ่าย

---

⁶⁸ หลอด สุนทรวานิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 233.

⁶⁹ “หนังสือจากกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ถึงปรีนซ์ แอล. แป. อูรูซอฟ เอกอัครราชทูตรัสเซีย ประจำปารีส”, 2 มิถุนายน ค.ศ. 1898, อ้างใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: กำเนิดเอกสาร ประวัติศาสตร์*, หน้า 72.

ฝรั่งเศสยื่นขอให้สยามยอมรับบัญชีรายชื่อผู้ที่ได้จดทะเบียนว่าเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส เพื่อเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นในการเจรจา แต่สยามปฏิเสธเงื่อนไขดังกล่าว ในครั้งนั้น รัชกาลที่ 5 รับสั่งถึงบทบาทของรัสเซียว่า ถ้าสถานการณ์ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเลวร้ายลงจนสุดความสามารถที่จะแก้ไขได้แล้ว “ฉันก็หวังเป็นอย่างยิ่งว่าพระเจ้าซาร์นิโคลัสคงจะทรงอนุญาตให้ฉันลี้ภัยเข้าไปพำนักอยู่ในประเทศรัสเซียจนกว่าจะถึงวาระสุดท้ายของชีวิต”⁷⁰

ทูตโอลารอฟสกีได้มีข้อเสนอที่จะให้มีการตั้งคณะกรรมการผสม 3 ฝ่ายเพื่อสำรวจจำนวนคนในบังคับของฝรั่งเศสในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง (ส่วนของสยาม) แต่ล้มเหลว และยังมีความเห็นให้ยุติการเจรจากับเดอพรองส์ที่กรุงเทพฯ ในปลายปี ค.ศ. 1898 และเสนอให้ย้ายการเจรจาลับไปที่ปารีสแทน โดยพระยาสุรียานุวัตรเจรจากับเดลคัสเซ (Delcasse) รัฐมนตรีการต่างประเทศคนใหม่ของฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม บทบาทและอิทธิพลของรัสเซียต่อฝรั่งเศสลดน้อยลงไป เนื่องจากวิกฤตการณ์ Fashoda (ค.ศ. 1898) ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในบริเวณแม่น้ำไนล์ ซึ่งรัสเซียประกาศตัวเป็นกลาง จนสร้างความไม่พอใจให้แก่พันธมิตรอย่างฝรั่งเศส

ในขณะเดียวกัน สถานการณ์ด้านชายแดนระหว่างสยามกับอินโดจีนรุนแรงขึ้น ในปลายปี ค.ศ. 1898 โอลารอฟสกีเดินทางไปเข้าพบและปรึกษา พอล ดูแมร์ ข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสประจำอินโดจีน โดยผลการ และในเดือนมกราคม ค.ศ. 1899 โอลารอฟสกีเสนอให้รัฐบาลไทยมีการเดินทางเยือนของเจ้าหน้าที่ระดับสูงของทั้งสองฝ่าย กลุ่มชนชั้นนำไทยที่นิยมอังกฤษอย่างกรมพระยาเทวะวงศ์ฯ ไม่เห็นด้วยกับแผนการนี้ กระนั้นก็ดี โอลารอฟสกี ซึ่งไม่สามารถเข้าเฝ้าในหลวงรัชกาลที่ 5 เนื่องจากการสกัดกั้นของกรมพระยาเทวะวงศ์ฯ ได้เรียกร้องให้ฝ่ายนิยมรัสเซียอย่างกรมหมื่นปราบปรปักษ์และกรมพระยาดำรงฯ นำเขา เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 5 เมื่อเสด็จทอดพระเนตรการคล้องช้างที่อยุธยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวินิจฉัยว่า “เมื่อเขา [ดูแมร์] แสดงความประสงค์ที่จะมาเช่นนี้แล้วเราจะบอกตรงๆ ไม่ให้มาถ้าจะบิดเบือนไปโดยผิดหลักทำให้ข้างจริงไปเอง ก็เห็นว่าจะเป็นที่บาดหมางในใจแก่กัน ถ้าการบาดหมางเกิดขึ้น ม.ดูแมร์เป็นผู้มีอำนาจอยู่ข้างเมืองญวน อาจจะก่อให้เกิดเป็นข้อบาดหมางในระหว่างเรากับฝรั่งเศสเมื่อใดก็ได้”⁷¹

⁷⁰ อ้างใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 162-163.

⁷¹ อ้างใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 173.

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1899 รัฐบาลสยามจึงส่งพระยาศรีสหเทพ ปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย เดินทางไปไซ่ง่อนเพื่อเข้าพบคูแรมร์ เพื่อเชิญคูแรมร์มาเยือนประเทศไทย จาก ท่าที่ที่เป็นมิตรของสยาม คูแรมร์ได้มีคำสั่งให้เจ้าหน้าที่ชายแดนฯ ยุติการกระทำที่จะกระทบ ความสัมพันธ์อันดีกับสยาม

นี่นำไปสู่การเจรจาครั้งที่สองในเดือนเมษายน ค.ศ. 1899 นั่นคือการปรึกษาหารืออย่างไม่ เป็นทางการระหว่างรัชกาลที่ 5 กับพอล คูแรมร์ ข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสประจำอินโดจีน ณ พระบรมมหาราชวัง โดยโอลารอฟสกีเสนอให้สยามยกเมืองหลวงพระบาง (บนฝั่งขวาแม่น้ำโขง) ให้แก่ฝรั่งเศส แลกกับการคืนเมืองจันทบุรี ในช่วงที่ข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสประจำอินโดจีนมาเยือน สยาม คูแรมร์ได้มีข้อเสนอดังต่อไปนี้ คือ

- ฝรั่งเศสจะทำการสำรวจบัญชีรายชื่อคนในบังคับของตนเองใหม่
- ฝรั่งเศสรับรองสิทธิการปกครองในเขต 25 กิโลเมตรของไทยไทยโดยสมบูรณ์ โดย ไทยต้องไม่สร้างค่ายทหารหรือป้อมต่างๆ
- ฝรั่งเศสจะถอนทหารออกจากจันทบุรี แต่ไทยต้องจ้างนายทหารฝรั่งเศสเข้าเป็นผู้ ฝึกสอนกองทหารไทยประจำที่จันทบุรี

อนึ่ง ในข้อสุดท้ายนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงเกรงว่าข้อสุดท้ายจะทำให้อังกฤษไม่พอใจ จึงขอแลกเปลี่ยนจะ จ้างครูและวิศวกรชาวฝรั่งเศสเข้าในกระทรวงธรรมการและนครบาลแทน

อังกฤษไม่ค่อยพอใจต่อบทบาทของทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ นัก โดยเกรวิลล์ (Greville) อัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ เสนอให้รัฐบาลอังกฤษส่งเรือรบเข้ามาในน่านน้ำไทยใน ระหว่างที่คูแรมร์เดินทางมาสยาม เพื่อแสดงให้เห็นให้สยามและฝรั่งเศสเห็นว่า “แม้รัฐบาลอังกฤษจะยินดี กับการที่รัฐบาลทั้งสองพยายามประสานความเข้าใจอันดีระหว่างกัน แต่รัฐบาลอังกฤษก็ยังยืนยันที่ จะรักษาความเป็นหนึ่งของตนในประเทศไทยไว้”⁷² แม้ว่าอังกฤษไม่คัดค้านการที่สยามจะตกลงจ้าง ชาวฝรั่งเศสเข้ามาเป็นที่ปรึกษาเพิ่มขึ้น แต่รัฐบาลไทยจะต้องไม่รับเข้าไว้ทำหน้าที่ด้านตำรวจ การ คลัง การสำรวจและการป่าไม้ ซึ่งชาวอังกฤษทำหน้าที่เหล่านี้อยู่

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของคูแรมร์ก็มีอันต้องชะงักออกไป เนื่องจากวิกฤตการณ์ภายใน คณะรัฐมนตรีของฝรั่งเศส ซึ่งทำให้การเจรจาต้องกลับมาที่กรุงเทพฯ อีกครั้ง โอลารอฟสกีเห็นว่า

“การเลื่อนการเจรจาที่กรุงปารีสออกไปได้กลายเป็นข้ออ้างที่โรแลนด์ ยัคแมงส์ [เจ้าพระยาอภัยราชา] ผู้ซึ่งเป็นปฏิปักษ์อย่างรุนแรงต่อรัฐบาลของเราและของรัฐบาลฝรั่งเศสร่วมกับกลุ่มที่สนับสนุน รัฐบาลอังกฤษ ใช้สนับสนุนความพยายามที่จะทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวหมด ความไว้วางใจในตัวข้าพเจ้า”⁷³

การเจรจาครั้งที่สาม ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1899 เดอพรองส์กลับมาเจรจากับสยามที่ กรุงเทพฯ อีกครั้ง โดยล้มเลิกหลักการของดูแมร์ และกลับไปใช้เงื่อนไขให้สยามยอมรับบัญชี รายชื่อคนในบังคับก่อนการเจรจา ซึ่งเท่ากับเป็นความพยายามของทูตรัสเซียอย่างโอลารอฟสกีนั้น ล้มเหลว ในเดือนตุลาคม การเจรจาหยุดชะงักลง เนื่องจากเดอพรองส์ไม่ยอมตกลงในเรื่องการถอน ทหารออกจากจันทบุรี

สยามได้ขอให้รัฐบาลรัสเซียเข้าสนับสนุนประเด็นดังกล่าว และฝรั่งเศสกลับมาเจรจาอีก ครั้งหนึ่ง ถึงขั้นมีการเสนอร่างอนุสัญญาฯ ยุติข้อขัดแย้ง ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1900 รัฐบาล ฝรั่งเศสมีคำสั่งให้เดอพรองส์ระงับการเจรจาโดยไม่มีกำหนดและไม่แจ้งเหตุผลที่ชัดเจน

การเจรจาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสครั้งที่ 4 ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1901 เป็นการเจรจา ระหว่างรัฐบาลสยามกับ โกลบูเกาสกี (Klobukowsky) อัครราชทูตฝรั่งเศสคนใหม่ โดยได้เสนอ เงื่อนไขใหม่ คือ ให้สยามยอมรับว่าจะไม่ให้สัมปทานหรือสิทธิพิเศษใดๆ แก่ชาวต่างชาติอื่นๆ นอกจากชาวฝรั่งเศสในฝั่งขวาแม่น้ำโขง อาจกล่าวได้ว่าบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงตกอยู่ใต้เขต อิทธิพลของฝรั่งเศสโดยปริยาย

หลังจากเดินทางกลับจากไซ่ง่อนเพื่อพบกับดูแมร์ โอลารอฟสกีพยายามทุกวิถีทางที่จะบีบ บังคับให้สยามยอมรับเงื่อนไขใหม่ของฝรั่งเศส ผู้นำสยามเริ่มตั้งข้อกังขาต่อท่าทีที่เปลี่ยนแปลงไป ของโอลารอฟสกี รัฐบาลรัสเซียยืนยันว่าท่าทีของรัสเซียยังเหมือนเดิม นั่นคือ ฝรั่งเศสน่าจะรีบ ดำเนินนโยบายประนีประนอมกับสยามโดยเร็วที่สุด เมื่ออัครราชทูตสยามประจำกรุงเซนต์ปีเตอ์ส เบอร์ก เข้าพบกับเคานท์ แว. เอ็น. ลัมซด์อร์ฟ รัฐมนตรีการต่างประเทศรัสเซีย ก็ได้รับการยืนยันว่า รัสเซียไม่มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายแต่อย่างใด ทูตไทยจึงกล่าวโทษโอลารอฟสกีว่าได้เปลี่ยนท่าที ไปเข้าข้างฝรั่งเศสจนถึงกับกล่าวร้ายต่อสยาม ในปลายปี 1901 โอลารอฟสกีได้รับคำสั่งจากรัฐบาล ให้ยุติบทบาทในการแทรกแซงการเจรจาที่ไม่สอดคล้องกับนโยบายเดิมของรัสเซีย

⁷² ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 175.

⁷³ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 181.

ในท้ายที่สุด ข้อพิพาทระหว่างสยามกับฝรั่งเศสก็ยุติลงในช่วงต้นทศวรรษที่ 1900 โดยได้มีการบรรลุนุสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศส (13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904)⁷⁴ ซึ่งรัฐไทยต้องยินยอมยกเลิกสิทธิดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกกับจันทบุรี ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญทางยุทธศาสตร์และการค้าของสยามในชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงที่โอลารอฟสกีเป็นอัครราชทูตนั้นไม่ได้พัฒนาไปอย่างมีนัยสำคัญนัก ความสัมพันธ์ทางการทูตไม่ได้แปรเปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์ทางการค้าที่แน่นแฟ้น และการดำเนินการทูตโดยผลการของโอลารอฟสกี โดยไม่ได้ผ่านความเห็นชอบจากรัฐบาลรัสเซีย ยังทำให้เกิดความหวาดระแวงในหมู่ชนชั้นสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชนชั้นนำที่นิยมอังกฤษ ซึ่งมองว่าทูตโอลารอฟสกีมีบุคลิกภาพที่ “ก้าวร้าว” และ “ไม่” เป็นนักการทูตมืออาชีพ⁷⁵ อย่างไรก็ดี ในความรับรู้ของชนชั้นนำสยาม(และต่อมามติมหาชน)แล้ว รัสเซียมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็น “ผู้ไกล่เกลี่ย” ในความขัดแย้งระหว่างไทย-ฝรั่งเศส

ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงปลายของระบอบซาร์

“ความต้องการอันดับแรก[ในความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย]คือการกระชับและการพัฒนาความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างทั้ง 2 ประเทศ ซึ่งในขณะนี้ยังไม่แข็งแกร่งพอ”

---

⁷⁴ มีการแก้ไขเพิ่มเติมข้อกำหนดในอนุสัญญาฝรั่งเศส-สยาม (7 ตุลาคม ค.ศ. 1902) นักการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยมต่อต้านการให้สัตยาบันในรัฐสภาอย่างรุนแรง จนอนุสัญญาไม่ผ่านสภา

⁷⁵ ในกรณีที่โอลารอฟสกีกล่าวหาออกุสต์ โคช (Auguste Dauge) ที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียมว่ากล่าวหาหมิ่นประมาทประเทศรัสเซีย และเรียกร้องให้รัฐบาลสยามปลดโคชออกจากตำแหน่ง ทั้งยังให้รัฐบาลสยามขอขมาด้วย เจ้าพระยาอภัยราชา เห็นว่า ท่าทีของโอลารอฟสกี “ละเมิดต่อจรรยาของนักการทูต และเป็นการไร้มรรยาท” ฉลอง สุนทรวาณิชย์, รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6, หน้า 268.

– แอส. แด. ซาโซนอฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ถึง ปลัดชอน-รอสท์คอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำสยาม, 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1911⁷⁶

ความล้มเหลวทางการทูตของโอลารอฟสกีในสยามทำให้ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียไม่ก้าวหน้ามากเท่าที่ควร ประกอบกับนโยบายต่างประเทศของรัสเซียในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 คือความพยายามที่จะขยายอิทธิพลเข้าไปในแมนจูเรีย ซึ่งรัสเซียก็เผชิญกับความท้าทายใหม่ในเอเชียตะวันออกคือ การผงาดขึ้นมาของญี่ปุ่น การแข่งขันเชิงอำนาจระหว่างรัสเซียและญี่ปุ่นมีความตึงเครียดมากขึ้น โดยทั้งสองมหาอำนาจต่างหมายตาดินแดนต่างๆ ในจีนเป็นเขตอิทธิพลของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง Port Arthur ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญของจีนในแหลมเลียวตุง ภายหลังจากปี ค.ศ. 1897 กองทัพเยอรมนีได้ยกกำลังขึ้นบกที่อ่าวเกียวเจา (Kiaochow) เนื่องจากเกิดเหตุฆาตกรรมหมอสอนศาสนาชาวเยอรมันสองคนในจีน ในปี ค.ศ. 1898 เยอรมนีได้สิทธิเช่าอ่าวเกียวเจาเป็นเวลา 99 ปี และรัสเซียซึ่งหมายตาดินแดนเมือง Port Arthur มานานถือโอกาสยกกองเรือเจ้าไปตั้งอยู่นอกฝั่งเมืองท่า จีน ได้ตัดสินใจให้รัสเซียเช่าฐานทัพเรือ Port Arthur ได้เป็นเวลา 99 ปี

ในปี ค.ศ. 1900 ได้เกิดกบฏนักมวย (Boxer rebellion) ขึ้น มหาอำนาจต่างๆ รวมทั้งรัสเซียถือโอกาสส่งทหารเข้าไปยึดแมนจูเรีย และไม่ยอมถอนทหารออกไป รัสเซียยังไม่เพียงพอ โดยต้องการขยายอิทธิพลเข้าไปในเกาหลี ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของญี่ปุ่น ญี่ปุ่นไม่ต้องการทำสงครามกับรัสเซีย โดยส่งทูตไปเจรจากับรัสเซียต่อรองว่า ญี่ปุ่นจะยอมให้รัสเซียครอบครองดินแดนแมนจูเรียต่อไป แต่รัสเซียต้องปล่อยให้เกาหลีเป็นของญี่ปุ่น แต่ผู้นำรัสเซียไม่สนใจต่อข้อเสนอนี้เลย ในที่สุดก็นำไปสู่สงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น (ค.ศ. 1904-1905) ซึ่งรัสเซียเชื่อว่าการรบกับญี่ปุ่นอย่างไรเสียรัสเซียก็ย่อมจะได้รับความชัยชนะอย่างง่ายดาย รัฐมนตรีคนหนึ่งในรัฐบาลพระเจ้าซาร์ถึงกับกล่าวว่า การที่สงครามครั้งนี้ของรัสเซียจะเป็น “สงครามขนาดเล็กและมีชัยชนะ (little victorious war)” และจะช่วยเบนความสนใจของประชาชนไปจากการก่อกบฏภายในประเทศ กระนั้นก็ดี รัฐบาลพระเจ้าซาร์ประเมินขีดความสามารถทางการทหารของญี่ปุ่นต่ำเกินไป ผลของสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่นคือ รัสเซียพ่ายแพ้ต่อญี่ปุ่น จนต้องยอมสงบศึกและทำสนธิสัญญา Treaty of

---

⁷⁶ “หนังสือของ แอส. แด. ซาโซนอฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ถึง ปลัดชอน-รอสท์คอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำสยาม”, 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1911, อ้างใน 100 ปี ความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์, หน้า 164.

Portsmouth ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1905 ซึ่งรัสเซียต้องสูญเสียเมืองท่าอาร์เธอร์ ต้องถอนตัวออกจากแมนจูเรีย ต้องยกเกาะ Sakhalin ภาคใต้ให้แก่ญี่ปุ่นและยอมรับอิทธิพลของญี่ปุ่นเหนือเกาหลี ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่รัสเซียพ่ายแพ้ให้แก่มหาอำนาจเกิดใหม่ในเอเชีย และสร้างความเสียหายให้แก่รัสเซียในการเมืองยุโรปอย่างยิ่ง

นอกจากนั้น ความพ่ายแพ้อย่างย่อยยับของรัสเซียในสงครามกับญี่ปุ่น เมื่อผนวกกับปัญหาเศรษฐกิจภายในอย่างรุนแรงได้ก่อให้เกิดกระแสการต่อต้านระบอบซาร์ และการเคลื่อนไหวของประชาชนในต้นปี ค.ศ. 1905 กลายเป็นการปฏิวัติปี ค.ศ. 1905 ซึ่งเริ่มต้นจากเหตุการณ์วันอาทิตย์นองเลือด (Bloody Sunday) ในวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1905 นำโดยบาทหลวง Georgi Apollonovich Gapon พระเจ้าซาร์ได้ออกแถลงการณ์เดือนตุลาคม (October Manifesto) โดยสัญญาว่าจะให้มีการเลือกตั้งและจัดตั้งสภาดูมา (Duma) ขึ้นแบบประชาธิปไตย แต่ก็สถานการณ์ทางการเมืองในรัสเซียกลับยิ่งไร้เสถียรภาพมากขึ้น

บริบททางการเมืองระหว่างประเทศและการเมืองภายในรัสเซียในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 นั้น เป็นปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ในช่วงสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่นนั้น สยามได้ประกาศความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด ซึ่งตามข้อตกลงในที่ประชุมสันติภาพที่กรุงเฮก (ค.ศ. 1899) ระบุห้ามรัฐบาลที่เป็นกลางขายอาวุธยุทธโปกรณ์ให้แก่ประเทศคู่สงครามฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ว่าจะกรณีใดก็ตาม กระนั้นก็ดี มีรายงานข่าวว่ารัสเซียได้ส่งเคานท์ อาซ ผู้ช่วยทูตที่กรุงปารีส มาติดต่อเจ้าพระยาสุริยานุวัตร ซึ่งเป็นอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส เป็นการลับเพื่อขออ้างชื่อรัฐบาลสยามในการซื้อเรือรบจากรัฐบาลอาร์เจนตินาและชิลีจำนวน 4 ลำ โดยติดสินบนจำนวนถึง 2 ล้านฟรังก์ เจ้าพระยาสุริยานุวัตรได้ปฏิเสธ และถวายรายงาน ร. 5 ดังนี้ “เหตุที่เคานท์ อาซ ได้ตรงไปหาข้าพระพุทธเจ้านั้น เพราะได้รับคำสั่งจากรัฐบาลของเราว่า โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระเจ้าเอมเปอร์รัสเซียทรงมีพระราชไมตรีต่อกัน และโดยที่รัสเซียเคยช่วยสยามในความลำบากที่มีอยู่กับฝรั่งเศส และยังคงที่จะช่วยเหลืออยู่ต่อไป”⁷⁷

ความพ่ายแพ้ของรัสเซียในสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่นยิ่งทำให้บทบาทของรัสเซียในสยามลดลงไปอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และอิทธิพลของมหาอำนาจอย่างญี่ปุ่นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกเพิ่ม

---

⁷⁷ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 337.

มากขึ้น⁷⁸ แม้กระทั่งในการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ของรัชกาลที่ 5 ในปี ค.ศ. 1907 ก็ไม่ได้เสด็จ
ฯ รัสเซีย เนื่องมาจากรัฐบาลรัสเซียไม่สามารถรับประกันความปลอดภัยได้ด้วยเหตุการณ์ความ
วุ่นวายทางการเมืองหลังการปฏิวัติ ค.ศ. 1905⁷⁹ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียยังคงดำเนิน
ต่อไป โดยในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1906 มีการเลื่อนระดับผู้แทนทางการทูตเป็นเอกอัครราชทูตผู้มี
อำนาจเต็ม โดยโอลารอฟสกีได้กลับมาประจำที่กรุงเทพฯ อีกครั้ง และในปีเดียวกันนั้น เจ้าฟ้าจักร
พงษ์ฯ ซึ่งศึกษาวิชาการทหารในรัสเซีย เสด็จกลับสยาม และรับราชการในกองทัพไทย จนขึ้นเป็น
เสนาธิการทหารในช่วงปลายรัชสมัยของ ร. 5 เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ เป็นชนชั้นนำสยามที่นิยมรัสเซีย
และสนับสนุนบทบาทของรัสเซียในการเมืองสยามในเวลาต่อมา ในช่วงนี้ กระทรวงการ
ต่างประเทศของรัสเซียได้แสดงความสนใจที่จะมีการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางการค้ากับไทยอีก
ครั้ง ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1906 โอลารอฟสกีได้ร้องขอให้รัฐบาลรัสเซียพิจารณาผลประโยชน์ของ
การทำสนธิสัญญาทางการค้าฉบับใหม่กับสยาม ในโอกาสที่ไทยกำลังจะแก้ไขสนธิสัญญาทางการ
ค้าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพิกัดอัตราภาษีอากรสินค้าที่ได้ทำไว้กับมหาอำนาจอื่นๆ แต่ในเวลาต่อมา
ไทยได้เพิ่มเติมข้อกำหนดเกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอีกด้วย จึงทำให้การเจรจาทำ
สนธิสัญญาทางการค้าระหว่างไทยกับรัสเซียต้องหยุดชะงักไป⁸⁰

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1908 รัสเซียได้เปลี่ยนทูตรัสเซียประจำประเทศไทยเป็น อ. แก. ยา
คอฟเลฟ (A. G. Yakovlev) โดยกระทรวงการต่างประเทศได้มีคำสั่งอย่างชัดเจนเพื่อเป็นแนว
ทางการปฏิบัติสำหรับบทบาทของรัสเซียในสยาม โดยในด้านหนึ่ง กระทรวงการต่างประเทศได้สั่ง
การให้ทูตใหม่ทำหน้าที่เพียง “ผู้สังเกตการณ์” ความสัมพันธ์ไทยกับมหาอำนาจอื่นๆ โดยไม่
อนุญาตให้ “เล่นบทบาทเชิงรุกและเป็นอิสระในสยาม” โดย “อยู่ให้ห่างจากการกระทำที่จะสามารถ
กระทบต่อความสัมพันธ์ของเราที่จะมีต่อฝรั่งเศส อังกฤษและญี่ปุ่น” และ “ระมัดระวังในความ

---

⁷⁸ รัฐบาลสยามได้ส่งนักเรียนทุนไปศึกษาวิชาการทหารเรือที่ญี่ปุ่น และมีการจ้างที่ปรึกษาชาวญี่ปุ่น
เข้ามาในราชการสยามเพิ่มขึ้น

⁷⁹ Pugacheva, “The Significance of Personal Contacts between the Russian Imperial Family and
the Royal Court of Siam in the Late 19th – Early 20th Centuries”, p. 78.

⁸⁰ ฉลอม สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 342-343.

พยายามของสยามที่จะดึงเราเข้าไปประจบข้อขัดแย้งกับประเทศอื่นๆ”⁸¹ แต่ในอีกด้านหนึ่งคือ ด้านเศรษฐกิจ กระทรวงการต่างประเทศของรัสเซียได้มีคำสั่งให้ยากอฟเลฟ แสวงหาเส้นทางที่จะดึงตลาดการค้าน้ำมันก๊าดในไทยให้กลับมาเป็นของรัสเซีย และเส้นทางที่จะสนับสนุนการค้าโดยตรงระหว่างประเทศทั้งสอง รวมทั้งเตรียมการเจรจากับสยามในเรื่องการทำสนธิสัญญาทางการค้าระหว่างกัน⁸²

ในปี ค.ศ. 1910 รัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จขึ้นครองราชย์ ในปี ค.ศ. 1911 เรือรบ Aurora ภายใต้การนำของ Grand Duke Boris Romanov ได้เข้าร่วมพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 6 ทรงไม่มีพระราชโอรส และธิดา สถานะของเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ จึงอยู่ในฐานะเป็น “รัชทายาทโดยอนุโลม” รัสเซียดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตกับไทย-รัสเซีย ผ่านบทบาทของเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ ในช่วงนี้ โดยมีพัฒนาการที่สำคัญในสองด้านสำคัญ ได้แก่ หนึ่ง ความพยายามในการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับสยามที่ครอบคลุมมากกว่าเดิม และสอง ความพยายามของรัสเซียในการผลักดันให้สยามเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 1

ในด้านแรกนั้น แอส. แด. ซาโซนอฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย มีหนังสือถึงปลัดชอน-รอสท์คอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำสยาม ว่า “ความต้องการอันดับแรก[ในความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย]คือการกระชับและการพัฒนาความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างทั้ง 2 ประเทศ ซึ่งในขณะนี้ยังไม่แข็งแกร่งพอ”⁸³ ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1910 รัฐบาลรัสเซียได้ส่ง แก. อา. ปลัดชอน-รอสท์คอฟ (G.A. Planson-Rostkov)⁸⁴ เป็นอัครราชทูตรัสเซียประจำสยามคนใหม่ โดย

---

⁸¹ Pugacheva, “The Significance of Personal Contacts between the Russian Imperial Family and the Royal Court of Siam in the Late 19th – Early 20th Centuries”, p. 79. โปรดดู “ร่างคำสั่งลับของกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียถึง อา. แก. ยาคอฟเลฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก”, 14 มีนาคม ค.ศ. 1908, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 152-154.

⁸² ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 344.

⁸³ “หนังสือของ แอส. แด. ซาโซนอฟ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ถึง แก. อา. ปลัดชอน-รอสท์คอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำสยาม”, 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1911, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 164.

⁸⁴ ปลัดชอน-รอสท์คอฟ เคยเป็นเจ้าหน้าที่ในคณะผู้ติดตามรัชกาลในระหว่างการเสด็จประพาสรัสเซียในปี ค.ศ. 1897 เคยเป็นกงสุลประจำเกาหลี และรองอธิบดีกรมที่ 1 ของกระทรวงการ

รัสเซียมีความกระตือรือร้นที่จะทำสนธิสัญญาทางการค้าและการเสนอบอกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต แต่ก็ยังไม่มีความสำเร็จแต่ประการใด ปลัดชอน-รอสท์คอฟได้เสนอให้รัฐบาลรัสเซียพิจารณาการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับสยามเพื่อใช้แทนปฏิญญาที่ทำไว้เมื่อปี ค.ศ. 1899 ซึ่งให้ประโยชน์ทางการค้าน้อยมากแก่รัสเซีย ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1913-1916 สยามและรัสเซียตกลงเปิดการเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้าอย่างเป็นทางการ ร่างสนธิสัญญานับสุดท้ายที่ได้รับความเห็นชอบจากทั้งสองฝ่ายระบุข้อกำหนดให้ยกเลิกศาลกงสุลของรัสเซียในสยาม และยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของรัสเซีย รวมทั้งให้มีการบอกเลิกสัญญาได้จากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หลังจากที่ได้แจ้งการบอกเลิกครบ 1 ปี แต่ร่างสนธิสัญญานี้ก็ล้มเหลว⁸⁵

ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1916 รัฐบาลรัสเซียมีคำสั่งให้โจเซฟ แก. โลริส-เมลีคอฟ (Josif G. Loris-Melikov) อัครราชทูตคนใหม่ แจ้งต่อรัฐบาลสยามขอเลื่อนการเจรจาเกี่ยวกับสนธิสัญญาการค้าออกไป เนื่องด้วยมติของที่ประชุมร่วมของฝ่ายสัมพันธมิตร ณ กรุงปารีส เมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 1916 ที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงหลักปฏิบัติในทางการค้าระหว่างประเทศ โดยจะยกเลิกหลักการปฏิบัติต่อกันทางการค้าในฐานะของชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง (MFN clause) รัฐบาลรัสเซียเห็นว่า “คงจะไม่เป็นประโยชน์ที่จะพยายามตัดสินเรื่องนี้ในการเซ็นสัญญากับประเทศสยาม ซึ่งเราไม่ได้ทำการค้าด้วย และอีกประการหนึ่งการเซ็นสัญญานี้กับประเทศสยามเท่ากับเป็นการให้สิทธิที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่งแก่ชาวสยาม ซึ่งจะทำให้เกิดความลำบากใจสำหรับเราถ้าเราไม่ได้สิทธิดังกล่าวนี้แก่ชาวต่างชาติอื่นๆ ด้วย” รัฐบาลรัสเซียจึง “ขอเลื่อนการเจรจานี้ออกไปจนกว่า

ต่างประเทศรัสเซีย โปรดดู “โทรเลขของ แก. อา. ปลัดชอน-รอสท์คอฟ ข้าราชการชั้นที่ 8 ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย”, 19 มิถุนายน ค.ศ. 1897, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 28; “รายงานของ แก. อา. ปลัดชอน-รอสท์คอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย”, 3 กันยายน ค.ศ. 1910, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 160-163.

⁸⁵ โปรดดู ฉลอง สุนทรวานิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 361-386; “รายงานของ แก. อา. ปลัดชอน-รอสท์คอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย”, 27 พฤษภาคม ค.ศ. 1916, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 190-192.

สงครามจะสิ้นสุด และจนกว่าเรามีมติเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า สนธิสัญญาทางการค้าของเราจะมีขึ้นบนพื้นฐานของอะไร”⁸⁶

ในอีกด้านหนึ่ง บริบทระหว่างประเทศได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ โลกเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งก่อตัวขึ้นในช่วงเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1914 ระหว่างฝ่ายสัมพันธมิตรกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง สงครามนี้ย่อมมีผลในการเปลี่ยนแปลงดุลแห่งอำนาจ และลักษณะความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในโลก และภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ รัฐบาลสยามประกาศความเป็นกลาง (neutrality) ในสงคราม ซึ่งเป็นประเทศเดียวในภูมิภาคที่ดำเนินนโยบายเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ชาวเยอรมันและชาวออสเตรียจำนวนมากอพยพจากอาณานิคมของสัมพันธมิตรมาอาศัยอยู่ในสยาม ในมุมมองของฝ่ายสัมพันธมิตร สยามกลายเป็น “ศูนย์กลางของผู้ที่ลี้ภัย” รวมทั้งการโฆษณาชวนเชื่อและการจารกรรมของฝ่ายมหาอำนาจกลาง และมีความพยายามที่จะสร้างมติมหาชนให้สอดคล้องกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง⁸⁷

ในรายงานของ แก. อา. ปลันซอน-รอสท์คอฟ (G. A. Planson-Rostkov) อัครราชทูตรัสเซียประจำสยาม กล่าวถึงความเคลื่อนไหวของฝ่ายมหาอำนาจกลางในการสนับสนุนขบวนการชาตินิยมในอาณานิคมต่างๆ โดยมีฐานปฏิบัติการในสยาม และปัญหาชนชั้นนำไทยบางกลุ่มยังสนับสนุนฝ่ายมหาอำนาจกลาง อันเนื่องมาจากเคยศึกษามาจากเยอรมนี หรือความไม่พอใจต่ออังกฤษและฝรั่งเศสในอดีต⁸⁸

อย่างไรก็ดี ชนชั้นนำไทยที่มีบทบาทในการกำหนดนโยบายต่างประเทศนั้นส่วนใหญ่โน้มเอียงไปฝ่ายสัมพันธมิตรมากกว่า ได้แก่ ร.6 เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เป็นต้น ร.6 ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “ในส่วนของฉัน แม้ว่าจะเป็นกลางโดยทางราชการ แต่ในใจจริง ฉัน

---

⁸⁶ “คำสั่งจากกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ถึง อี. แก. โลริส-เมลิคอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก”, 12 ตุลาคม ค.ศ. 1916, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 194.

⁸⁷ “รายงานของ แก. อา. ปลันซอน-รอสท์คอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย”, 8 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1915, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 177-178.

⁸⁸ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 394.

ต่อต้านเยอรมัน (anti-German) มาอยู่เสมอ ... พวกเยอรมันก็ดูเหมือนจะเดาออกได้เพราะพวกนี้มักพบว่าฉันเป็นเครื่องกีดขวางความทะเยอทะยานทางการเมืองของเขาในประเทศสยาม”⁸⁹

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ทวีความรุนแรงมากขึ้น ฝ่ายสัมพันธมิตรพยายามชักจูงสยามให้เข้าร่วมกับฝ่ายตนในช่วง ค.ศ. 1915-1916 รัฐบาลรัสเซียมีนโยบายต่างประเทศในช่วงสงครามคือการเจรจากับประเทศที่ไม่ได้เข้าร่วมสงคราม เพื่อให้รักษาความเป็นกลางต่อไป หรือเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร⁹⁰ กระทรวงการต่างประเทศรัสเซียได้เปลี่ยนตัวเอกอัครราชทูตรัสเซียประจำสยามเป็น โลริส-เมลีคอฟ (Josif Loris-Melikov) นอกจากนั้น พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ยังมีแผนการที่จะทูลเชิญเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ เสด็จทอดพระเนตรการรบในแนวรบด้านรัสเซียในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1916 แต่ล้มเลิกไปเนื่องจากการปฏิวัติรัสเซียหรือ “การปฏิวัติเดือนกุมภาพันธ์” (มีนาคม ค.ศ. 1917) เสียก่อน

การสละราชสมบัติของพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ในวันที่ 15 มีนาคม (หรือ 2 มีนาคมตามปฏิทินเก่า) และมีการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราว (Provisional Government) ขึ้นมาแทน รัฐบาลชั่วคราวมีคำสั่งให้โลริส-เมลีคอฟ โน้มหน้าให้ไทยรับรองรัฐบาลชั่วคราว ในช่วงแรก สยามยังไม่ได้มีการรับรองรัฐบาลชั่วคราว ดังที่กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ กราบทูลรัชกาลที่ 6 ว่า “ถ้าได้ทราบแน่ชัดว่า รัฐบาลรัสเซียจะเป็นคอนสติติวชันนอลแล้วก็ก็ควรที่ฝ่ายสยามจะรับได้ในทันที แต่ถ้าหากว่าจะเป็นรีพับลิก ซึ่งความปรากฏตามข่าวโทรเลขรอยต่อชั้นหลังนี้แล้ว ก็ควรที่จะงดรอฟังดูให้แน่นอนเสียไป”⁹¹ ในทัศนะของเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ “รัฐบาลของเราจะรับรองการปกครองใหม่ในรัสเซียอย่างแน่นอนเมื่อถึงเวลา แต่อย่างไรก็ตามเราไม่อยากจะรีบร้อนเนื่องด้วยเหตุผลในเรื่องของความรู้สึกและข้าพเจ้าคิดว่าไม่มีประโยชน์อะไรที่จะมาเร่งรัดเรา รัฐบาลชั่วคราวไม่ได้รู้สึกกระทบกระเทือนในเรื่องที่รัฐบาลสยามจะรับรองหรือไม่”⁹² แม้ว่าทั้งสองรัฐจะไม่ได้มีการรับรองโดยนิตินัย แต่

⁸⁹ อังใน ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 390.

⁹⁰ โปรดดู ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “ประเทศไทยกับการเมืองโลก: การเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1”, ใน *นโยบายต่างประเทศไทยบนทางแพร่ง*, บก. จันทิมา อ่องสุริย์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 16-45.

⁹¹ อังใน ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 477.

⁹² “ลายพระหัตถ์ปรีนซ์จักรพงษ์ถึง อี. แก. โลริส-เมลีคอฟ อัครราชทูตรัสเซียประจำบางกอก”, 19 เมษายน ค.ศ. 1917, ใน *100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์*, หน้า 196.

ในทางปฏิบัติก็ติดต่อกันอยู่ โดยโลริส-เมลิคอฟ อัครราชทูตรัสเซียยังคงติดต่อกับรัฐบาลสยาม และพระวิศาลพจนกิจ อัครราชทูตไทยที่เมืองเปโตรกราดก็ติดต่อกับรัฐบาลชั่วคราวของรัสเซีย เหมือนปกติ

ต่อมา ในวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1917 สยามได้ประกาศตัดความสัมพันธ์ทางการทูตและ ประกาศสงครามต่อฝ่ายมหาอำนาจกลาง โดยรัชกาลที่ 6 ทรงอ้างถึงหลัก “การผจญธรรมะของ นานาชาติ” ซึ่งนโยบายสงครามของเยอรมนีได้ทำการละเมิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการทำสงคราม ด้วยเรือดำน้ำอย่างไม่จำกัดขอบเขตของเยอรมนี การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามนั้น รัสเซียมีบทบาทสำคัญในการโน้มน้าวชักจูงชนชั้นนำสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ รัฐบาลรัสเซียได้มีคำสั่งทางโทรเลขให้โลริส-เมลิคอฟ เริ่มดำเนินการชักชวนให้รัฐบาลสยาม ประกาศสงครามต่อฝ่ายมหาอำนาจกลาง และเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1

โลริส-เมลิคอฟ ได้เดินทางเข้าเฝ้าเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ (เสนาธิการทหารบก) ในวันที่ 17 เมษายน ค.ศ. 1917 และต่อมายังได้มีจดหมายชี้แจงผลได้ผลเสียจากการเข้าร่วมสงครามกับฝ่าย สัมพันธมิตร โดยระบุว่าความร่วมมืออันดีระหว่างรัฐในฝ่ายสัมพันธมิตรได้ทำให้ลักษณะ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และมีทิศทางที่จะสร้าง “ระเบียบใหม่” (New Order) ของโลกเพื่อร่วมมือกันแก้ไขปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาทางเศรษฐกิจ หากสยามไม่เข้าร่วมสงคราม ก็อาจจะถูกโดดเดี่ยวจากระเบียบใหม่ของโลกในช่วงหลังสงคราม ซึ่งหมายถึงว่าสยาม จะไม่ได้รับสิทธิเข้าร่วมในข้อตกลงพิเศษทางการค้าระหว่างประเทศ นอกจากนั้น สยามยังจะได้ ความเห็นอกเห็นใจจากฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งยอมเต็มใจที่จะช่วยสนับสนุนโครงการการพัฒนาทาง เศรษฐกิจและการศึกษาของสยามต่อไป⁹³

เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ ทรงคล้อยตามข้อเสนอของทูตรัสเซีย และได้เร่งเร้าให้ในหลวง ร.6 ตัดสินพระทัยเข้าร่วมสงคราม กระนั้นก็ดี เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ เล็งเห็นถึงอุปสรรคสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก สยามยังไม่มีเหตุผลควรพอที่จะประกาศสงคราม เนื่องจากอำนาจอธิปไตยและ ผลประโยชน์ของสยามยังไม่ถูกละเมิดจากฝ่ายมหาอำนาจกลางโดยตรง และประการที่สอง รัฐบาล สยามยังมีความไม่มั่นคงเท่าที่ควร และเกรงว่าการประกาศสงครามจะไม่ได้ได้รับความนิยมนจาก ประชาชน เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ จึงมีข้อเสนอแนะให้ฝ่ายสัมพันธมิตรร่วมกันขอให้รัฐบาลสยามเข้าร่วม สงคราม และให้ยกเลิกพิภักดิ์อัครราชทูตที่ไม่เป็นธรรมต่อสยาม เป็นการแลกเปลี่ยนกับการ

⁹³ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 406-408.

เข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 1 ทูตฝรั่งเศสเห็นด้วยกับข้อเสนอของเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ ส่วนทูตอังกฤษไม่เห็นด้วย โดยเฉพาะข้อหลังที่ขัดต่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่มีมหาศาลในสยาม ญี่ปุ่น ซึ่งได้รับประโยชน์อย่างยิ่งในการขยายตลาดการค้าในสยามในห้วงสงคราม ไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอนี้ 2 ซึ่งจะกระทบต่อการค้าของญี่ปุ่นในสยาม

ในช่วงระหว่างที่ ร. 6 กำลังเสด็จตรวจราชการอยู่ทางหัวเมืองทางใต้ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ ได้ทรงเรียกประชุมพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนัก โดยแจ้งข้อเสนอของพระองค์ โดยชี้ให้เห็นว่าสยามอาจถูกโคດเคี้ยวภายหลังสงครามยุติลง ที่ประชุมได้ลงมติเห็นชอบด้วยการสนับสนุนให้สยามเข้าร่วมสงครามโลก ในวันที่ 22 พฤษภาคม ร.6 เสด็จนิวัติกรุงเทพฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงทำ “บันทึกถึงเรื่องความคิดที่จะให้กรุงสยามเข้าในสงคราม” ทูลเกล้าในวันที่ 25 พฤษภาคม และต่อมาในวันที่ 26 พฤษภาคม โลอริส-เมลิคอฟเข้าเฝ้ากรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการหารือเกี่ยวกับการเข้าร่วมสงครามของสยาม

ในวันที่ 28 พฤษภาคม ร.6 ทรงเรียกประชุมเสนาบดีสภาเป็นการพิเศษเพื่อพิจารณาปัญหาการเข้าร่วมสงครามโลก และมีมติเห็นชอบในหลักการที่จะเข้าร่วมสงครามโลก ในที่ประชุมเสนาบดีสภา ร.6 ทรงมีพระราชดำรัสความว่า “ข้าพเจ้าได้ไตร่ตรองต่อมาถึงเรื่องนี้อีก ทั้งประกอบกับความเห็นของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า[จักรพงษ์ฯ] กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ ซึ่งได้ส่งมายังข้าพเจ้า อันเป็นความเห็นตรงกับราโชบายของข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจึงเป็นอันตกลงใจแน่นอนแล้วว่า จะควรดำเนินรัฐประศาสนบายอย่างไรต่อไป”⁹⁴ ในวันที่ 29 พฤษภาคม เจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ มีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลแสดงความยินดีต่อการที่รัฐบาลเห็นชอบในหลักการที่จะเข้าร่วมสงคราม โดยเน้นถึงเป็นความจำเป็นอย่างรีบด่วนเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าในอนาคต ซึ่งรัฐบาลสยามต้องรีบตัดสินใจ โดยไม่อาจรอการชักชวนเชื้อเชิญร่วมกันของฝ่ายสัมพันธมิตร เพราะท่าทีที่ไม่สอดคล้องกันของผู้แทนทางการทูต ทั้งยังวิพากษ์วิจารณ์ท่าทีของอังกฤษอย่างตรงไปตรงมา

ในที่สุด สยามได้ประกาศตัดความสัมพันธ์ทางการทูตและประกาศสงครามต่อฝ่ายมหาอำนาจกลางในวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1917 โดยเหตุผลสำคัญในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามคือ หนึ่ง ความวิตกกังวลต่อการที่จะถูกโคດเคี้ยว และสอง ความหวังในผลประโยชน์ทางการค้าที่จะได้รับจากข้อตกลงพิเศษของฝ่ายสัมพันธมิตรที่ทำขึ้นหลังสงครามสิ้นสุด ในวันที่ 22

⁹⁴ อ้างใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 427.

สิงหาคม ค.ศ. 1917 รัฐบาลสยามได้รับรองรัฐบาลชั่วคราวของรัสเซียอย่างเป็นทางการ โดยยอมให้โลริส-เมลิคอฟเข้าถวายสาส์นตราตั้งเป็นอัครราชทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ

ความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-รัสเซียปรับตัวดีขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวทั้งนี้มาจากบริบทระหว่างประเทศที่การเปลี่ยนแปลงไป และความสัมพันธ์ส่วนบุคคลระหว่างโลริส-เมลิคอฟกับเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ โดยเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ ทรงมี “บันทึกความเห็นเรื่องรัฐบาลสยามอยู่ใต้อินฟลูเอนซ์อังกฤษมากเกินไป” โดยวิพากษ์วิจารณ์ท่าทีของรัฐบาลสยามว่า ดำเนินการอะลุ่มอล่วยต่อรัฐบาลอังกฤษ โดยคำนึงถึงเกียรติยศของสยาม และการที่รัฐบาลสยามแสดงความเอาอกเอาใจให้สัมปทานผลประโยชน์และปฏิบัติต่ออังกฤษเกินหน้ารัฐบาลสัมพันธมิตรอื่นๆ อย่างมีอคติ ย่อมเป็นการเสี่ยงต่อเอกราชและอธิปไตยของสยามอย่างยิ่ง ทั้งนี้ในทศนะของพระองค์ “เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศทรงสนทนากับและทรงเชื่อฟังนับถือทูตอังกฤษมาก ทรงหารือในกิจการทุกสิ่งทุกอย่างกับทูตอังกฤษ...”⁹⁵

ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียหยุดชะงักอีกครั้งเมื่อเกิดการปฏิวัติบอลเชวิค ในวันที่ 7 พฤศจิกายน ค.ศ. 1917 (หรือ 25 ตุลาคมตามปฏิทินเก่า) สยามไม่ได้รับรองรัฐบาลชั่วคราวของรัสเซียที่เมืองออมสค์ในทางนิตินัย แต่ก็มี การติดต่อกับรอสปอโปฟ (N. Rospopov) อุปทูตของรัสเซียต่อไป ในขณะที่สถานทูตสยามได้ย้ายจากเมืองเปโตรกราดไปติดตามสถานการณืทางการเมืองที่เมือง Vologda และต่อมาที่เมือง Arkhangelsk รัฐบาลชั่วคราวรัสเซียประสบปัญหาทางการเงินอย่างรุนแรง จนในเดือนมกราคม ค.ศ. 1919 ได้ปิดสถานทูตรัสเซียประจำสยามลง รัฐบาลสยามได้ตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับรัสเซียคอมมิวนิสต์ เมื่อทราบข่าวว่าพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 และครอบครัว ถูกสังหารในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1918

---

⁹⁵ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*, หน้า 437-438. ในจดหมายของโลริส-เมลิคอฟ อ้างว่าได้รับการบอกเล่าจากอัครราชทูตฝรั่งเศสว่า กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงได้รับเงินตอบแทนพิเศษจากรัฐบาลอังกฤษในการที่พระองค์สนับสนุนรัฐบาลอังกฤษในการขัดแย้งกับรัฐบาลฝรั่งเศสเกี่ยวกับผลประโยชน์ในสยาม รวมทั้งอ้างถึงแผนการของอังกฤษในการเข้ายึดครองสยามไว้แต่เพียงผู้เดียว หรือไม่ก็แบ่งครึ่งกับฝรั่งเศส แต่ก็ล้มเหลวเนื่องจากสยามเข้าร่วมสงครามโลกกับฝ่ายสัมพันธมิตรเสียก่อน ต่อมารัฐบาลชั่วคราวของรัสเซียได้มีคำสั่งโทรเลขให้ทูตรัสเซียระงับการเข้าแทรกแซงในความขัดแย้งระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสในสยาม

สรุป

วรรณกรรมวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์แทบทั้งหมดเป็นคำอธิบายแบบสภาพจริงนิยม ซึ่งอธิบายจุดกำเนิดและพัฒนาการของความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียจากแนวความคิดเรื่องการแสวงหาความอยู่รอดของสยาม และการถ่วงดุลอำนาจกับมหาอำนาจโดยอาศัยรัสเซีย ทั้งยังมีข้อสรุปที่ค่อนข้างเป็นฉันทามติว่า รัสเซียมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการคลี่คลายวิกฤตการณ์ไทย-ฝรั่งเศส และช่วยค้ำจุนเอกราชและอธิปไตยของไทยได้ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจมาจากความรู้และความเข้าใจของชนชั้นนำสยามในขณะนั้นเองด้วยที่มองว่ารัสเซียเป็น “มิตร” ที่ช่วยให้สยามรอดพ้นจากภัยคุกคามจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคม กระนั้นก็ดี ในความเป็นจริงแล้ว รัสเซียก็มีบทบาทค่อนข้างจำกัดในการช่วยไถ่กู้เกียรติยศในประเด็นปัญหา ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในตลอดช่วงหนึ่งทศวรรษของการเจรจา (ค.ศ. 1893-1904) ในงานวิจัยชิ้นนี้ได้เสนอว่า หากพิจารณาประวัติศาสตร์ช่วงยาว ปัจจัยทางการค้าและเศรษฐกิจเป็นพลังผลักดันที่อยู่เบื้องหลังนโยบายต่างประเทศไทยที่มีต่อรัสเซีย ทั้งในเชิงโอกาสและข้อจำกัด ในขณะที่ปัจจัยในเรื่องการแสวงหาพันธมิตรกับรัสเซียในการคานอำนาจกับมหาอำนาจยุโรปนั้นเป็นปัจจัยเฉพาะหน้าที่เพิ่งก่อตัวขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวิกฤตการณ์ปากน้ำหรือวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (ตุลาคม ค.ศ. 1893) เท่านั้น อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ความสัมพันธ์ที่ก่อตัวขึ้นและมีความแน่นแฟ้นระหว่างไทยกับรัสเซียนั้นเกิดขึ้นมาจากปัจจัยสำคัญที่สุด นั่นคือ ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่างพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 กับรัชกาลที่ 5 ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์นั้นแม้ว่าจะมีความเข้มแข็งแต่ก็เปราะบางด้วย จนกระทั่งการปฏิวัติรัสเซียในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1917 ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียหยุดชะงักลงจนกระทั่งช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงมีการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตใหม่อีกครั้ง

บทที่ 2

ความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียต (ค.ศ. 1917-1991)

หลังจากการปฏิวัติรัสเซียในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1917 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้ยุติความสัมพันธ์ต่างประเทศกับสหภาพโซเวียต จนกระทั่งมีการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกันในวันที่ 12 มีนาคม ค.ศ. 1941 แต่เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้การแลกเปลี่ยนทูตต้องชะงักออกไป จนกระทั่งช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อไทยต้องการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ และต้องการเสียงสนับสนุนจากสหภาพโซเวียตในฐานะสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงของสหประชาชาติ (นรนิติ เศรษฐบุตร 2528 [2549]) แม้ว่าจะมีความสัมพันธ์ทางการทูต และการแลกเปลี่ยนทูตกันก็ตาม ความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-โซเวียตก็มิได้มีความใกล้ชิดกันตลอดช่วงสงครามเย็น คำถามสำคัญในวาระกรรมว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตศึกษาอยู่ที่ว่า ปัจจัยใดคืออุปสรรคสำคัญในการขัดขวางการพัฒนาความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต? และปัจจัยใดที่ช่วยเอื้ออำนวยและส่งเสริมสนับสนุนให้ความสัมพันธ์ทั้งสองประเทศปรับตัวดีขึ้น? คำอธิบายกระแสหลักมักอธิบายความสัมพันธ์ที่มีความเป็นอริกันด้วยสาเหตุปัจจัยของความแตกต่างทางด้านอุดมการณ์และระบอบการเมือง ซึ่งถือเป็น “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดแนวนโยบายของไทยต่อสหภาพโซเวียตมาโดยตลอดนับตั้งแต่พรรคบอลเชวิค ... ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ไทยไม่ปรารถนาที่จะมีการติดต่อสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต เนื่องจากหวาดระแวงไม่ไว้ใจต่อท่าทีของพรรคบอลเชวิคซึ่งมีอุดมการณ์แตกต่างกับไทยโดยสิ้นเชิง ผู้นำไทยได้มองว่าสหภาพโซเวียตนั้นเป็นภัยทางอุดมการณ์ จึงไม่ปรารถนาจะคบค้าสมาคมด้วย แม้ว่าในระยะนั้นสหภาพโซเวียตจะมีได้มีพฤติกรรมใดที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อความมั่นคงของไทยโดยตรงก็ตาม”⁹⁶ คำอธิบายนี้เสนอว่า ความแตกต่างทางด้านอุดมการณ์ทางการเมืองทำให้เกิดความหวาดระแวงที่ไทยมีต่อสหภาพโซเวียต ดังที่ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์ กล่าวว่า

---

⁹⁶ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, วิทยานิพนธ์, หลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530, หน้า 61.

... ความแตกต่างทางอุดมการณ์ได้เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ไทยยุติการติดต่อกับรัฐบาลพรรคบอลเชวิคซึ่งยึดอำนาจการปกครองในรัสเซียได้ในปี ค.ศ. 1917 แต่ท่าทีของรัฐบาลบอลเชวิคในระยะต่อมาก็ได้มีส่วนเสริมสร้างความหวาดระแวงให้แก่ไทยเป็นอย่างมากจนขยายตัวกลายเป็นสาเหตุของความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อกันในที่สุด ดังนั้น แม้ว่าบางช่วงเวลาผู้นำไทยจะเล็งเห็นผลประโยชน์ทางการเมืองที่จะได้จากการมีความสัมพันธ์อันดีกับสหภาพโซเวียต แต่ความเคลือบแคลงใจที่มีอยู่ก็เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ไทยไม่ปรารถนาที่จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสหภาพโซเวียตนัก⁹⁷

ภรณ์พรรณ ยังเสนอต่อไปด้วยว่า แม้ว่าประเทศไทยได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตใหม่กับสหภาพโซเวียตแล้ว ความหวาดระแวงก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ทั้งสองประเทศไม่สามารถพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นไปกว่าที่เป็นอยู่ได้ ทั้งยังเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ไทยต้องเลือกเข้าเป็นฝ่ายสหรัฐฯ ในสงครามเย็น ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตยิ่งห่างเหินและเย็นชามากขึ้น⁹⁸ คำอธิบายว่าด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองนี้เป็นคำอธิบายที่ไม่ซับซ้อนในทางทฤษฎี (parsimonious) และแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของความเป็นอริในความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต โดยความสัมพันธ์ต่างประเทศดำเนินไปอย่างห่างเหิน เย็นชา เคลือบแคลงสงสัยและไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน

งานวิชาการจำนวนหนึ่งศึกษาสำรวจทัศนคติของชนชั้นนำไทยที่มีต่อสหภาพโซเวียต โดยเสนอว่า ชนชั้นนำไทยมีความเคลือบแคลงสงสัยต่อสหภาพโซเวียตเป็นอย่างมาก และเห็นว่าสหภาพโซเวียตเป็นภัยคุกคามที่ร้ายแรงรองจากเวียตนามซึ่งถือว่าเป็นภัยคุกคามที่ร้ายแรงที่สุดในปี ค.ศ. 1983⁹⁹ งานของ ฉันทิมา อ่องสุรักษ์ สรุปไปในทิศทางเดียวกันว่า ชนชั้นนำไทยพิจารณาสหภาพโซเวียตในฐานะที่เป็น “ภัยคุกคามทางอ้อมแต่แท้จริง” ต่อความมั่นคงแห่งชาติ ซึ่งมีนัยยะ

---

⁹⁷ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 34-35.

⁹⁸ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 35.

⁹⁹ โปรดุฑุ กระทบต ทองธรรมชาติ และคนอื่นๆ, “ทัศนะชนชั้นนำของไทยต่อความมั่นคงแห่งชาติ: ความหมายสำหรับภูมิภาคเอเชียอาคเนย์”, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

สำคัญต่อการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ต่างประเทศของไทยที่มีต่อสหภาพโซเวียตอย่างมาก ซึ่งทัศนคติของชนชั้นนำดังกล่าวไม่เปลี่ยนแปลง แม้ว่าประเทศไทยได้ปรารถนาที่จะดำเนินความสัมพันธ์ต่างประเทศกับสหภาพโซเวียตที่ดีขึ้นก็ตาม¹⁰⁰

อย่างไรก็ดี คำอธิบายนี้ไม่สามารถทำความเข้าใจความไม่ต่อเนื่อง การตัดขาดหรือการเปลี่ยนแปลงในพัฒนาการความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตได้ดีเท่าที่ควร ซึ่งในบางช่วงเวลาทั้งสองประเทศมีการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างกัน หรือมีความสัมพันธ์ที่ปรับตัวดีขึ้น คำถามสำคัญได้แก่ เพราะเหตุใดรัฐไทยจึงรื้อฟื้นความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำไมรัฐไทยปรับความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับสหภาพโซเวียตในช่วงทศวรรษที่ 1970 หรือทำไมชนชั้นนำไทยจึงเดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียตในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 และ 1980 ตามลำดับ?

งานวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งเสนอภาพความเข้าใจความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างไทย-โซเวียตที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ได้แก่ คำอธิบายว่าด้วยอุดมการณ์-ผลประโยชน์ (*ideology-interest nexus*) โดยคำอธิบายนี้เสนอว่า นอกจากความแตกต่างขัดแย้งกันระหว่างอุดมการณ์ทางการเมืองแล้ว ผลประโยชน์แห่งชาติเป็นปัจจัยที่สำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ต่างประเทศไทยกับสหภาพโซเวียต¹⁰¹ กล่าวคือ ในบางช่วงเวลา ไทยและสหภาพโซเวียตมีผลประโยชน์ที่ไม่ตรงกันจนกระทั่งขัดแย้งกัน ก็จะมีความสัมพันธ์ต่างประเทศระหว่างกันที่เป็นอริต่อกัน หรือไม่ราบรื่น และฝ่ายไทยก็ได้ดำเนินนโยบายเป็นมิตรกับฝ่ายตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐฯ (เช่นในช่วงสงครามเวียดนาม) ในขณะที่ในบางช่วงเวลาที่ผลประโยชน์ของทั้งไทย

---

¹⁰⁰ Chantima Ongsuragz, “Thai Perceptions of the Soviet Union and Its Implications for Thai-Soviet Relations”, ใน *รวมงานเขียนและปาฐกถาเรื่อง การต่างประเทศของไทย จากอดีตสู่ปัจจุบัน*, บก. โคริน เพ็ญเกษม และคนอื่นๆ (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 377-388. บทความนี้เคยตีพิมพ์ใน Pushpa Thambipillai, and Daniel C. Matuszewski, eds., *The Soviet Union and the Asia-Pacific Region: Views from the Region* (New York: Praeger, 1989), pp. 122-133.

¹⁰¹ Paul R. Shirk, “Thai-Soviet Relations”, *Asian Survey*, Vol. 9 (September 1969), pp. 682-693; นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, ใน *เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ* (กรุงเทพฯ: สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2528 [2549]), หน่วยที่ 7.

และสหภาพโซเวียตพอไปกันได้ รัฐบาลก็ได้ปรับความสัมพันธ์ให้ดีขึ้น (เช่นในช่วงการผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างประเทศภายหลังสงครามเวียดนาม)

งานของ นรนิติ เศรษฐบุตร เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”¹⁰² เสนอให้พิจารณาปัจจัยหรือสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต โดยเฉพาะบริบทของสงครามเย็น ซึ่งโลกแบ่งออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ ได้แก่ “โลกเสรี” ที่มีสหรัฐฯ เป็นผู้นำกับโลกคอมมิวนิสต์ที่มีสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำโดยไทยอยู่ในกลุ่ม “โลกเสรี” นรนิติ ยังเสนอว่า การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อสหภาพโซเวียตนั้นไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควรหรือไม่อยู่ในระดับที่น่าพอใจ ทั้งนี้เพราะผลประโยชน์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมระหว่างประเทศมีน้อย เมื่อเทียบกับความสัมพันธ์ไทยกับมหาอำนาจอื่นๆ โดยชี้ให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตในมิติต่างๆ ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และวิทยาการ โดยนรนิติได้เสนอว่า แม้ในบางช่วงเวลา ผลประโยชน์แห่งชาติจะเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันให้ความสัมพันธ์ทั้งสองประเทศพัฒนาไปได้ อย่างไรก็ตาม “ความสัมพันธ์ทางการเมืองเป็นตัวชี้นำความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ เมื่อความสัมพันธ์ด้านการเมืองไม่ใกล้ชิด ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจก็มีน้อย ประกอบกับระบบเศรษฐกิจของไทยกับสหภาพโซเวียตต่างก็ยิ่งทำให้การค้าขายต่อกันไม่สะดวกยิ่งขึ้น”¹⁰³ ในอีกด้านหนึ่ง การแลกเปลี่ยนทางด้านสังคม วัฒนธรรมและวิทยาการจะมีอยู่บ้าง แต่ปัจจัยทางด้านอุดมการณ์ที่แตกต่างกันทำให้ความสัมพันธ์ด้านนี้ไม่ค่อยจะพัฒนาเท่าใดนัก

งานของ วณี เอกอรุ¹⁰⁴ ซึ่งศึกษาความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตในช่วงปี ค.ศ. 1985-1991 ได้พิจารณาปัจจัยภายในและภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและปรับความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศจากความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นมิตรมาสู่ความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรมากขึ้น โดยเสนอว่าปัจจัยภายนอกมีบทบาทสำคัญมากกว่าปัจจัยภายใน โดยปัจจัยภายนอกที่สำคัญในขณะนั้น ได้แก่ การลด

---

¹⁰² นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”.

¹⁰³ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 19.

¹⁰⁴ วณี เอกอรุ, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, สารนิพนธ์, หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการระหว่างประเทศและการทูต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.

ความสำคัญของอุดมการณ์ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และการกีดกันการค้าในเวทีการค้าโลก ซึ่งส่งผลทำให้ไทยมองหาดตลาดใหม่ รวมทั้งรัสเซียด้วย

งานของ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์¹⁰⁵ ศึกษาความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-โซเวียตภายหลังสงครามเวียดนามหรือปี ค.ศ. 1975 เป็นต้นมา โดยอาศัยระดับของการวิเคราะห์ (levels of analysis) 3 ระดับคือ ระดับบุคคลหรือปัจเจก ระดับชาติ และระดับระหว่างประเทศ ในการทำความเข้าใจการกำหนดและดำเนินนโยบายต่างประเทศที่มีความยืดหยุ่นมากขึ้นของไทยที่มีต่อสหภาพโซเวียต จนกระทั่งเหตุการณ์ที่สหภาพโซเวียตสนับสนุนเวียดนามบุกเข้าไปในกัมพูชาในปี ค.ศ. 1978 หรือปัญหาในกัมพูชา ซึ่งผลักดันให้รัฐไทยปรับความสัมพันธ์กับมหาอำนาจได้แก่ สหรัฐฯ และจีนเพื่อถ่วงดุลอำนาจกับภัยคุกคามในภูมิภาคนี้ ภรณ์พรรณได้ข้อสรุปในทิศทางเดียวกับงานของ วณิ นั่นคือ ปัจจัยระหว่างประเทศหรือปัจจัยภายนอกมีบทบาทสำคัญที่สุด โดยสอดคล้องประกอบกับปัจจัยระดับชาติได้แก่ ความแตกต่างทางด้านระบอบการเมือง ซึ่งนำมาซึ่งความหวาดระแวงระหว่างกัน ในขณะที่ ภรณ์พรรณเสนอว่าปัจจัยระดับปัจเจกแทบจะไม่มีบทบาทสำคัญเลย

ในบทนี้ งานวิจัยจะสำรวจวรรณกรรมวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตในแต่ละช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ โดยเราอาจจะแบ่งความสัมพันธ์ระหว่างไทย-โซเวียตออกเป็น 5 ช่วงเวลาสำคัญ ได้แก่

- (1) ช่วงการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ (ค.ศ. 1941-1947)
- (2) ช่วงความตึงเครียด (ค.ศ. 1947-1970)
- (3) ช่วงการผ่อนคลายความตึงเครียด (ค.ศ. 1970-1978)
- (4) ช่วงความตึงเครียดและความขัดแย้ง (ค.ศ. 1978-1985)
- (5) ช่วงการปรับความสัมพันธ์ (ค.ศ. 1985-1991)

(1) ช่วงการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ (ค.ศ. 1941-1947)

ในวรรณกรรมทางวิชาการ คำถามสำคัญของการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตนั้นคือ การรื้อฟื้นความสัมพันธ์เกิดขึ้นก่อนหน้าหรือภายหลังสงครามโลก

---

¹⁰⁵ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”.

ครั้งที่ 2 และมีปัจจัยใดที่ส่งผลกระทบทำให้เกิดการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ¹⁰⁶ งานวิชาการโดยส่วนมากมักนำเสนอว่า ไทยและสหภาพโซเวียตริเริ่มรื้อฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยมุ่งเน้นปัจจัยทางการเมือง โดยเฉพาะปัจจัยด้านการขอสมัครเป็นสมาชิกของสหประชาชาติของไทย ซึ่งต้องการเสียงสนับสนุนจากสหภาพโซเวียต ในฐานะที่เป็นสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ เป็นสำคัญ งานของดิเรก ชัยนาม¹⁰⁷ เสนอว่า ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตได้รับการสถาปนาขึ้นในวันที่ 7 มกราคม ค.ศ. 1947 ภายหลังจากการที่เมื่อไทยได้ขอสมัครเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ และถูกสหภาพโซเวียตคัดค้านในที่ประชุม โดยอ้างว่าสหภาพโซเวียตไม่อาจสนับสนุนไทยได้ เนื่องจากไทยยังไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหภาพโซเวียต รัฐบาลไทยจึงได้พยายามดำเนินการให้มีการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกันขึ้น จนในที่สุดการทูตของไทยก็ประสบความสำเร็จ โดยไทยสามารถเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติได้ในวันที่ 15 ธันวาคม ค.ศ. 1946 และได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหภาพโซเวียตในปีถัดมา งานวิชาการและวิทยานิพนธ์จำนวนมากได้ผลิตซ้ำความจำเป็นในการเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติที่เป็นพลังผลักดันให้ไทยต้องรื้อฟื้นการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสองประเทศ¹⁰⁸

งานของ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์ มองว่าการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างไทย-โซเวียตช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 แทบจะเป็นไปไม่ได้เลย ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัยระดับชาติ นั่นคือ ความแตกต่างทางด้านอุดมการณ์ทางการเมือง ดังที่เธอเสนอว่า “ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ไทยไม่ปรารถนาที่จะมีการติดต่อกับสหภาพโซเวียต เนื่องจากหวาดระแวงไม่ไว้ใจต่อท่าทีของพรรคบอลเชวิคซึ่งมีอุดมการณ์แตกต่างกับไทยโดยสิ้นเชิง ผู้นำไทยได้มองว่าสหภาพโซเวียต

---

¹⁰⁶ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ไทยกับสหภาพโซเวียตสถาปนาการทูตกัน ก่อนหรือหลังสงครามโลก?”, *ศิลปวัฒนธรรม*, ปีที่ 28: ฉบับที่ 10 (สิงหาคม 2550), หน้า 97-112.

¹⁰⁷ ดิเรก ชัยนาม, *ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2* (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2510), หน้า 676.

¹⁰⁸ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 1, 23-24; วณิ เอกอรุ, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, หน้า 1; พงศ์พัฒน์ เทียนศิริ, “ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไทย-รัสเซีย ระหว่างปี ค.ศ. 1991-2001”, วิทยานิพนธ์, หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548, หน้า 38.

นั้นเป็นภัยทางอุดมการณ์ จึงไม่ปรารถนาจะคบค้าสมาคมด้วย แม้ว่าในระยะนั้นสหภาพโซเวียตจะมีได้มีพฤติกรรมใดที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อความมั่นคงของไทยโดยตรงก็ตาม”¹⁰⁹

อย่างไรก็ดี งานวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งเสนอว่า ไทยกับสหภาพโซเวียตมีการรื้อฟื้นและสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกันในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว คือเมื่อวันที่ 12 มีนาคม ค.ศ. 1941¹¹⁰ โดยมีปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่เป็นพลังส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต โดยปัจจัยภายนอกได้แก่ สถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่กำลังเริ่มก่อรูปในยุโรปและเอเชีย ประกอบกับการก่อตัวของพันธมิตรระหว่างสหภาพโซเวียตกับนาซีเยอรมนีภายใต้ข้อตกลง Molotov-Ribbentrop Pact ในปี ค.ศ. 1939¹¹¹ ในขณะที่ปัจจัยภายในของไทยคือ นโยบายชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ซึ่งแม้ว่าได้ประกาศนโยบายเป็นกลาง แต่ก็มีแนวโน้มที่จะเข้าข้างฝ่ายอักษะมากกว่าฝ่ายสัมพันธมิตร

งานของนรนิติ เศรษฐบุตร และ Paul R. Shirk แสดงให้เห็นถึงบทบาทของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในการริเริ่มที่จะรื้อฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหภาพโซเวียต โดยได้ส่งคณะผู้แทนของรัฐบาล นำโดยพันเอกประยูร ภมรมนตรี เดินทางไปเยือนมอสโกในวันที่ 19 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1941 เพื่อเจรจาแสวงหาเส้นทางที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับสหภาพโซเวียตขึ้นมาใหม่ และมีการตั้งคณะกรรมการร่วมเพื่อพิจารณาในรายละเอียดต่อไป ในวันที่ 11

---

¹⁰⁹ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 61.

¹¹⁰ Paul R. Shirk, “Thai-Soviet Relations”, *Asian Survey*, Vol. 9 (September 1969), pp. 682-693; อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย* (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2531); นรนิติ เศรษฐบุตร, “ไทยกับสหภาพโซเวียตสถาปนาการทูตกัน ก่อนหรือหลังสงครามโลก?”, *ศิลปวัฒนธรรม*, ปีที่ 28: ฉบับที่ 10 (สิงหาคม 2550), หน้า 97-112; จุลชีพ ชินวรรโณ, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556).

¹¹¹ Geoffrey Roberts เรียกพันธมิตรดังกล่าวว่าเป็นพันธมิตรที่ดูเหมือนเป็นไปไม่ได้ (unholy alliance) ซึ่งก่อนหน้านั้นสหภาพโซเวียตพยายามดำเนินนโยบายต่างประเทศที่แสวงหาพันธมิตรกับอังกฤษและฝรั่งเศสในช่วงทศวรรษที่ 1930 แต่ล้มเหลว จึงหันมาแสวงหาพันธมิตรกับนาซีเยอรมนีแทน โปรดดู Geoffrey Roberts, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War* (Basingstoke: Macmillan, 1995).

มีนาคม ค.ศ. 1941 การประชุมที่โตเกียวนำมาซึ่งการยุติความขัดแย้งข้อพิพาทระหว่างไทยกับอินโดจีน ซึ่งฝ่ายไทยได้ประโยชน์เป็นที่พอใจ ในครั้งนี้ สหภาพโซเวียตดำเนินนโยบายเป็นกลางในการประชุมดังกล่าว ในวันต่อมาคือ วันที่ 12 มีนาคม ค.ศ. 1941 จึงมีการลงนามสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต¹¹²

ในหนังสือ *ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า* พันเอกประยูร ภมรมนตรีได้บันทึกเอาไว้ว่า เขาและนายขง พลบุญ ผู้ช่วยทูตสถานเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงเบอร์ลิน ได้เดินทางไปกรุงมอสโก และได้เสนอความจำนงของรัฐบาล ... ไทย ที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหภาพโซเวียตรัสเซีย ท่านรัฐมนตรีช่วยว่าการ[กระทรวงการต่างประเทศ] ก็ได้ยื่นเอกสารที่ได้เตรียมไว้พร้อมแล้วให้ลงนาม ... ครั้นแล้วท่าน โมโลตอฟ [Vyacheslav Molotov] ได้พาข้าพเจ้าไปพบกับ ... รัฐมนตรีว่าการเศรษฐกิจ เพื่อขอให้เจรจาเรื่องการค้ากันต่อ” โดยฝ่ายไทยที่นำโดยพันเอกประยูรได้มีการเจรจการค้าดิบและยางพารากับสหภาพโซเวียต¹¹³

งานของ จุลชีพ ชินวรร โณ ขยายภาพความเข้าใจการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ให้เห็นชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเสนอว่า ฝ่ายไทย นำโดยพันเอกพระประศาสน์พิทยายุทธ อัครราชทูตไทยประจำกรุงเบอร์ลิน กับฝ่ายสหภาพโซเวียต นำโดย Vyacheslav V. Molotov รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ได้ทำความตกลงสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต ในวันที่ 12 มีนาคม ค.ศ. 1941 ณ กระทรวงการต่างประเทศ กรุงมอสโก สหภาพโซเวียต โดยทั้งสองฝ่ายจะมีการแลกเปลี่ยนผู้แทนทางการทูตระหว่างกัน โดยฝ่ายไทยเสนอที่จะแต่งตั้งพระมหิตธานุกร เป็นอัครราชทูตไทยประจำสหภาพโซเวียต และฝ่ายโซเวียตเสนอที่จะแต่งตั้งนายเดมกานอฟ นิโกลาซ ยากอฟเลวิตซ์ เป็นอัครราชทูต

---

¹¹² Paul R. Shirk, “Thai-Soviet Relations”, p. 685; นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 8.

¹¹³ พันเอกประยูร ภมรมนตรีได้พบกับนายมิทวเณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจเพื่อเจรจาเรื่องการค้าระหว่างประเทศ โดย “นายมิทวเณก็ได้ส่งข้อเสนอข้อตกลงเรื่องเศรษฐกิจและพาณิชย์ให้พิจารณากันในวาระนั้นเลย ข้าพเจ้าก็ได้เรียนว่านอกเหนืออำนาจที่ข้าพเจ้าจะพิจารณาได้ ... ข้าพเจ้าจึงหาทางออก เรียนถามท่านมิทวเณว่า เรื่องสัญญาการพาณิชย์นี้ไม่สำคัญ อยากจะถามตรงจุดเป้าหมายว่า ท่านมีปรารถนาประสงค์ต้องการสิ่งใด พูดยกกันสั้นๆ ท่านมิทวเณพูดยิ้มๆ ว่าหิว หิว ยางมาก ข้าพเจ้าก็เรียนตอบไปว่า พร้อมจะแก้หิว จะเอายางสักกี่พันกิโลตันก็บอกมา สั่งการได้เลย รู้สึกท่านมิทวเณพอใจมาก” ประยูร ภมรมนตรี, *ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า* (กรุงเทพฯ 2518), หน้า 182-185.

สหภาพโซเวียตประจำประเทศไทย¹¹⁴ อย่างไรก็ตาม การแลกเปลี่ยนทูตไม่ได้เกิดขึ้น เนื่องจากการที่เยอรมนีได้บุกโจมตีสหภาพโซเวียตในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1941

อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา เขียนไว้ในงานเรื่อง “90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย”ว่า “การสถาปนาความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างสหภาพโซเวียตกับประเทศไทย มีเหตุผลหลายประการที่ทำให้ขัดขวางอยู่เป็นเวลาหลายปี โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางการทูตได้สถาปนาระหว่างกันขึ้นอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ 12 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941) แต่ครั้งเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นเมื่อวันที่ 22 เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941) ทำให้การแลกเปลี่ยนตัวเอกอัครราชทูตต้องระงับไปชั่วระยะหนึ่ง”¹¹⁵ กระนั้นก็ดี ในช่วงเวลานั้น ไทยกับสหภาพโซเวียตก็มีความสัมพันธ์ทางการค้าและเศรษฐกิจระหว่างกัน ดังที่อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา เขียนเอาไว้ว่า “... ระหว่างที่สงครามยังติดพันกันอยู่นั้นเอง ประเทศไทยได้ขายยางให้แก่สหภาพโซเวียต โดยการจ่ายเงินผ่านทางธนาคารเอเชียเป็นเงินถึง 1,000,000 ดอลลาร์ อันเป็นจำนวนเงินที่ประเทศไทยมีความจำเป็นอยู่มากในเวลานั้น”¹¹⁶

อาจกล่าวได้ว่า งานวรรณกรรมวิชาการในกลุ่มที่สองนี้ชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ต่างประเทศและการทูตระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตเริ่มต้นขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่งในปี ค.ศ. 1941 โดยความริเริ่มของชนชั้นนำไทยในขณะนั้น ซึ่งเกิดขึ้นก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่การแลกเปลี่ยนอัครราชทูตต้องชะลอออกไปเนื่องจากสงคราม และหลังสงครามโลกสิ้นสุดลง รัฐบาลไทยต้องการเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ ซึ่งสหภาพโซเวียตตั้งข้อสงวนว่าไทยกับสหภาพโซเวียตยังมีได้มีการแลกเปลี่ยนทูตกัน ซึ่งผู้แทนของไทยได้เจรจากับผู้แทนของสหภาพโซเวียต จนสามารถบรรลุการตกลงในหลักการที่จะมีการแลกเปลี่ยนทางการทูตระหว่างกัน รวมทั้งการยกเลิกกฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2476 (ค.ศ. 1933) ในวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 1946 ผลการเจรจาดังกล่าวนำมาซึ่งการที่ประเทศไทยสามารถเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติได้ในวันที่ 15 ธันวาคม ค.ศ. 1946 ได้สำเร็จ และความสัมพันธ์ทางการทูตในระดับอัครราชทูตได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อวันที่ 12 มีนาคม

---

¹¹⁴ จุลชีพ ชินวโร, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต*, หน้า 23-30. และ โปรดคุณ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ไทยกับสหภาพโซเวียตสถาปนากัน ก่อนหรือหลังสงครามโลก?”, *ศิลปวัฒนธรรม*, ปีที่ 28: ฉบับที่ 10 (สิงหาคม 2550), หน้า 97-112

¹¹⁵ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย*, หน้า 9.

¹¹⁶ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย*, หน้า 9.

ค.ศ. 1947 โดยฝ่ายไทยได้แต่งตั้งนายอรรถกิต พนมยงค์ เป็นอัครราชทูตไทยประจำสหภาพโซเวียต ในขณะที่รัฐบาลโซเวียตแต่งตั้งนาย Sergei S. Nemchina เป็นอัครราชทูตโซเวียตประจำประเทศไทย ในเวลาต่อมาคือ ในวันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1956 ไทยและสหภาพโซเวียตได้ยกระดับความสัมพันธ์ทางการทูตเป็นระดับเอกอัครราชทูต โดยฝ่ายไทยแต่งตั้ง นายจี๊ด เศรษฐบุตร เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำสหภาพโซเวียต และฝ่ายสหภาพโซเวียตได้แต่งตั้งนาย Ivan N. Yakushin เป็นเอกอัครราชทูตโซเวียตประจำประเทศไทย¹¹⁷ อนึ่ง การยกระดับความสัมพันธ์ทางการทูตมีความเป็นไปได้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการประชุมระหว่างประเทศที่บันดุง ซึ่งสหภาพโซเวียตได้แสดงท่าทีที่เป็นมิตร ลดความก้าวร้าว และประกาศสนับสนุนการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (peaceful coexistence)

(2) ช่วงความตึงเครียด (ค.ศ. 1947-1970)

แม้ว่าไทยและสหภาพโซเวียตมีการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกันและมีการยกระดับของผู้แทนทางการทูตขึ้นเป็นระดับเอกอัครราชทูตก็ตาม บริบทระหว่างประเทศอันได้แก่ สงครามเย็น ทำให้ ความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-โซเวียตไม่ได้ราบรื่นและไม่ได้พัฒนาหรือยกระดับให้ใกล้ชิดกันมากขึ้น ในทางกลับกัน ความสัมพันธ์กลับเป็นไปอย่างเย็นชามากขึ้น งานวรรณกรรมวิชาการแทบทั้งหมดให้ความสำคัญกับปัจจัยความแตกต่างทางด้านอุดมการณ์ทางการเมือง และผนวกกับปัจจัยที่ชนชั้นนำไทยตัดสินใจเลือกเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดกับ “โลกเสรี” โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐฯ จูลชีพ ชินวรรณ โฉม กล่าวว่า รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายต่างประเทศต่อสหภาพโซเวียตอย่างระมัดระวัง เนื่องจากความแตกต่างทางด้านอุดมการณ์ทางการเมืองและความหวาดระแวงต่อสหภาพโซเวียต โดยจูลชีพเรียกการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยที่มีต่อสหภาพโซเวียตว่าเป็นแบบ “ถูกต้อง แต่ไม่ใกล้ชิด”¹¹⁸

นรนิติ เศรษฐบุตร ชี้ให้เห็นถึงเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในการเมืองระหว่างประเทศระหว่างฝ่ายคอมมิวนิสต์และฝ่าย “โลกเสรี” ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต

---

¹¹⁷ จูลชีพ ชินวรรณ โฉม, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต*, หน้า 36-37.

¹¹⁸ จูลชีพ ชินวรรณ โฉม, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต*, หน้า 38.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ประเทศจีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์ในปี ค.ศ. 1949 และการเกิดขึ้นของ สงครามเกาหลีในปี ค.ศ. 1950¹¹⁹ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สงครามเย็นในยุโรปได้แพร่กระจายมายังเอเชีย นั้นเอง ซึ่งผลักดันให้รัฐบาลไทยภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินนโยบาย ต่างประเทศที่สนับสนุนยุทธศาสตร์การสกัดกั้นภัยคุกคามคอมมิวนิสต์ (containment policy) ของ สหรัฐฯ โดยส่งทหารไปร่วมรบในสงครามเกาหลี และได้ทำสนธิสัญญากับสหรัฐฯ 2 ฉบับในปี ค.ศ. 1950 ได้แก่ ข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางเศรษฐกิจและทางเทคนิคระหว่างประเทศไทยกับ สหรัฐฯ (19 กันยายน) และความตกลงร่วมมือทางการทหารระหว่างไทยกับสหรัฐฯ (17 ตุลาคม) ซึ่ง ทำให้ประเทศไทยได้รับเงินช่วยเหลือจากสหรัฐฯ และกลายเป็นพันธมิตรสำคัญของสหรัฐฯ ใน ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความหวาดระแวงอันเกิดขึ้นมาจากการ แพร่กระจายลัทธิคอมมิวนิสต์เข้ามาในเอเชียได้เป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งในความสัมพันธ์ ต่างประเทศไทย-โซเวียต งานของภรณ์พรรณ เสนอไปไกลกว่านั้นว่าปัจจัยดังกล่าวนี้ทำให้ประเทศ ไทยต้องเลือกเข้าข้างฝ่ายสหรัฐฯ ในช่วงสงครามเย็นด้วย¹²⁰

สหภาพโซเวียตได้ตอบโต้การเลือกข้างของรัฐบาลไทยในช่วงต้นสงครามเย็น ยกตัวอย่าง เช่น¹²¹

- ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1950 หนังสือพิมพ์ *Pravda* ได้กล่าวแสดงความเสียใจที่ไทยถูก อธิปไตยของสหรัฐฯ ครอบงำจนกลายเป็นฐานทัพสำหรับการขยายตัวและการรุกรานของ สหรัฐฯ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
- นอกจากนี้ สหภาพโซเวียตได้ (1) วิพากษ์จอมพล ป. ว่าเป็นเผด็จการฟาสซิสต์และเป็น เครื่องมือของจักรวรรดินิยมอเมริกัน (2) เรียกร้องให้แนวร่วมภาคประชาชนต่อสู้เรียกร้อง เอกราช ประชาธิปไตยและสันติภาพลาว และ (3) ประณามการเข้าร่วมสงครามเกาหลีของ ไทย

¹¹⁹ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 14-15, 20.

¹²⁰ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลัง สงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 35.

¹²¹ Ganganath Jha, *Foreign Policy of Thailand* (New Delhi: Radiant Publishers, 1979), p. 72.

ในทางกลับกัน รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้ดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ในไทยอย่างแข็งขันมากยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้คือ

- ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1950 รัฐบาลจอมพล ป. ประกาศห้ามการเผยแพร่ข่าวสารและสิ่งพิมพ์ของสถานทูตโซเวียตในกรุงเทพฯ (ได้แก่ *Tass Bulletin*)
- ในปี ค.ศ. 1951 จอมพล ป. ได้แถลงนโยบายต่อรัฐสภา ซึ่งมีใจความสำคัญว่า “รัฐบาลนี้จะส่งเสริมมิตรอันมั่นคงกับนานาประเทศและปฏิบัติตามพันธกรณีระหว่างประเทศ เชิดชูอุดมคติของสหประชาชาติและยึดมั่นอยู่ในฝ่ายเสรีประชาธิปไตยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์เพื่อความสันติสุขของโลก”¹²²
- ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1952 รัฐบาลได้กวาดล้างจับกุม “ขบวนการสันติภาพ” หรือ “กบฏสันติภาพ” โดยพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ กล่าวหาว่าสหภาพโซเวียตอยู่เบื้องหลังขบวนการดังกล่าว โดยกล่าวหาว่าแกนนำคนสำคัญเป็นคอมมิวนิสต์ เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งมีภรรยาทำงานให้แก่สถานทูตโซเวียตประจำประเทศไทย¹²³
- ในปี ค.ศ. 1952 รัฐบาลจอมพล ป. ได้ออกพระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์
- ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1954 ไทยเข้าร่วมองค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia Treaty Organization: SEATO) โดยมีสมาชิกคือ สหรัฐฯ อังกฤษ ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ปากีสถาน ฟิลิปปินส์ และไทย และในปีต่อมา รัฐบาลไทยยังเสนอให้ SEATO เข้ามาใช้ฐานทัพในประเทศไทยด้วย

นอกจากนี้ งานของนรนิติยังได้เสนอว่า ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตไม่ราบรื่นนั้นมีสาเหตุมาจากสหภาพโซเวียตเองด้วย ทั้งนี้เนื่องจากสหภาพโซเวียตได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ไม่เป็นมิตรต่อประเทศไทย เช่น เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ในลาวในปี ค.ศ. 1960 นั้น หนังสือพิมพ์และวิทยุรัสเซียได้โจมตีประเทศไทยอย่างรุนแรง โดยกล่าวหาว่าไทยเข้าไปแทรกแซงกิจการในลาวโดยการสนับสนุนกลุ่มลาวฝ่ายขวาที่มีนายพลภูมิ หน่อสวรรค์เป็นผู้นำ จน

¹²² อ่างใน นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 15.

¹²³ Paul R. Shirk, “Thai-Soviet Relations”, p. 690.

รัฐบาลไทยได้ยื่นประท้วงอย่างเป็นทางการต่อรัฐบาลสหภาพโซเวียต¹²⁴ หรือข้อกล่าวหาเรื่องการจารกรรมข้อมูลและการบ่อนทำลายความมั่นคงภายในของไทยโดยนักการทูตหรือผู้สื่อข่าวโซเวียต เช่น ในปี ค.ศ. 1958 ฆิรุลลา เอ็ม. ซาลคารอฟ (Khirulla M. Shalkharov) ผู้ช่วยทูต และยูริ ทรูชิน (Yuri Trushin) ผู้สื่อข่าวสำนักข่าว Tass ถูกขับออกนอกประเทศด้วยข้อหาบ่อนทำลายความมั่นคงแห่งชาติ หรือในปี ค.ศ. 1966 อเล็กเซ โอบุคอฟ (Alexis Obukhov) นักการทูตโซเวียตถูกเชิญออกนอกประเทศในฐานะบุคคลที่รัฐบาลไม่พึงปรารถนา และลีโอนิด อ. มามูริน (Leonid A. Mamurin) ผู้แทนการค้าโซเวียต ด้วยข้อหาเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ เป็นต้น

วรรณกรรมวิชาการในกลุ่มแรกนี้ มองว่า ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างไทยและสหภาพโซเวียตในช่วงสงครามเย็นไม่ราบรื่นทั้งนี้เนื่องมาจากความขัดแย้งในเรื่องอุดมการณ์และผลประโยชน์ที่ไม่สอดคล้องต้องกัน จึงทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตมีน้อยมากตามไปด้วย¹²⁵ กล่าวคือ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแปรผันตรงไปกับความสัมพันธ์ทางการเมืองในความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต ต้องรอจนกระทั่งการลงนามในความตกลงทางการค้าฉบับแรกในปี 1970 ซึ่งทำให้การค้าพาณิชย์ได้พัฒนาเพิ่มมากขึ้นในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม งานวรรณกรรมวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งนำเสนอว่า แม้ว่าการค้าระหว่างไทย-โซเวียตยังมีไม่มากมายนักในแง่ของจำนวนเงินและปริมาณการค้า แต่การติดต่อทางการค้าระหว่างไทย-โซเวียตก็เริ่มต้นมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 โดยสหภาพโซเวียตได้เปิดสำนักงานที่ปรึกษาทางการค้าขึ้นที่กรุงเทพฯ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1949 อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาว นักการทูตชาวรัสเซีย บันทึกเอาไว้ว่า สหภาพโซเวียตเริ่มส่ง

จักรยาน ลูกปืน กล้องถ่ายรูป กล้องส่องทางไกล กล้องจุลทรรศน์ สมุนไพรของทิเบต และสินค้าอื่นๆ ของโซเวียตมายังประเทศไทย สหภาพโซเวียตเริ่มส่งยางจากประเทศไทยเป็นสินค้าเข้า ในปี ค.ศ. 1960 การซื้อขายยางนี้มีปริมาณถึง 10,000 ตัน และในปี ค.ศ. 1961 ถึง 14,000 ตัน ซึ่งนับเป็นส่วนแบ่ง 5% และ 8% ของปริมาณการส่งออกสินค้าที่มีค่านี้ทั้งหมดของประเทศไทยตามลำดับ ในปี ค.ศ. 1962 สหภาพโซเวียตซื้อข้าวตามสั่งเป็นครั้งแรกจากประเทศไทย ขอบข่ายของสินค้าโซเวียตที่ส่งออกมายังประเทศไทยก็ค่อยๆ ขยายออกไป

¹²⁴ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 15.

¹²⁵ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 23.

ทุกที่ สหภาพโซเวียตเริ่มส่งฝ้าย กระจกหน้าต่างและกระดาษหนังสือพิมพ์มายังประเทศไทย¹²⁶

นอกจากนั้น แม้ว่าประเทศไทยดำเนินนโยบายสนับสนุนสหรัฐฯ ต่อไป แต่รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ก็ได้ใช้ “ไฟโซเวียต” เป็นเครื่องมือในการเจรจาต่อรองกับสหรัฐฯ ในช่วงทศวรรษที่ 1960 ด้วย เหตุการณ์สำคัญได้แก่ การที่ไทยไม่พอใจที่สหรัฐฯ ขยายข่าวราคาถูกให้แก่อินเดียในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1960¹²⁷ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์แสดงท่าทีที่ต้องการเจรจาความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตเพื่อตอบโต้กรณีสหรัฐฯ ขยายข่าวราคาถูกให้แก่อินเดียเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะไทยถือว่าอินเดียเป็นตลาดค้าข้าวขนาดใหญ่ของไทย พันเอก ถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ กล่าวว่า รัฐบาลควรที่จะพิจารณาความสัมพันธ์กับสหรัฐฯ ใหม่อีกครั้ง และดูเหมือนว่าสหรัฐฯ จะเลือกปฏิบัติอย่างดียิ่งกับประเทศที่ไม่ได้มีเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดกับสหรัฐฯ นาย Anatoly Nikolaev เอกอัครราชทูตโซเวียตประจำประเทศไทยคนใหม่ ได้ยื่นข้อเสนอให้แก่รัฐบาลไทยเพื่อกระชับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต จอมพลสฤษดิ์ได้ให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนว่า รัฐบาลไทยมีความยินดีรับความช่วยเหลือจากทุกๆ ประเทศเพราะประเทศไทยยังขาดแคลนอยู่มาก ลำพังประเทศไทยประเทศหนึ่งคงไม่อาจช่วยเหลือทั้งหมดได้ ในกรณี หลวงวิจิตรวาทการยังคาดหวังว่าการส่งออกและการนำเข้าสินค้าของสหภาพโซเวียตที่จะเพิ่มมากขึ้น และยังคาดหวังถึงความร่วมมือของสหภาพโซเวียตในการช่วยพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมของประเทศไทยด้วย

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่ฝ่ายไทยใช้ “ไฟโซเวียต” ในการเจรจาต่อรองกับสหรัฐฯ คือ กรณีวิกฤตการณ์ในลาว ในช่วงปี ค.ศ. 1960-1962 ซึ่งผลประโยชน์แห่งชาติของไทยและสหรัฐฯ ไม่สอดคล้องกันเสียทีเดียว กล่าวคือ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์สนับสนุนผู้นำลาวฝ่ายขวา นำโดยนายพลภูมิ หน่อสุวรรณ และเรียกร้องให้มีการแทรกแซงทางการทหาร โดยซีโต้ ในขณะที่รัฐบาลสหรัฐฯ ภายใต้ประธานาธิบดี John F. Kennedy ไม่ต้องการส่งกำลังทหารเข้าช่วยเหลือลาวฝ่ายขวา และมีนโยบายที่จะใช้การเจรจาเป็นทางออก โดยมีเป้าหมายที่จะให้จัดตั้งรัฐบาลผสมสามฝ่าย คือ ฝ่ายเจ้าสุวรรณหงษ์ ฝ่ายขวานำโดยนายพลภูมิ และฝ่ายซ้ายนำโดยนายพลกองแล รัฐบาลไทยไม่พอใจต่อ

¹²⁶ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย*, หน้า 128.

¹²⁷ Paul R. Shirk, “Thai-Soviet Relations”, pp. 690-691.

ท่าทีของสหรัฐฯ และต้องการปรับปรุงแนวนโยบายต่างประเทศใหม่ โดยหันไปใช้นโยบายไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดหากมหาอำนาจจะวันตกแสดงความอ่อนแอในกรณีวิกฤตการณ์ในลาว

ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1961 จอมพลสฤษดิ์กล่าวว่า อุดมการณ์ทางการเมืองไม่ควรเข้ามายุ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต ไทยพึงที่จะมีความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นและแสวงหาความเข้าใจที่ดีต่อกัน โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางการค้ากับสหภาพโซเวียต และต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1962 รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ประกาศว่าจะส่งผู้แทนมิตรภาพไปมอสโก โดยมีพลโทเฉลิมชัย จารุวัสต์ (ผู้อำนวยการองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) เป็นหัวหน้าคณะ เพื่อลงนามในข้อตกลงทางการค้ากับสหภาพโซเวียต โดยกล่าวว่าไทยมีความสนใจที่จะส่งเสริมการค้า แม้ว่ายังไม่มีข้อตกลงทางการค้าอย่างเป็นทางการระหว่างกัน¹²⁸

ต่อมา ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1962 สหรัฐฯ ได้ส่งอาวุธยุทโธปกรณ์จำนวนหนึ่งไปให้กัมพูชาซึ่งกำลังมีปัญหาพรมแดนกับไทยเรื่องเขาพระวิหารด้วย จอมพลสฤษดิ์ตอบโต้ด้วยการประกาศว่าจะมีการแลกเปลี่ยนเอกสารการค้า (trade note) อย่างเป็นทางการระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตในวันที่ 20 กันยายนปีนั้น ในเอกสารการค้านี้ ได้ระบุว่าสหภาพโซเวียตจะซื้อยางพาราจากไทยเป็นจำนวนร้อยละ 62 ของผลผลิตทั้งหมดในปี ค.ศ. 1962 รวมทั้งจะมีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกันด้วย¹²⁹ อาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าจอมพลสฤษดิ์ได้เจรจากับทูตโซเวียตเพื่อทำสัญญาการค้าและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างกัน แต่ก็ยังเป็นเพียงการยกเอาประเด็นการเจรจากับสหภาพโซเวียตเพื่อหวังผลในการเจรจาต่อตรงกับสหรัฐฯ เป็นสำคัญ การดำเนินการทูตดังกล่าวของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ทำให้ประเทศไทยได้รับผลประโยชน์จากสหรัฐฯ เพิ่มมากขึ้น สหรัฐฯ ได้เพิ่มความมั่นใจให้แก่ชนชั้นนำไทยด้วยแถลงการณ์ร่วมถนัด-รัสก์ (Thanat-Rusk Joint Communique) ระหว่างรัฐมนตรีต่างประเทศของทั้งสองประเทศคือ ถนัด คอมันตร์ และ Dean Rusk ในปี ค.ศ. 1962 ซึ่งให้หลักประกันว่าจะสนับสนุนไทยอย่างเต็มที่หากมีการรุกรานของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาค และในปี ค.ศ. 1963 ไทยได้รับความช่วยเหลือทางการทหารจำนวนมากแก่ไทย ส่งทหารอเมริกันเข้ามาในไทยจำนวน 10,000 คน และจัดตั้งกองบัญชาการถาวรขึ้นเรียกว่า MACTHAI (US Military Assistance Command Thailand) พร้อมทั้งทำความเข้าใจความตกลงในการปรับปรุงการส่งกำลังบำรุง

¹²⁸ Ganganath Jha, *Foreign Policy of Thailand*, p. 75.

¹²⁹ Ganganath Jha, *Foreign Policy of Thailand*, p. 75.

(Special Logistic Action Thailand Agreement: SLAT) เพื่อปรับปรุงการส่งกำลังบำรุงของกองทัพไทยและสนามบินในไทย

โดยรวมแล้ว รัฐบาลไทยในช่วงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็มีแนวนโยบายต่างประเทศที่เป็นมิตรทั้งกับสหรัฐฯ และสหภาพโซเวียต แม้ว่าจอมพลสฤษดิ์ถึงแก่อสัญกรรมในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1963 รัฐบาลของจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีคนใหม่ ก็ยังคงรักษาท่าทีที่เป็นมิตรต่อไปในช่วงระยะเวลาหนึ่ง¹³⁰ อย่างไรก็ดี ท่าทีดังกล่าวจะแปรเปลี่ยนเป็นท่าทีแบบศัตรู เมื่อรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี (ค.ศ. 1963-1973) ตัดสินใจเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับสหรัฐฯ ในสงครามเวียดนามอย่างเต็มตัว โดยอนุญาตให้สหรัฐฯ ใช้ฐานทัพและสิ่งอำนวยความสะดวกในประเทศไทย เพื่อทำสงครามกับเวียดนามเหนือ รวมทั้งยังส่งทหารอาสาของไทยเข้าร่วมรบอีกด้วย โดยสหรัฐฯ มองว่า ที่ตั้งของไทยนั้นเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ คือ ตั้งอยู่ใกล้กับเวียดนามมากกว่าฐานทัพสหรัฐฯ ที่เกาะกวม และปลอดภัยกว่าฐานทัพในเวียดนามใต้ อาจกล่าวได้ว่า รัฐบาลไทยได้ให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่กับสหรัฐฯ ในการเป็นฐานปฏิบัติการทางอากาศของภูมิภาค ในปี ค.ศ. 1968 มีทหารอเมริกันในประเทศไทยถึง 5 แสนคน และมีทหารอาสาสมัครของไทยไปร่วมรบในเวียดนามเกือบแสนคน เครื่องบินทั้งหมดที่บินเข้าไปปฏิบัติการในเวียดนามล้วนบินมาจากฐานทัพสหรัฐฯ ในประเทศไทย

การที่ไทยเลือกข้างสหรัฐฯ ในสงครามเวียดนามทำให้ความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตเย็นชาลงเป็นอย่างมาก โดยสหภาพโซเวียตได้กล่าวประณามไทยที่ร่วมมือกับสหรัฐฯ ต่อต้านเวียดนามเหนือ มาตรการต่อต้านประเทศไทยปรากฏให้เห็นในสื่อของโซเวียต ยกตัวอย่างเช่น

- หนังสือพิมพ์ *Pravda* เสนอว่าประเทศไทยเป็นหุ่นเชิดของสหรัฐฯ ซึ่งเป็นภัยคุกคามที่กำลังก้าวเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (พฤษภาคม ค.ศ. 1961)¹³¹
- หนังสือพิมพ์ *Izvestiya* กล่าวว่ารัฐบาลไทยนำประเทศเข้าผูกพันกับกลไกทางการทหารของกระทรวงกลาโหมสหรัฐฯ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของประชาชน (เมษายน ค.ศ. 1970)¹³²

---

¹³⁰ ผู้สื่อข่าวสำนัก TASS ที่เดินทางมาไทยในปี ค.ศ. 1964 รายงานถึงความประทับใจที่มีต่อประเทศไทย โดยกล่าวถึงท่าทีของผู้นำของไทยหลายคนที่ต้องการจะปรับปรุงความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตให้ดีขึ้น อ้างใน Charles B. McLane, "Soviet-Asian Relations", in *Soviet-Third World Relations* (London: Central Asian Research Center, 1973), p. 136.

¹³¹ อ้างใน Paul Shirk, "Thai-Soviet Relations", p. 691.

- Radio Moscow วิทยุกระจายเสียงของสหภาพโซเวียต ได้ออกอากาศว่าไทยเป็นผู้ก่อสงครามต่อต้านเพื่อนบ้านเพราะต้องการครอบครองดินแดนอันอุดมสมบูรณ์ของประเทศเพื่อนบ้านเหล่านั้น (พฤษภาคม ค.ศ. 1966)¹³³

ในเวลาเดียวกัน สหภาพโซเวียตภายใต้ผู้นำคนใหม่อย่าง Leonid Brezhnev ก็หันมาให้ความช่วยเหลือทางการทหารและการเงินแก่เวียดนามเหนือ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเพราะต้องการลดบทบาทและอิทธิพลของจีนในเวียดนามเหนือลง และอีกส่วนเป็นการแก้ข้อกล่าวหาที่จีนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศในสมัย Nikita Khrushchev ว่าจะให้ความช่วยเหลือแก่ขบวนการคอมมิวนิสต์ในโลกที่สามน้อยมาก ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1965 Brezhnev ได้ส่ง Alexei Kosygin นายกรัฐมนตรี เดินทางเยือนเวียดนามเหนือ และมีแถลงการณ์ร่วมว่าสหภาพโซเวียตจะให้ความช่วยเหลืออันจำเป็นทั้งหมดแก่เวียดนามเหนือ และเห็นว่าภัยคุกคามต่อเวียดนามนั้นเป็นภัยต่อสหภาพโซเวียตด้วยในฐานะที่เป็นประเทศสังคมนิยมด้วยกัน¹³⁴ ในช่วงปี ค.ศ. 1965-1973 ความช่วยเหลือที่สหภาพโซเวียตให้แก่เวียดนามเหนือเพิ่มขึ้นเป็น 1,300 ล้านดอลลาร์ โดยหากเปรียบเทียบกับช่วงก่อนหน้านั้น คือในช่วงปี ค.ศ. 1961-1964 ซึ่งมีการให้เงินช่วยเหลือน้อยมาก¹³⁵

สถานการณ์ความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-โซเวียตเลวร้ายลงอีกในปี ค.ศ. 1966 เมื่ออเล็กเซ โอบุคอฟ (Alexis Obukhov) ทูตโซเวียตถูกเชิญออกนอกประเทศในฐานะบุคคลที่รัฐบาลไม่พึงปรารถนา และลีโอนิด อ. มามูริน (Leonid A. Mamurin) ผู้แทนการค้าโซเวียต ด้วยข้อหาเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ รัฐบาลสหภาพโซเวียตได้ประณามรัฐบาลไทย โดยพยายามเรียกร้องให้ไทยเป็นกลาง และยกเลิกการอนุญาตให้สหรัฐฯ ใช้ฐานทัพอากาศในประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม สหภาพโซเวียตและไทยยังมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างกัน หรือเราอาจจะเรียกได้ว่าเป็น “การทูตวัฒนธรรม” ระหว่างไทย-โซเวียต ยกตัวอย่างเช่น

¹³² อ้างใน Charles B. McLane, “Soviet-Asian Relations”, p. 136.

¹³³ อ้างใน McLane, “Soviet-Asian Relations”, p. 136.

¹³⁴ Charles B. McLane, “The USSR Policy in Asia”, *Current History*, Vol. 9: No. 290 (October 1965), p. 215.

¹³⁵ ไพโรদ্ধุ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, “ความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างโซเวียตกับเวียดนาม”, *เอเชียปริทัศน์*, ปีที่ 2: ฉบับที่ 3 (เมษายน-มิถุนายน 2524), หน้า 86.

- ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1966 สหภาพโซเวียตได้ส่งคณะละครมาแสดงที่หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพื่อนำเงินช่วยเหลือสหภาพไทย
- ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1966 ไทยได้ส่งคณะผู้แทนวัฒนธรรมไปเยือนสหภาพโซเวียต ณ เมือง Dushanbe เมืองหลวงของ Tadzik SSR
- ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1967 คณะกรรมการสตรีของไทยเดินทางไปเข้าร่วมงานเทศกาลฉลองวันผู้หญิงสากลที่ประเทศสหภาพโซเวียต เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตในช่วงความตึงเครียดนั้นเป็นไปอย่างไม่เป็นมิตรนัก ทั้งนี้งานวิชาการจำนวนมากสรุปว่าเกิดขึ้นมาจากสาเหตุปัจจัยของอุดมการณ์ทางการเมือง และการเข้าเป็นพันธมิตรกับสหรัฐฯ อย่างใกล้ชิดในสงครามเวียดนาม อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตก็ไม่ได้ยุติลงโดยสิ้นเชิง งานวรรณกรรมวิชาการจำนวนหนึ่งชี้ให้เห็นถึงการดำเนินการทูตของรัฐบาลไทยที่อาศัยสหภาพโซเวียตในการต่อรองกับสหรัฐฯ ความต่อเนื่องของความสัมพันธ์ทางการค้าและพาณิชย์ รวมทั้งการใช้การทูตวัฒนธรรม

(3) ช่วงการผ่อนคลายความตึงเครียด (ค.ศ. 1970-1978)

งานวรรณกรรมวิชาการส่วนใหญ่ ซึ่งมุ่งเน้นความแตกต่างระหว่างอุดมการณ์ทางการเมือง ในการอธิบายความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต ดูเหมือนจะไม่สามารถทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของไทยได้อย่างดีเท่าที่ควร และกล่าวถึงเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 เพียงแค่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากบริบทภายนอก นั่นคือ ความพ่ายแพ้ของสหรัฐฯ ในสงครามเวียดนาม และการถอนทหารออกจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹³⁶ ซึ่งผลักดันให้มีการปรับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต และนำไปสู่การลงนามข้อตกลงทางการค้าระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในวันที่ 25 ธันวาคม ค.ศ. 1970 ซึ่งถือว่าเป็นข้อตกลงหรือสนธิสัญญาทางการค้าฉบับแรกนับตั้งแต่มีการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกันมา

¹³⁶ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”.

กล่าวคือ งานวิชาการจำนวนมาก มองว่า ความล้มเหลวของปฏิบัติการทางการทหารของ สหรัฐฯ ในสงครามเวียดนาม ซึ่งก่อให้เกิดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์และประท้วงสงครามของ ประชาชนอเมริกัน นำมาสู่การตัดสินใจของประธานาธิบดี Lyndon B. Johnson ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1968 โดยประกาศว่าจะหยุดทิ้งระเบิดส่วนใหญ่ในเวียดนาม และแสดงความหวังว่าจะให้มีการ เสรจาสันติภาพกับเวียดนามเหนือ ซึ่งเป็นการตัดสินใจของสหรัฐฯ ไม่ได้ปรึกษากับรัฐบาลไทยก่อน และต่อมา รัฐบาล Nixon ยังได้ประกาศหลักนิยม Nixon (Nixon Doctrine) ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1969 ซึ่งมีเป้าหมายในการโอนภาระกลับสู่ชาวเวียดนาม (Vietnamization) และเข้าสู่กระบวนการ ถอนทหารออกจากภูมิภาค ด้วยเหตุนี้ งานวรรณกรรมจำนวนมากจึงเสนอว่า ประเทศไทยจึงเริ่มต้อง พิจารณาปรับนโยบายต่างประเทศให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น โดยมีการริเริ่มรื้อฟื้นการเจรจากับ สหภาพโซเวียตขึ้นมาใหม่

งานของนรนิติ เศรษฐบุตร ซึ่งผู้วิจัยเสนอว่าเป็นคำอธิบายว่าด้วยอุดมการณ์-ผลประโยชน์ (ideology-interest nexus) นั้นดูเหมือนจะไปไกลมากที่สุด ในวรรณกรรมวิชาการทั้งหมด โดยเสนอว่า “ในบางระยะเวลาที่ผลประโยชน์ของสองประเทศจะไปด้วยกันได้ รัฐบาลไทยก็ได้ปรับ ความสัมพันธ์ให้ดีขึ้น” ดังจะเห็นได้จาก

เมื่อทางไทยเห็นว่าการที่ไทยไม่ทำความตกลงทางการค้ากับสหภาพโซเวียตทำให้ไทย เสียเปรียบแก่เพื่อนบ้านที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ในประเทศแต่ยอมค้าขายโดยตรงกับสหภาพ โซเวียต ดังนั้นรัฐบาลไทยสมัยนั้นจึงได้ยอมทำความตกลงทางการค้ากับรัฐบาลสหภาพโซ เวียตขึ้นเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม [ค.ศ. 1970]¹³⁷

คำอธิบายดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยเชิงผลประโยชน์แห่งชาติ ซึ่งปรับเปลี่ยนนโยบาย ต่างประเทศให้สอดคล้องกับผลประโยชน์แห่งชาติในแต่ละช่วงเวลา กล่าวคือ ในบางช่วงเวลา ดังเช่นในช่วงการผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างประเทศภายหลังสงครามเวียดนาม ไทยและ สหภาพโซเวียตมีผลประโยชน์ที่พ่วงไปกันได้ รัฐบาลก็ได้ปรับความสัมพันธ์ให้ดีขึ้น นอกจากนั้น คำอธิบายแบบนี้นอกจากนำเสนอปัจจัยในเชิงโครงสร้างภายนอกแล้ว ยังชี้ให้เห็นถึงบทบาทของตัว

---

¹³⁷ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 15.

แสดงคือ รัฐไทย ที่มีความริเริ่มในการกำหนดนโยบายต่างประเทศที่จะปรับความสัมพันธ์กับ สหภาพโซเวียต

ผู้วิจัยเสนอว่า หัวใจสำคัญของนโยบายต่างประเทศของไทยในช่วงเวลานี้คือ การผ่อนคลายความตึงเครียดหรือ détente ซึ่งสอดคล้องไปในทิศทางใกล้เคียงกันกับนโยบายผ่อนคลายความตึงเครียดในระดับโลก ทั้งการผ่อนคลายความตึงเครียดระดับมหาอำนาจ (superpower détente) การผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างเยอรมนีทั้งสอง โดยริเริ่มมาจากนโยบายมุ่งตะวันออก (Ostpolitik) ของ Willy Brandt นายกรัฐมนตรีของเยอรมนีตะวันตก หรือการผ่อนคลายความตึงเครียดในยุโรป (European détente) เป็นต้น โดยในกรณีของไทย หรือ Thai détente นั้นเป็น แนวนโยบายต่างประเทศที่มุ่งสร้างดุลแห่งอำนาจและดุลแห่งผลประโยชน์กับรัฐมหาอำนาจทั้งสาม ได้แก่ สหรัฐฯ สหภาพโซเวียต และจีน เป็นสำคัญ

ในความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต การเยือนอย่างเป็นทางการของฝ่ายไทยจะไม่เกิดขึ้น จนกระทั่งปี 1969 เมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1969 รัฐบาลไทยได้ส่งคณะผู้แทนทางการค้าไปยัง สหภาพโซเวียตและประเทศในยุโรปตะวันออก ซึ่งทางฝ่ายโซเวียตก็มีการตอบรับท่าทีของไทยเป็นอย่างดี โดยการสั่งซื้อสินค้าจากไทย รวมทั้งแสดงความเต็มใจที่จะทำสัญญาทางการค้ากับไทยด้วย ต่อมา วันที่ 25 ธันวาคม ค.ศ. 1970 พันเอกถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีต่างประเทศ และ อนาโตลี โรซานอฟ (Anatoly Rozanov) เอกอัครราชทูตโซเวียตประจำไทย ได้ลงนามในข้อตกลงทางการค้าระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต โดยสาระสำคัญอยู่ที่ความพยายามที่พัฒนาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของทั้งสองประเทศให้ดีขึ้น โดยระบุถึงวิธีการชำระเงินระหว่างประเทศ การอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับการค้าและการขนส่ง รวมทั้งระบุรายการสินค้าที่ทำการซื้อขายต่อกัน โดย “สหภาพโซเวียตกำหนดซื้อผลิตผลทางเกษตรจากประเทศไทย เช่น ข้าว ข้าวโพก ข้าวฟ่าง ยาง ผลิตภัณฑ์ หนังสือตัว อุตสาหกรรมแร่ และประเทศไทยกำหนดซื้อเครื่องเหล็ก อุปกรณ์ไฟฟ้า รถยนต์ รถแทรกเตอร์ เครื่องกระจก ผ้าฝ้ายและผลิตภัณฑ์อื่นๆ”¹³⁸

สัญญาฯ ระบุอีกว่าจะพัฒนาความสัมพันธ์ทางการค้าและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ โดยตั้งอยู่บนหลักการแห่งความเสมอภาค ผลประโยชน์ร่วมกันโดยตรง และหลักการแห่งความเคารพซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ประเทศทั้งสองปฏิเสธที่จะเข้าแทรกแซงกิจการทางเศรษฐกิจภายในของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือปฏิเสธที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับหลักการความสัมพันธ์ทางการค้าที่ประเทศนั้นๆ มีอยู่กับ

¹³⁸ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตซาว่า, 90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย, หน้า 102.

ประเทศอื่น¹³⁹ นอกจากนั้น ไทยและสหภาพโซเวียตยังมีการตั้งสำนักงานผู้แทนการค้าระหว่างกัน
ด้วย¹⁴⁰

ต่อมา ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1971 บัญชนะ อัดถากร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ
เดินทางไปเยือนมอสโก และพบกับ Ivan Grishin รัฐมนตรีช่วยการค้าต่างประเทศ โดยเจรจาซื้อขาย
สินค้าระหว่างกัน สหภาพโซเวียตเสนอซื้อแร่และยางพาราในราคาที่สูงกว่าราคาตลาดโลกด้วย
โดยเฉพาะ แร่ฟลูออไรท์ซึ่งเดิมมีญี่ปุ่นเป็นผู้ซื้อรายใหญ่ที่กีดราคาของไทย สหภาพโซเวียตกลับซื้อ
ในราคาที่สูงขึ้น และในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1971 สามารถบรรลุข้อตกลงด้านการบินระหว่างไทย
กับสหภาพโซเวียต โดยไทยได้อนุญาตให้สายการบินแอโรฟลอต (Aeroflot) เปิดสำนักงานในไทย
ได้ และให้เครื่องบินที่บินจากมอสโกไปยังออสเตรเลียแวะลงจอดที่กรุงเทพฯ ได้ ในขณะเดียวกัน
สหภาพโซเวียตก็อนุญาตให้สายการบินไทยที่บินไปยังโคเปนเฮเกน ลอนดอน ปารีส หรือนิวยอร์ก
แวะที่มอสโกได้เช่นกัน

---

¹³⁹ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย*, หน้า 103-104.

¹⁴⁰ อนึ่ง การปรับความสัมพันธ์การทูตและเศรษฐกิจกับไทยนั้นเป็นส่วนหนึ่งของนโยบาย
ต่างประเทศแบบการผ่อนคลายความตึงเครียดของสหภาพโซเวียต โดยสหภาพโซเวียตได้สถาปนา
ความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศต่างๆ ในเอเชีย เช่น มาเลเซีย ในปี ค.ศ. 1967 สิงคโปร์ ในปี
ค.ศ. 1968 และฟิลิปปินส์ ในปี ค.ศ. 1976 ตามลำดับ ในกรณีของมาเลเซีย ในช่วงต้นปี ค.ศ. 1969
N.S. Patolichev รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการค้าต่างประเทศโซเวียต เดินทางเยือนกรุง
กัวลาลัมเปอร์ โดยสหภาพโซเวียตได้นำเข้ายางพาราจากมาเลเซียเป็นจำนวน 240,000 ตัน ซึ่งทำให้
มาเลเซียเป็นคู่ค้าที่สำคัญที่สุดสำหรับสหภาพโซเวียตในภูมิภาคนี้ ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1972 Tun
Abdul Razak นายกรัฐมนตรีของมาเลเซียได้เดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียตอย่างเป็นทางการ และ
บรรลุข้อตกลงความร่วมมือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี และข้อตกลงความร่วมมือทางวัฒนธรรมและ
วิทยาศาสตร์ ภายใต้ข้อตกลงความร่วมมือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี กำหนดให้มีการสร้างโรงงาน
ไฟฟ้าพลังน้ำในบริเวณลุ่มแม่น้ำ Tembeling ใน Pahang ในปี ค.ศ. 1974 อีกด้วย Charles B.
McLane, "Soviet-Asian Relations", in *Soviet-Third World Relations* (London: Central Asian
Research Center, 1973), p. 107. ในเรื่องข้อเสนอเรื่องความมั่นคงร่วมกันในเอเชีย Razak แถลงว่า
หลักการของ Brezhnev และหลักการความเป็นกลางของอาเซียนมีความสอดคล้องกันอย่างยิ่ง อ้างใน
Justus M. van der Kroef, *Communism in South-east Asia* (Berkeley: University of California,
1980), p. 249.

ในช่วงปี ค.ศ. 1970-1975 การค้าระหว่างไทย-โซเวียตเพิ่มขึ้นถึง 5 เท่า (โปรดดู ตาราง 1 ประกอบ) ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1975 ได้มีการริเริ่มดำเนินความร่วมมือทางด้านการขนส่งทางทะเล โดยจัดตั้งบริษัทเดินเรือร่วมกันระหว่างไทย-โซเวียตชื่อ TASOS การเดินทางของเรือพาณิชย์ของโซเวียตเข้ามาไทยได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น จากในปี ค.ศ. 1973 เรือพาณิชย์ของโซเวียตเดินทางแวะท่าเรือกรุงเทพฯ เพียง 70 ครั้ง ได้เพิ่มขึ้นเป็น 236 ครั้ง ในปี ค.ศ. 1978 ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1976 รัฐบาลไทยได้ยกเลิกกฎหมายจำกัดการค้ากับประเทศสังคมนิยม ก่อนหน้านั้นก็ได้ยกเลิกข้อห้ามมิให้คนไทยเดินทางไปยังประเทศสังคมนิยมด้วย อาจกล่าวได้ว่า ไทยและสหภาพโซเวียตมีการปรับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในทิศทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเศรษฐกิจและการค้า

ตาราง 1: มูลค่าการค้าของไทยกับสหภาพโซเวียต (ล้านรูเบิล)

ปี (ค.ศ.)	มูลค่าการค้า	ส่งออก	นำเข้า	ดุลการค้า
1971	6.6	4.1	2.5	+
1975	17.3	13.3	4.0	+
1979	33.9	26.3	7.6	+
1980	173.1	164.5	8.6	+
1981	320.4	312.4	8	+
1982	141.8	132.9	8.9	+
1983	62.5	54.7	7.8	+
1984	73.9	62.6	11.3	+
1985	67.9	54.5	13.4	+
1986	90.9	80.7	10.2	+

ในระดับภูมิภาค ในด้านเศรษฐกิจ การค้าระหว่างสหภาพโซเวียตกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1970 แม้ว่าจะไม่ได้มีปริมาณมากนัก (ประมาณร้อยละ 0.57 ในปี ค.ศ. 1978) เมื่อเปรียบเทียบกับการค้าของภูมิภาคกับสหรัฐฯ หรือญี่ปุ่น (ประมาณร้อยละ 28 และ 65 ตามลำดับ) โดยรวม การค้าระหว่างสหภาพโซเวียตกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มขึ้นจาก 179 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ในปี ค.ศ. 1970 เป็น 375 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ในปี ค.ศ. 1974

และ 413 ล้านเหรียญสหรัฐฯ ในปี ค.ศ. 1978 ตามลำดับ โดยสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำเข้าสินค้าจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากกว่าการส่งออกมายังภูมิภาคนี้ โดยสินค้านำเข้าสำคัญ ได้แก่ ยางพารา ติบुक และน้ำตาล และมาเลเซียเป็นคู่ค้ารายใหญ่ที่สุดกับสหภาพโซเวียตในภูมิภาคนี้¹⁴¹ นอกจากนี้ สหภาพโซเวียตยังดำเนินธุรกิจการธนาคารและการซ่อมเรืออีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สิงคโปร์¹⁴² เช่นมีการเปิดธนาคาร Narodny สาขาสิงคโปร์ในปี ค.ศ. 1971

ตาราง 2 การค้าของสหภาพโซเวียตกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ล้านเหรียญสหรัฐฯ)

ประเทศ	การค้า	1970	1972	1974	1976	1978
อินโดนีเซีย	ส่งออก	24	7	26	37	52
	นำเข้า	6	6	13	17	15
มาเลเซีย	ส่งออก	69	34	176	119	141
	นำเข้า	4	4	4	10	7
ฟิลิปปินส์	ส่งออก	-	1	18	87	40
	นำเข้า	-	-	-	2	6
สิงคโปร์	ส่งออก	47	36	97	65	114
	นำเข้า	10	9	11	20	23
ไทย	ส่งออก	8	3	23	2	7

¹⁴¹ Soo Eon Moon, "Importance of ASEAN in Soviet Foreign Policy: An Evaluation of Soviet Policy Toward Southeast Asia in the Post-Vietnam War Era", PhD Dissertation, Claremont Graduate School, 1984, pp. 26-30.

¹⁴² การค้าระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตก่อนหน้าทำความตกลงทางการค้าในปี ค.ศ. 1970 ทำผ่านประเทศที่สาม ได้แก่ สิงคโปร์

	นำเข้า	11	4	7	12	8
รวม	ส่งออก	148	81	340	310	354
	นำเข้า	31	23	35	61	59
มูลค่าการค้าโดยรวม		179	104	375	371	413

ตาราง 3 การค้าของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กับคู่ค้าสำคัญ (ร้อยละ ของการค้าโดยรวมของประเทศ)

ประเทศ	คู่ค้า	1972	1976	1979
อินโดนีเซีย	สหภาพโซเวียต	0.3	0.4	0.2
	สหรัฐฯ	16	24	18
	ญี่ปุ่น	43	35	32
มาเลเซีย	สหภาพโซเวียต	1.2	1.4	1.4
	สหรัฐฯ	11	14	16
	ญี่ปุ่น	19	21	23
ฟิลิปปินส์	สหภาพโซเวียต	-	1.3	0.8
	สหรัฐฯ	33	28	26

	ญี่ปุ่น	32	26	24
สิงคโปร์	สหภาพโซเวียต	0.7	0.5	0.8
	สหรัฐฯ	15	14	14
	ญี่ปุ่น	14	14	14
ไทย	สหภาพโซเวียต	0.2	0.2	0.4
	สหรัฐฯ	14	11	14
	ญี่ปุ่น	30	27	24

ในด้านการเมือง-ความมั่นคง สหภาพโซเวียตตอบโต้กับโอกาสและความท้าทายใหม่ที่เกิดขึ้นจากความพ่ายแพ้ของสหรัฐฯ ในสงครามเวียดนาม โดย Brezhnev ได้เสนอแนวคิดเรื่อง “ความมั่นคงร่วมกันในเอเชีย” (Collective Security System in Asia) ในวันที่ 7 มิถุนายน ค.ศ. 1969 ในที่ประชุม International Conference of Communist and Workers’ Parties ณ กรุงมอสโก ความว่า

For us, the burning problems of the present international situations do not push into the background more long-range tasks, especially the creation of a system of collective security in those parts of the world where the threat of the unleashing of a new world war and the unleashing of armed conflicts is centered. Such a system is the best substitute for the existing military-political groupings ... We think that the course of events also places on the agenda the task of creating a system of collective security in Asia.¹⁴³

สำหรับสหภาพโซเวียตแล้ว แนวความคิดนี้ปฏิเสธหลักการดุลแห่งอำนาจและกำลังทหาร ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างระบบพันธมิตรของกลุ่มหนึ่งต่อต้านกับอีกกลุ่มหนึ่ง หลักการดุลแห่งอำนาจนี้ไม่ได้เป็นทางออกของปัญหา แต่กลับสร้างความรู้เสถียรภาพ และก่อให้เกิดการวิเคราะห์ประเมินที่ผิดพลาดทางยุทธศาสตร์ Brezhnev เสนอว่าต่อไปว่า

¹⁴³ อังใน Soo Eon Moon, “Importance of ASEAN in Soviet Foreign Policy: An Evaluation of Soviet Policy Toward Southeast Asia in the Post-Vietnam War Era”, p. 57.

It is becoming increasingly clear that the real road to security in Asia is not the road of military blocs and groupings, not the road of opposing some states against others, but the road of good-neighborly cooperation by all interested states. Collective security in Asia, as we see it, should be based on such principles as renunciation of the use of force in relations among states, respect for sovereignty and inviolability of borders, noninterference in internal affairs, extensive development of economic and other cooperation on the basis of full equality and mutual advantage.¹⁴⁴

กล่าวคือ ในทัศนะของผู้นำโซเวียตแล้ว ข้อเสนอเรื่อง “ความมั่นคงร่วมกันในเอเชีย” นั้นเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายต่างประเทศของสหภาพโซเวียตที่เรียกว่า หลักการการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (peaceful coexistence) นั่นเอง อย่างไรก็ตาม จีนมองข้อเสนอของสหภาพโซเวียตด้วยสายตาหวาดระแวง โดยพิจารณาว่าเป็นความพยายามของสหภาพโซเวียตใฝ่การแสวงหาอำนาจนำในเอเชีย โดยการปิดล้อมจีน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งมาจากสถานการณ์ระหว่างประเทศ ซึ่งการแถลงข้อเสนอดังกล่าวของ Brezhnev เกิดขึ้นเพียงสามเดือนหลังจากกรณีการพิพาทเขตแดนระหว่างสหภาพโซเวียตและจีนในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1969 โจว เอินไหล นายกรัฐมนตรีของจีน กล่าวกับคณะผู้แทนของญี่ปุ่นว่า สหภาพโซเวียตปรารถนาที่จะทำให้จีนตกอยู่ภายใต้สหภาพโซเวียตโดยอาศัยแผนการความมั่นคงร่วมกันในเอเชีย ถึงแม้ว่าจีนและสหรัฐฯ ได้เห็นพ้องต้องกันที่จะไม่แสวงหาการครอบงำในเอเชียและแปซิฟิก แต่ “ประเทศบางประเทศย่อมไม่ยอมละเลิกความพยายามที่จะครอบงำอำนาจนำเหนือภูมิภาคนี้”¹⁴⁵ ซึ่งจีนกำลังหมายถึงสหภาพโซเวียตนั่นเอง

ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีท่าทีหวาดระแวงต่อเป้าประสงค์ของสหภาพโซเวียตในข้อเสนอความมั่นคงร่วมกันในเอเชีย โดยเกรงว่าจะเป็นการแผ่ขยายอิทธิพลของสหภาพโซเวียตเข้ามาในภูมิภาค หรือการเข้าเป็นพันธมิตรในการสกัดกั้นอำนาจของจีน ซึ่งย่อมทำให้ประเทศใน

---

¹⁴⁴ อ้างใน Soo Eon Moon, “Importance of ASEAN in Soviet Foreign Policy: An Evaluation of Soviet Policy Toward Southeast Asia in the Post-Vietnam War Era”, p. 60.

¹⁴⁵ อ้างใน Soo Eon Moon, “Importance of ASEAN in Soviet Foreign Policy: An Evaluation of Soviet Policy Toward Southeast Asia in the Post-Vietnam War Era”, p. 62.

ภูมิภาคนี้ต้องเลือกข้างในความขัดแย้งระหว่างรัฐมหาอำนาจอย่างจีนและสหภาพโซเวียต ประเทศต่างๆ ในภูมิภาคนี้จึงเลือกที่จะดำเนินนโยบายเป็นกลางหรือ neutrality แทน ดังจะเห็นได้จากแถลงการณ์ร่วมของรัฐมนตรีต่างประเทศอาเซียน ในการประชุมที่กรุงกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1971 โดยประกาศให้ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็น “เขตแห่งสันติภาพ เสรีภาพและเป็นกลาง” (zone of peace, freedom and neutrality) และให้คำมั่นในความพยายามร่วมกันที่จะธำรงรักษาการเคารพและการยอมรับหลักการต่างๆ เหล่านี้ ในกรณีของไทย พันเอกถนัด คอมันตร์ เห็นว่า สหภาพโซเวียตมีจุดมุ่งหมายที่จะให้มีการร่วมมือทางการทหารเพื่อผลประโยชน์ในการขยายอิทธิพลเข้ามาแทนที่สหรัฐฯ และอังกฤษที่กำลังลดบทบาทในภูมิภาคนี้ลงไป ข้อเสนอของสหภาพโซเวียตไม่ได้มาจากความหวังใจที่สหภาพโซเวียตมีต่อประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และประเทศไทยก็ไม่สนใจที่จะเข้าร่วมในกรอบความร่วมมือทางการทหาร¹⁴⁶

แนวโน้มความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตก็ยิ่งตึงเครียดมากขึ้น ภายหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ (ค.ศ. 1973) ซึ่งนำไปสู่การสิ้นสุดของรัฐบาลเผด็จการทหาร และการกลับมาของระบอบประชาธิปไตย โดยจรรยาพันธ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา รัฐมนตรีต่างประเทศในสมัยรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ เห็นว่า สหภาพโซเวียตน่าจะเข้ามาบีบบังคับในไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น เพื่อรักษาดุลแห่งอำนาจของมหาอำนาจและเป็นประโยชน์ต่อการรักษาความมั่นคงของไทย¹⁴⁷ ฝ่ายสหภาพโซเวียตเองก็มีความกระตือรือร้นที่จะตอบสนองต่อท่าทีของรัฐบาลไทย โดยเอกอัครราชทูตโซเวียตประจำประเทศไทย คนใหม่คือ Boris Ilyichev (ระหว่างปี ค.ศ. 1974-1978) ได้เริ่มเจรจาให้มีการทำความตกลงแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต¹⁴⁸ ในช่วงปลายปี ค.ศ. 1974 องค์กรค้า

---

¹⁴⁶ ไบรคดู สุรชัย ศิริไกร, “นโยบายต่างประเทศของสหภาพโซเวียตกับข้อเสนอความมั่นคงปลอดภัยร่วมกันในเอเชีย”, *รัฐศาสตร์นิเทศ*, ปีที่ 11: ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2519), หน้า 79-90.

¹⁴⁷ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 38-9.

¹⁴⁸ นอกจากนั้น ในช่วงที่ Nicolai Firyubin รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศโซเวียต เดินทางเข้ามาพักผ่อนในประเทศไทยในช่วงเดือนมีนาคม ค.ศ. 1974 มีรายงานข่าวว่าได้มีการเจรจา

ต่างประเทศของโซเวียต 7 องค์การได้จัดงานนิทรรศการแสดงสินค้าโซเวียตในกรุงเทพฯ หนึ่ง ความหวาดระแวงระหว่างไทย-โซเวียตยังคงดำเนินต่อไป เช่น นายฐาปนา บุณนาค เลขานุการ หอการค้าไทย เห็นว่า “ถ้าบริษัทไหนค้าขายกับประเทศสังคมนิยมแล้ว พ่อค้ามันจะถูกสันติบาล นอกเครื่องแบบติดตามทุกฝีก้าว พ่อค้าเหล่านั้นจึงไม่อยากจะเสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาว่าเป็น คอมมิวนิสต์เพราะไปขยายตลาดกับประเทศสังคมนิยมได้”¹⁴⁹

นอกจากนั้น ยังมีการเยือนของบุคคลสำคัญของไทยไปยังสหภาพโซเวียต ได้แก่

- ในระหว่างวันที่ 13-23 พฤษภาคม ค.ศ. 1974 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เสด็จฯ กรุงมอสโก
- ในปี ค.ศ. 1974 นายอรรถ วิสูตรโยธาภิบาล ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เดินทางไปเยือน สหภาพโซเวียต
- ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1974 คณะผู้แทนไทยเดินทางเยือนประเทศสังคมนิยม ได้แก่ โปแลนด์ เยอรมนีตะวันออก ฮังการีและโรมาเนีย ซึ่งต่อมามีการเปิดสถานทูตไทยในกรุง วอร์ซอ โปแลนด์ (ซึ่งก่อนหน้านั้น ไทยมีสถานทูตเพียงสองแห่งคือ กรุงมอสโก และกรุง เบลเกรด)
- ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1975 คณะผู้แทนไทยนำโดย นายธรรมนุญ เทียนเงิน ผู้ว่าราชการ กรุงเทพมหานคร เดินทางไปเยือนมอสโก เป็นต้น

ต่อเรื่องการที่สหภาพโซเวียตจะเพิ่มเงินและระดับการติดต่อทางเทคนิคและวัฒนธรรมกับ ประเทศไทยด้วย วรรณพรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 38-9.

¹⁴⁹ นักเขียนบางคน มีความเห็นว่า “ในการขยายความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างประเทศทั้งสอง เรา ขอให้สุจริตต่อกันเถอะครับ การค้าก็ควรจะมีขอบเขตและความหมายอยู่ที่การค้า อย่าได้เอาเป็น เครื่องมือเอาลัทธิและการเมืองที่ไทยเราไม่นิยมแพร่มาด้วย ... ท่านจะได้รับความนับถือฐานเป็น มิตรที่ดีของไทยอย่างแท้จริงเหมือนกัน เพราะไทยนั้นพร้อมที่จะเป็นมิตรกับทุกชาติที่เป็นมิตรกับ ไทยเสมอ” นายคำรับ ณ เมืองเหนือ, “พหุสัมพันธ์ระหว่างโซเวียต-ไทย”, *สารประชาชน*, ปีที่ 11: ฉบับที่ 506 (พฤศจิกายน 2517), หน้า 39. อ้างใน นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับรัสเซีย”, หน้า 24.

ในปี ค.ศ. 1975 ถือเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อเกิดการล่มสลายของรัฐบาลเวียดนามใต้ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1975 การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ของเวียดนาม ลาวและกัมพูชา รวมทั้งการถอนตัวของสหรัฐฯ ออกจากภูมิภาค จนก่อให้เกิดกระแสความหวาดกลัวภัยคุกคามคอมมิวนิสต์ขึ้นสู่กระแสสูงในภูมิภาคนี้รวมทั้งประเทศไทย อย่างไรก็ตาม งานของ Soo Eon Moon เสนอว่า ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1975 จนกระทั่งปี ค.ศ. 1978 ซึ่งเวียดนามแทรกแซงทางการทหารในกัมพูชานั้น ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พิจารณาสหภาพโซเวียตในเชิงบวก โดยมองว่าเป็นมหาอำนาจที่มีบทบาทช่วยรักษาเสถียรภาพในภูมิภาคได้ และกลายเป็นศูนย์กลางของการทูตของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะเป็นการเยือนของผู้นำประเทศหรือการลงนามในสนธิสัญญาระหว่างประเทศ¹⁵⁰ โดยรวมแล้ว ความสัมพันธ์ต่างประเทศของสหภาพโซเวียตต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการปรับตัวในทางที่ดีมากขึ้น

ในความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต การดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลประชาธิปไตยของไทยก็มีความยืดหยุ่นค่อนข้างมาก รัฐบาล มรว.ถึกฤทธิ์ ปราโมช แถลงนโยบายว่า รัฐบาลไทยจะดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างอิสระ โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางอุดมการณ์ แต่จะคำนึงถึงผลประโยชน์แห่งชาติเป็นสำคัญ และยึดหลักการที่จะเป็นมิตรกับทุกประเทศที่มีเจตนาดีต่อไทย สนับสนุนความร่วมมือกับกลุ่มประเทศอาเซียน รวมทั้งสร้างดุลยภาพในความสัมพันธ์กับรัฐมหาอำนาจต่างๆ¹⁵¹ โดยในปี ค.ศ. 1975 รัฐบาลไทยได้เรียกร้องให้สหรัฐฯ ถอนทหารออกจากประเทศภายในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1976 และในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1975 มรว.ถึกฤทธิ์ ปราโมชก็ได้เดินทางเยือนจีนอย่างเป็นทางการ และการสถานปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน

---

¹⁵⁰ Soo Eon Moon, "Importance of ASEAN in Soviet Foreign Policy: An Evaluation of Soviet Policy Toward Southeast Asia in the Post-Vietnam War Era".

¹⁵¹ มรว. ถึกฤทธิ์ ให้สัมภาษณ์ว่า "ผมเห็นตั้งแต่ก่อนเป็นนายกแล้วว่า ไทยจำกัดตัวเองในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เราผูกพันกับสหรัฐฯ มากเกินไปจนไม่สามารถทำความเข้าใจกับประเทศอื่นที่เคยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเรา ... ผมเห็นว่ามีโอกาสเมื่อไรควรที่จะเปลี่ยนทัศนคตินี้ คือเราไม่ใช่จะเป็นศัตรูกับสหรัฐฯ แต่เราก็ควรจะเป็นมิตรกับประเทศอื่นด้วย ไม่ควรจำกัดตัวเองแต่สหรัฐฯ เท่านั้น หรือให้เป็นที่ไปตามที่สหรัฐฯ ขอให้เป็นอย่างนั้น" อ้างใน ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, "อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2", หน้า 38.

อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตมีความโดดเด่นน้อยกว่าความสัมพันธ์ไทย-จีน แต่ก็มีความเป็นมิตรระหว่างกัน “ในด้านศิลปวัฒนธรรม บทบาทของสหภาพโซเวียตน้อยกว่าประเทศจีนมาก เมื่อเทียบถึงความตื่นตัวและการยอมรับของประชาชนในด้านต่างๆ ที่มีต่อจีน อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการเชิญคณะนักแสดงออกเผยแพร่รวมทั้งเชิญบรรดาผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ ในสาขาศิลป-วรรณคดี-วัฒนธรรมไปเยือนสหภาพโซเวียตเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ”¹⁵² ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1975 รัฐบาลไทยได้เชิญ Andrei Gromyko รัฐมนตรีต่างประเทศของโซเวียตมาเยือนกรุงเทพฯ เพื่อลงนามในข้อตกลงทางวัฒนธรรม แต่ไม่ประสบความสำเร็จ

เหตุการณ์ 6 ตุลาฯ (ค.ศ. 1976) ซึ่งมีการสังหารนักศึกษาและประชาชนที่บริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และสนามหลวง และรัฐบาลใหม่ภายใต้นายกรัฐมนตรี ธานินทร์ กรัยวิเชียร (ค.ศ. 1976-1977) นำไปสู่นโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง และทำให้ความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตซบเซาลงไป ทรนัฒพรณ์ สุขสวัสดิ์ เปรียบเปรยความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตว่าเป็นเหมือน “คนไข้อาการหนักที่อาการมีแต่ทรนกับทรุด”¹⁵³ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (ค.ศ. 1977-1980) พยายามดำเนินนโยบาย เปิดกว้างและไม่เลือกปฏิบัติต่อประเทศสังคมนิยม โดยมีนโยบายที่ให้ความสำคัญกับมหาอำนาจอย่างเท่าเทียมกัน (equidistance) นั่นคือ สหรัฐฯ สหภาพโซเวียตและจีน ทำให้ความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-โซเวียตดูเหมือนจะดีขึ้น

(4) ช่วงความตึงเครียดและความขัดแย้ง (ค.ศ. 1978-1985)

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและสหภาพโซเวียตกลับมามีความตึงเครียดอีกครั้ง เมื่อเวียดนามได้เข้าแทรกแซงทางการทหารในกัมพูชาในวันที่ 25 ธันวาคม ค.ศ. 1978 โดยนักวิชาการส่วนใหญ่มองว่า สหภาพโซเวียตเป็นผู้สนับสนุนเวียดนามในการรุกรานและยึดครองกัมพูชา¹⁵⁴ โดยเสนอว่า สหภาพโซเวียตต้องการขยายอำนาจและอิทธิพลเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อถ่วงดุลอำนาจกับจีน ดังที่ทรนัฒพรณ์ สุขสวัสดิ์ เสนอว่า สหภาพโซเวียต “ได้แสดงเจตนาที่จะขยาย

¹⁵² มาตุภูมิ, 23 พฤศจิกายน 1983.

¹⁵³ ทรนัฒพรณ์ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 41.

¹⁵⁴ จุลชีพ ชินวรรโณ, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน*, หน้า 36-37.

อาณาเขตของความขัดแย้งกับจีนเข้ามาในบริเวณอินโดจีนซึ่งเป็นประตูบ้านของไทยอีกด้วย จึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ไทยลงเล่ห์ที่จะเข้าไปมีความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตอย่างใกล้ชิด”¹⁵⁵ คำอธิบายนี้พิจารณาปัจจัยการปรับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างสหภาพโซเวียตและเวียดนาม โดยมีหมุดหมายสำคัญคือ สนธิสัญญามิตรภาพและความร่วมมือ ในวันที่ 3 พฤศจิกายน ค.ศ. 1978 ซึ่งเกิดขึ้นเพียงไม่ถึงเดือนก่อนหน้าการแทรกแซงทางการทหารของเวียดนามในกัมพูชา หลังจากนั้น เวียดนามยังอนุญาตให้กองทัพเรือของสหภาพโซเวียตเข้าฐานทัพเรือที่อ่าวคัมรานห์ (Cam Ranh Bay) ซึ่งเดิมเคยเป็นฐานทัพของสหรัฐฯ ในปี ค.ศ. 1979

นรนิติ เศรษฐบุตร¹⁵⁶ เสนอว่า ปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่สหภาพโซเวียตให้การสนับสนุนเวียดนาม คือ ผลประโยชน์แห่งชาติของสหภาพโซเวียตที่ต้องการเข้ามามีอิทธิพลและผลประโยชน์ในภูมิภาคเอเชีย โดยมีผลประโยชน์สำคัญ คือ สหภาพโซเวียตมองบทบาทของเวียดนามในความขัดแย้งระหว่างสหภาพโซเวียตกับจีน การเป็นพันธมิตรกับเวียดนาม ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อจีน ย่อมช่วยสกัดกั้นอิทธิพลของจีนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และน่าจะลดอิทธิพลของจีนในขบวนการคอมมิวนิสต์และการปฏิวัติในภูมิภาคนี้ อาจกล่าวได้ว่า การขยายตัวของสหภาพโซเวียตเข้ามาในเวียดนามนั้นเป็นการสกัดกั้นอำนาจและอิทธิพลของจีนในภูมิภาคนี้นั่นเอง¹⁵⁷ ประการต่อมา เป็นความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของเวียดนาม กล่าวคือ เวียดนามเป็นประเทศที่มีทางออกทะเล และมีท่าเรือน้ำลึกในดานัง และอ่าวคัมรานห์ ซึ่งสหภาพโซเวียตสามารถใช้เป็นฐานทัพเรือได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การเพิ่มบทบาททางการทหารของสหภาพโซเวียตในภูมิภาคนี้เป็นยุทธศาสตร์ใน

---

¹⁵⁵ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 40-41.

¹⁵⁶ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 17.

¹⁵⁷ เหตุผลนี้สอดคล้องกับความวิตกกังวลของฝ่ายจีน ซึ่งมองว่า สหภาพโซเวียตกำลังล้อมกรอบจีนอยู่ และในเวลาต่อมา จีนได้ทำสงคราม “สั่งสอน” เวียดนามในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1979 โดยตั้งเสียผิง ผู้นำของจีน คิดใคร่ครวญแล้วว่า การโจมตีเวียดนามนั้นจะต้องทรงพลังเพียงพอที่จะเรียกร้องความสนใจจากสหภาพโซเวียต แต่ต้องไม่มากจนเกินไปที่จะชักพาให้สหภาพโซเวียตเข้าสู่สงครามกับจีน Sergey Radchenko, “Vietnam’s Vietnam: Ending the Cambodian Quagmire, 1979-1089”, in *Unwanted Visionaries: The Soviet Failure in Asia at the End of the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2014), p. 128.

การขยายอิทธิพลภายในภูมิภาค และสามารถเดินเรือเชื่อมโยงไปยังมหาสมุทรอินเดีย รวมทั้งยังใช้ฐานทัพที่คานังสำหรับการบินตรวจและสืบหาข้อมูลเหนือน่านน้ำของจีนได้อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม งานวิชาการชั้นหลัง ซึ่งศึกษาเอกสารชั้นต้นจากสหภาพโซเวียต และที่อื่นๆ เสนอว่า สมมติฐานที่ว่าสหภาพโซเวียตให้การสนับสนุนเวียดนามในการรุกรานกัมพูชานั้นไม่มีเอกสารหลักฐานสนับสนุนเลย และเอกสารชั้นต้นกลับให้ภาพว่า ผู้นำเวียดนามไม่ได้ปรึกษาหารือหรือแจ้งแผนการรุกรานกัมพูชากับผู้นำโซเวียตแต่อย่างใด¹⁵⁸ การให้การสนับสนุนทางการทหารและเศรษฐกิจ รวมทั้งในเวทีระหว่างประเทศแก่เวียดนามเกิดขึ้นภายหลัง (ไม่ใช่ก่อนหน้า) การที่จีนตัดสินใจทำสงคราม “สั่งสอน” เวียดนามในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1979

แม้ว่าจะมีความตึงเครียดเกิดขึ้นจากกรณีการแทรกแซงทางการทหารของเวียดนามในกัมพูชา แต่พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรีของไทยซึ่งมุ่งดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ให้ความสำคัญกับมหาอำนาจทั้งสาม ได้แก่ สหรัฐฯ สหภาพโซเวียตและจีนอย่างเท่าเทียมกัน (equidistance) ก็พยายามรักษาสสมดุลระหว่างมหาอำนาจต่างๆ เอาไว้ มีรายงานข่าวว่าในช่วงเดือนมีนาคม ค.ศ. 1978 Boris Ilyichev เอกอัครราชทูตโซเวียตประจำประเทศไทย ได้เข้าพบหารือกับพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ โดยเจรจาให้มีการทำความตกลงแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ต่อมา Nicolai Firyubin รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศโซเวียตเดินทางเยือนไทยในช่วงปลายเดือนตุลาคม ค.ศ. 1978¹⁵⁹

พลเอกเกรียงศักดิ์ได้ตัดสินใจเดินทางเยือนประเทศมหาอำนาจทั้งสามประเทศ โดยในระหว่างวันที่ 21-27 มีนาคม ค.ศ. 1979 ซึ่งเป็นการเดินทางเยือนรัสเซียอย่างเป็นทางการครั้งแรกของนายกรัฐมนตรีไทย การเยือนครั้งนี้มุ่งเน้นการเจรจาเรื่องปัญหา กัมพูชาเป็นสำคัญ ซึ่งมีทั้งสองฝ่ายมีท่าทีที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง โดยฝ่ายไทยนั้น ก่อนหน้าการเดินทาง พลเอกเกรียงศักดิ์ได้กล่าวว่า “จะเจรจากับผู้นำโซเวียตในเรื่องต่างๆ ไป และจะพูดด้วยว่าไทยเป็นห่วงการสู้รบในอินโดจีน” และในระหว่างการเดินทางเยือนสหภาพโซเวียต เกษม จาติกวณิช รัฐมนตรีว่าการกระทรวง

---

¹⁵⁸ โปรดดู Sergey Radchenko, “Vietnam’s Vietnam: Ending the Cambodian Quagmire, 1979-1089”, pp. 124-130; Stephen J. Morris, *Why Vietnam Invaded Cambodia: Political Culture and the Causes of War* (Stanford: Stanford University Press, 1999), pp. 214-215.

¹⁵⁹ Soo Eon Moon, “Importance of ASEAN in Soviet Foreign Policy: An Evaluation of Soviet Policy Toward Southeast Asia in the Post-Vietnam War Era”, pp. 99-100.

อุตสาหกรรม ก็กล่าวว่า “ ... มาครั้งนี้ ไม่มีการขอซื้อน้ำมันจากสหภาพโซเวียต ถ้าเขาเสนอขาย เราก็ต้องชั่งใจดู เพราะเงินช่วยส่งน้ำมันให้เรา ... อย่าจับปลาสองมือเดี๋ยวปลาจะหลุดมือ เพราะถ้าเราซื้อมาจากสหภาพโซเวียต เงินก็อาจจะงดส่งน้ำมันให้แก่เรา เราก็แย่ ... เราต้องรักษาชีวิตเราเอาไว้ก่อน เรื่องอื่นไว้ว่ากันทีหลัง”¹⁶⁰

ในขณะที่ฝ่ายสหภาพโซเวียต Brezhnev มองว่า “สหภาพโซเวียตสนับสนุนเวียดนามสังคมนิยมอย่างเต็มที่ ซึ่งเวียดนามเองก็แสดงความประสงค์จะอยู่ร่วมกับประเทศไทยท่ามกลางสันติภาพ เช่นเดียวกันกับประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ ในเอเชียอาคเนย์” หรือเมื่อฝ่ายไทยชี้แจงมติของอาเซียนที่เสนอต่อสหประชาชาติในเรื่องการเสนอให้กองกำลังต่างชาติถอนตัวออกจากดินแดนของประเทศอื่น Alexei Kosygin นายกรัฐมนตรี ได้แย้งว่า “ญัตติของอาเซียน[ที่เสนอต่อสหประชาชาติเรื่องที่จะประสงค์ให้กองกำลังต่างชาติถอนตัวออกจากภูมิภาค]แสดงถึงการเข้าข้างฝ่ายจีน ... การปฏิบัติเช่นนี้เป็นการทำให้ผู้ถูกรุกรานกลายเป็นผู้รุกราน”¹⁶¹

ท่าทีที่ขัดแย้งกันของไทยและสหภาพโซเวียตในประเด็นปัญหาคัมพูชาทำให้การร่างแถลงการณ์ร่วมกันเป็นไปได้ยากลำบาก¹⁶² ในที่สุด ในวันที่ 28 มีนาคม ค.ศ. 1979 พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และ Brezhnev ก็ออกแถลงการณ์ร่วมไทย-โซเวียต ซึ่งมีลักษณะประนีประนอม โดยประกาศว่าจะส่งเสริมความสัมพันธ์โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเสมอภาค ความเคารพซึ่งกันและกัน การไม่แทรกแซงกิจการภายในของกันและกัน และผลประโยชน์ร่วมกัน

งานของภรณ์พรรณ สรุปรว่า การเยือนสหภาพโซเวียตของนายกรัฐมนตรีไทยเป็นครั้งแรกนี้เป็นเพียง “พิธีการ เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยได้ดำเนินนโยบายคบหากับทุกมหาอำนาจอย่างเท่าเทียม (equidistance) เท่านั้น...” และ “มิได้เกิดผลทางสร้างสรรค์ต่อความสัมพันธ์ไทยกับ

---

¹⁶⁰ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 43-4.

¹⁶¹ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 43.

¹⁶² เจ้าหน้าที่ระดับสูงของกระทรวงการต่างประเทศกล่าวว่า เจ้าหน้าที่ทั้งสองฝ่ายได้ร่วมกันร่างแถลงการณ์ร่วมเป็นเวลาหลายวัน เนื่องจาก “ปัญหาถ้อยคำมีมากและเราต้องการให้ตัดการกล่าวพาดพิงไปถึงประเทศอื่น” อ้างใน ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 43.

สหภาพโซเวียตแต่อย่างใด ซึ่งนอกจากจะมีสาเหตุมาจากท่าทีที่แข็งกร้าวของสหภาพโซเวียตในปัญหาแกมพูชาแล้ว ฝ่ายไทยเองก็มิได้หวังผลในการเยือนครั้งนี้มากนัก”¹⁶³

ในเวลาต่อมา คือ ในวันที่ 20-26 สิงหาคม ค.ศ. 1979 พลอากาศเอกหะริน หงสกุล ประธานรัฐสภานำคณะผู้แทนรัฐสภาเดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียต โดยเน้นย้ำว่า ความแตกต่างระหว่างระบบสังคมของไทยกับสหภาพโซเวียตมิได้เป็นอุปสรรคแต่อย่างใดในการพัฒนาความสัมพันธ์ฉันมิตรและที่ยังประโยชน์ระหว่างประเทศทั้งสอง และในเดือนกันยายน ค.ศ. 1980 ได้มีการตั้งสมาคมโซเวียต-ไทยขึ้นในสหภาพโซเวียต

แม้ว่าทั้งสองประเทศจะไม่ได้มีความขัดแย้งโดยตรงระหว่างกันก็ตาม ปัญหาแกมพูชาทำให้ความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตไม่มีความคืบหน้า หรือใกล้ชิดระหว่างกัน นอกจากนี้ยังมีความระหองระแหงระหว่างประเทศเกิดขึ้นอีกด้วย ยกตัวอย่างเช่น

- ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1979 รัฐบาลไทยปฏิเสธคำขอของสถานเอกอัครราชทูตโซเวียตประจำประเทศไทยที่จะนำเรือรบ 2 ลำเข้าเทียบท่าเพื่อเป็นการเยี่ยมเยือน โดย อรุณ ภาณุวงศ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ชี้แจงว่า เป็นช่วงเวลาที่ ไม่เหมาะสม “... เราต้องการเป็นกลางในภูมิภาคนี้ ... เราคำนึงถึงแล้วว่าจะเป็นการเลือกปฏิบัติหรือไม่ เพราะเรือรบอิตาลีก็มา เรือรบสหรัฐฯ ก็มา เราเห็นว่าประเทศเหล่านี้ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกรณีพิพาทอินโดจีน”¹⁶⁴
- รัฐบาลไทยยังขอให้สหภาพโซเวียตลดจำนวนเที่ยวบินที่บินผ่านไทยเหลือเพียง 24 เที่ยวบินต่อเดือน ซึ่งสร้างความไม่พอใจต่อสหภาพโซเวียตอย่างยิ่ง เป็นต้น

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1980 รัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้ลาออกจากตำแหน่ง และมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำไปสู่นายกรัฐมนตรีคนใหม่คือ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ กระนั้นก็ตาม นโยบายต่างประเทศก็ยังคงมีความต่อเนื่องกับสมัยก่อนหน้า ทั้งในด้านจุดยืน ทิศทางนโยบาย รวม

---

¹⁶³ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 42-43.

¹⁶⁴ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลังสงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 44.

ทั้งตัวแสดง นั่นคือไม่มีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลในทีม นโยบายต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็น พล.อ.อ. สิทธิ เสวตศิลา รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ และอรุณ ภาณุพงศ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการต่างประเทศ อย่างไรก็ดี สถานการณ์ระหว่างประเทศมีความตึงเครียดเพิ่มมากขึ้น เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง สภาพแวดล้อมระหว่างประเทศ โดยเฉพาะกรณีปัญหาแกมพูชา โดย พล.อ.อ. สิทธิ เสวตศิลา มีความเห็นว่า “... ปัญหาแกมพูชาเป็นปัญหาที่ไทยจะละเลยเสียมิได้ เพราะตั้งแต่เวียดนามกริธาทัพ เข้ายึดครองแกมพูชาเมื่อปลายปี ค.ศ. 1978 ประเทศไทยได้รับความกระทบกระเทือนเป็นอย่างมาก ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศ ... ปัญหาแกมพูชานั้นเป็นปัญหาระหว่างประเทศ เป็นปัญหาซึ่งดีชิงเด่นของมหาอำนาจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกอย่าง กว้างขวาง”¹⁶⁵

ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์ เสนอว่า แม้ว่ารัฐบาลไทยภายใต้พลเอกเปรม “ยังคงมีความสัมพันธ์ กับสหภาพโซเวียตในด้านต่างๆ เช่น การค้า การกีฬา วัฒนธรรมต่อเนื่องมาจากรัฐบาลพลเอกเกรียง ศักดิ์ ก็เป็นสิ่งที่สามารถยืนยันได้ว่านโยบายของรัฐบาลทั้งสองที่มีต่อสหภาพโซเวียตมิได้มีความ แตกต่างกันแต่อย่างใด แต่การที่ความสัมพันธ์ทางการเมืองต้องเสื่อมทรามลงนั้น มีสาเหตุโดยตรง มาจากการที่สหภาพโซเวียตเข้ามาให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนเวียดนามในปัญหาแกมพูชา”¹⁶⁶ กล่าวได้ว่า ปัจจัยระหว่างประเทศเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-สหภาพ โซเวียตในช่วงทศวรรษที่ 1980 มีความตึงเครียดระหว่างกัน

ปัญหาแกมพูชาทำให้ความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตทวีความตึงเครียดเพิ่มมากขึ้น ใน เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1980 ทหารเวียดนามในแกมพูชาได้บุกกรุกล้ำเข้ามาในเขตแดนของไทยและเกิด การปะทะกับทหารไทยมีการล้มตายทั้งสองฝ่าย สหภาพโซเวียตและไทยกล่าวโจมตีกันและกัน ต่อมาในวันที่ 30 ตุลาคม ค.ศ. 1980 ซึ่งพลเอกเปรมเพิ่งเดินทางกลับจากการเยือนประเทศจีน กอง เรือรบของสหภาพโซเวียต โดยเฉพาะเรือบรรทุกเครื่องบินรบ Minsk¹⁶⁷ และเรือพิฆาต Ivan Rogov

---

¹⁶⁵ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลัง สงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”.

¹⁶⁶ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลัง สงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 50.

¹⁶⁷ มีฉายา “มฤตยูลอยน้ำ” โปรดดู ชาญ อังสุโชติ, “การมาเยือนของกองเรือโซเวียต”, *สราญรมย์*, ปี ที่ 16 (10 กุมภาพันธ์ 2524), หน้า 353-355.

เล่นเข้ามาใกล้ฐานทัพเรือสัดหีบ บริเวณอ่าวไทย ซึ่งฝ่ายไทยมองว่าเป็นท่าที่คุกคามต่อประเทศไทย กระทรวงการต่างประเทศได้เรียก Yuri Kuznetsov เอกอัครราชทูตโซเวียตประจำประเทศไทย (ระหว่าง ค.ศ. 1978-1984) มาเข้าพบเพื่อถามเจตนาในการเข้ามาของเรือรบดังกล่าว

ในเดือนพฤศจิกายน 1980 อรุณ ภาณุพงศ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการต่างประเทศ ยังคงกำหนดการเดินทางเยือนสหภาพโซเวียต เพื่อหยั่งท่าทีของโซเวียต ซึ่งยังคงมีท่าทีที่แข็งกร้าวในปัญหาแกมพูชา ในขณะที่ฝ่ายโซเวียตก็ส่งคณะผู้แทนเดินทางมาเยือนไทยด้วย ได้แก่ คณะผู้แทนสภาโซเวียตสูงสุด นำโดย ซาตา น. อิมาชอฟ (Sattar Nurmashevich Imashev) รองประธานสภา ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1981 คณะของมิกฮาอิล คาปีตซา (Mikhail Kapitsa) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1983 เป็นต้น หน่วยงานของไทยก็มีการเดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียตด้วยเช่นกัน เช่น อุกฤษ มงคลนาวิน ประธานรัฐสภานำคณะผู้แทนรัฐสภาไทยเดินทางเยือนในเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ค.ศ. 1984 หรือคณะนักธุรกิจหลายคณะ ได้แก่ นพ.สมภพ สุสังกรกาญจน์ ประธานสภาหอการค้าไทย (ค.ศ. 1982) ชาตรี โสภณพานิช (กันยายน ค.ศ. 1984) เป็นต้น

แม้ว่าความสัมพันธ์ทางการเมืองเป็นไปอย่างไม่ราบรื่น ในทางกลับกัน ความสัมพันธ์ทางการค้าและเศรษฐกิจพัฒนาไปอย่างก้าวหน้ามาก ประเทศไทยได้ดุลการค้ากับสหภาพโซเวียต เช่น การส่งน้ำตาล 11,500 ตันไปขายให้แก่สหภาพโซเวียต ในปี ค.ศ. 1981 ไทยเป็นประเทศในกลุ่มอาเซียนที่มีปริมาณการค้ากับสหภาพโซเวียตมากที่สุด¹⁶⁸ ต่อมา ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1982 นายเบ. กอร์เคยอฟ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ เดินทางมาเยือนไทยและลงนามในอนุสัญญาการค้า โดยรัสเซียกำหนด “ให้มีการส่งออกสินค้าโซเวียตประเภทเครื่องจักรมายังประเทศไทยให้มาก เช่น เครื่องจักรด้านเกษตรและสารเคมี โดยกลับกันสหภาพโซเวียตก็จะซื้อผลิตภัณฑ์เกษตร สิ่งทอ ดิบก และสินค้าอื่นๆ จากไทยให้มากขึ้น”¹⁶⁹

(5) ช่วงการปรับความสัมพันธ์ (ค.ศ. 1985-1991)

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1985 Mikhail Gorbachev ได้เข้ารับตำแหน่งเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งสหภาพโซเวียต และเป็นการยุติยุคสมัย “ชราธิปไตย” (gerontocracy) และเข้าสู่ยุค

¹⁶⁸ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย*, หน้า 129.

¹⁶⁹ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, หน้า 25.

การปฏิรูป โดยภายในประเทศ Gorbachev เสนอแนวนโยบายการปรับ (perestroika) และการเปิด (glasnost) ซึ่งมุ่งเน้นการปฏิรูปโครงสร้างระบบเศรษฐกิจการเมืองของสหภาพโซเวียตโดยตรง ในขณะที่ในด้านนโยบายต่างประเทศ เขาได้เสนอแนวนโยบายต่างประเทศแบบ “การคิดใหม่” (New Thinking) ซึ่งมองว่า การเมืองระหว่างประเทศไม่ได้เป็นการแข่งขันระหว่างรัฐมหาอำนาจ โดยสหภาพโซเวียตกำลังตกอยู่ภายใต้การปิดล้อมของรัฐทุนนิยมตะวันตก และสงครามเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ไปสู่แนวความคิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และสันติภาพ รวมทั้งหลักนิยมที่เรียกว่า Sinatra Doctrine ที่สนับสนุนการไม่แทรกแซงทางการทหารในบริเวณเขตอิทธิพลของสหภาพโซเวียต และเคารพซึ่งหลักการอำนาจอธิปไตย¹⁷⁰

ในงานวรรณกรรมวิชาการ คำถามสำคัญคือ ปัจจัยใดที่เป็น สาเหตุสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตปรับตัวดีขึ้น และสามารถแก้ไขไถ่เกื้อประคับประคองปัญหาที่พบได้ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 งานวิชาการส่วนใหญ่มองว่าการเปลี่ยนแปลงผู้นำในสหภาพโซเวียตในปี ค.ศ. 1985 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-สหภาพโซเวียต¹⁷¹ งานของวณิ เอกอูร์ ได้วิเคราะห์ตัวแปรหรือปัจจัยต่างๆ ทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยระหว่างประเทศ ที่มีผลต่อการปรับความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตจาก “ความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นมิตรมาสู่ความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรมากขึ้น” โดยเสนอว่า ปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของสหภาพโซเวียต ได้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อสหภาพโซเวียต มากกว่าปัจจัยภายใน ซึ่งเป็น “เพียงตัวช่วยเสริมความสัมพันธ์” เท่านั้น¹⁷² ดังที่เธอสรุปว่า “นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1985 เป็นต้นไป ความสัมพันธ์ไทยกับสหภาพโซเวียตก็ได้เปลี่ยนไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศโซเวียต และแนวคิดในการดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบใหม่ของผู้นำโซเวียตคนใหม่”¹⁷³ โดยปัจจัยภายนอกที่สำคัญในขณะนั้น ได้แก่ การลดความสำคัญของอุดมการณ์ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ความพยายามของ

---

¹⁷⁰ ไปรอดคู Archie Brown, *The Gorbachev Factor* (Oxford: Oxford University Press, 1997).

¹⁷¹ จุลชีพ ชินวรรณ, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต*, หน้า 40.

¹⁷² วณิ เอกอูร์, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, หน้า 15, 172.

¹⁷³ วณิ เอกอูร์, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, หน้า 170.

สหภาพโซเวียตในการปรับปรุงความสัมพันธ์กับจีน และแนวคิดในการดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบใหม่ หรือนโยบายการต่างประเทศแบบ “การคิดใหม่”

การเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของ Gorbachev อาจแสดงให้เห็นในแถลงการณ์ ณ เมืองวลาดิวอสต็อก ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1986 โดยเสนอว่า สหภาพโซเวียตปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาประเทศ และมีบทบาทที่สร้างสรรค์ในการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทระหว่างประเทศต่างๆ ในกรณีปัญหาแกมพูชา Gorbachev มองว่า “... แกมพูชามีสิทธิอันชอบธรรมในการที่จะเลือกมิตรและพันธมิตรของตน เป็นเรื่องที่ยอมรับไม่ได้ที่จะพยายามดึงแกมพูชากลับไปสู่อุดมคติแห่งโซกนาฏกรรม ที่จะตัดสินอนาคตของแกมพูชาในเมืองหลวงที่อยู่ห่างไกลออกไป หรือแม้แต่ในสหประชาชาติ”¹⁷⁴

แม้ว่า Gorbachev จะไม่ได้กล่าวถึงปัญหาการมีทหารเวียดนามในแกมพูชา แต่เขาก็ได้เสนอว่าทางออกของปัญหานี้น่าจะอยู่ที่การปรับความสัมพันธ์ให้เป็นมิตรระหว่างจีนและเวียดนาม โดย Gorbachev กล่าวว่า “เช่นเดียวกับปัญหาอื่นๆ ในเอเชียอาคเนย์ ซึ่งจีนอยู่อย่างมากกับการปรับความสัมพันธ์ให้เป็นปกติระหว่างจีนกับเวียดนาม ซึ่งเป็นเรื่องอธิปไตยของรัฐบาลและผู้นำของประเทศทั้งสอง และเราเพียงแต่ได้แสดงความสนใจที่จะเห็นพรมแดนของทั้งสองประเทศนี้กลายมาเป็นพรมแดนแห่งสันติภาพและความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนบ้านที่ดีต่อกันที่จะเห็นการเจรจาที่กันฉันท์มิตรกลับคืนมาอีก ความระแวงและความไม่เข้าใจกันถูกขจัดออกไป ดูเหมือนว่าช่วงเวลานี้จะเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสม”¹⁷⁵

หลังจากแถลงการณ์วลาดิวอสต็อก Gorbachev ได้ส่งผู้แทนของตน ได้แก่ Anatoly Saitsev อธิบดีกรมกิจการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กระทรวงการต่างประเทศโซเวียตมาเยือนประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อชี้แจงจุดยืนของสหภาพโซเวียต ที่แสดงให้เห็นถึงความต้องการปรับความสัมพันธ์กับอาเซียน ในการเยือนประเทศไทยในเดือนกันยายน ค.ศ. 1986 Saitsev ได้เดินทางเข้าพบนายอาสา สารสิน ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ โดย Saitsev ได้กล่าวถึงปัญหาแกมพูชาว่า สหภาพโซเวียต “จะสนับสนุนข้อตกลงใดๆ ที่เป็นที่ยอมรับของทุกประเทศในภูมิภาคนี้” และ “การส่งเสริมให้มีการเจรจกันระหว่างประเทศกลุ่มอาเซียนกับสามชาติอินโดจีน จะอำนวยความสะดวกก่อให้เกิดและประกันสันติภาพในภูมิภาคนี้” อาสามองว่า ท่าทีดังกล่าวของสหภาพโซเวียตไม่ได้มี

¹⁷⁴ อังโน วณิ เอกอูร์, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, หน้า 41.

¹⁷⁵ อังโน วณิ เอกอูร์, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, หน้า 42.

อะไรใหม่ และยังคงกล่าวกับ Saitsev ว่า การปรับความสัมพันธ์กับจีน หรือการเจรจาระหว่างไทยกับ สหภาพโซเวียตนั้นไม่อาจแก้ไขปัญหาก็ได้ โดยการแก้ไขปัญหาก็ต้องเป็นการเจรจากัน ระหว่างเวียดนามในฐานะที่เป็นประเทศผู้รุกราน กับกัมพูชาในฐานะที่เป็นผู้ถูกยึดครอง นอกจากนั้น ฝ่ายไทยยังแสดงท่าทีอย่างชัดเจนว่า หากสหภาพโซเวียตต้องการที่จะปรับปรุง ความสัมพันธ์อันดีกับไทย สหภาพโซเวียตจะต้องยกเลิกการสนับสนุนเวียดนามในการยึดครอง กัมพูชา¹⁷⁶ อาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าฝ่ายไทยจะมีทัศนคติเชิงบวกต่อแถลงการณ์ของ Gorbachev ณ เมื่อกวลาดีวอสต็อก ท่าทีของฝ่ายไทยยังคงมีความหวาดระแวงและกังขาต่อการเปลี่ยนแปลง นโยบายต่างประเทศของสหภาพโซเวียตอยู่ค่อนข้างมาก

ในวันที่ 2 มีนาคม ค.ศ. 1987 Eduard Shevardnadze รัฐมนตรีต่างประเทศโซเวียต เดินทาง มาแวะเยือนไทย ระหว่างเดินทางไปออสเตรเลีย และเข้าพบปะหารือกับพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี และ พล.อ.อ. สิทธิ เสวตศิลา รัฐมนตรีต่างประเทศ โดยมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน โดย Shevardnadze เสนอว่า หลักการแก้ไขปัญหาคือการถอนกำลังออกจากกัมพูชา การเจรจาเพื่อเกิดความ โปร่งคองภายในกัมพูชา และการให้ชาวกัมพูชามีสิทธิกำหนดอนาคตของตนเองในการตั้งรัฐบาล โดยปราศจากการแทรกแซงจากภายนอก โดยรัฐมนตรีต่างประเทศโซเวียตเน้นย้ำว่า เวียดนามเป็น ประเทศเอกราช ซึ่งโซเวียตเคารพหลักการไม่แทรกแซงกิจการภายในของเวียดนาม ฝ่ายไทยเห็นว่า ท่าทีของโซเวียตไม่ได้มีอะไรใหม่ Shevardnadze เองก็ยอมรับในการให้สัมภาษณ์กับผู้สื่อข่าว ณ กระทรวงการต่างประเทศว่า เขาไม่ได้นำเอาข้อตกลงใหม่ๆ เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหามากมาหารือ แต่อย่างใด เพียงแต่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นปัญหานี้กับ พล.อ.อ.สิทธิ เสวตศิลา เท่านั้น และคิดว่าจะต้องมีการหารือกันในรายละเอียดต่อไป เมื่อ พล.อ.อ.สิทธิ เดินทางไปเยือน สหภาพโซเวียตในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1987¹⁷⁷

ปัญหาก็ยังคงเป็นปัญหาสำคัญในความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียต พล.อ.อ.สิทธิ เสวตศิลา เองเห็นถึงท่าทีและทัศนคติในเชิงบวกของสหภาพโซเวียต ในความพยายามที่จะกล่าวถึง ปัญหาก็ยังคงและจุดยืนในการแก้ไขปัญหาคือพิพาทอย่างสันติ อย่างไรก็ตาม พล.อ.อ.สิทธิ ก็ไม่ได้

---

¹⁷⁶ วณี เอกอรุ, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, หน้า 42.

¹⁷⁷ ภรณ์พรรณ สุขสวัสดิ์, “อุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ในยุคหลัง สงครามอินโดจีนครั้งที่ 2”, หน้า 50.

หวังอะไรจากการเดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียตในครั้งนี้ โดยระบุว่ายังไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงใดๆ เกิดขึ้นในปัญหาแกมพูชาของฝ่ายเวียดนาม และยังไม่เห็นโอกาสที่จะหาทางแก้ปัญหาดังกล่าวได้¹⁷⁸ กล่าวคือ รัฐมนตรีต่างประเทศของไทยมีท่าทีในเชิงลบต่อบทบาทของสหภาพโซเวียตที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหากัมพูชาได้อย่างแท้จริง

ในระหว่างวันที่ 10-14 พฤษภาคม ค.ศ. 1987 พล.อ.อ.สิทธิ เสวตศิลา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียต งานวรรณกรรมวิชาการแทบจะทั้งหมดชี้ให้เห็นว่าการเดินทางเยือนครั้งนี้ไม่ได้ช่วยทำให้ความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตพัฒนาดีขึ้นมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหากัมพูชา โดยฝ่ายไทยย้ำถึงจุดยืนของอาเซียนในการแก้ไขปัญหากัมพูชา ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของการถอนทหารต่างชาติออกจากกัมพูชา การให้ชาวกัมพูชามีสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง และหลักการที่กัมพูชาเป็นประเทศที่เป็นกลางไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด และเป็นเอกราช รวมทั้งความต้องการที่จะให้โซเวียตยุติความช่วยเหลือและสนับสนุนเวียดนาม ในขณะที่ฝ่ายสหภาพโซเวียตไม่ได้มีท่าทีเปลี่ยนแปลงตามความต้องการของไทยและอาเซียนที่จะให้โซเวียตยุติความช่วยเหลือและสนับสนุนเวียดนาม โดยเน้นหลักการแก้ไขใกล้เกลี่ยปัญหาอย่างสันติ แต่อย่างน้อยที่สุด ทั้งสองฝ่ายต่างเห็นพ้องต้องกันในการที่จะตกลงให้มีการยุติปัญหากัมพูชา

อย่างไรก็ตาม งานวรรณกรรมวิชาการต่างๆ ไม่ได้ชี้ให้เห็นถึง ความสำเร็จประการสำคัญประการหนึ่งของการเยือนครั้งนี้ นั่นคือ การบรรลุพิธีสารว่าด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมทางการค้า วันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ. 1987 ซึ่งต่อมาได้มีการประชุมคณะกรรมการร่วมทางการค้า ครั้งที่ 1 ในระหว่างวันที่ 12-13 ตุลาคม ค.ศ. 1989 ที่กรุงมอสโก โดยฝ่ายไทยมี ภิญญา ช่วยปลอด รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์เป็นหัวหน้าคณะ อาจกล่าวได้ว่า ในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแล้ว ไทยและสหภาพโซเวียตมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอย่างยิ่ง ในภาคธุรกิจเอกชน นักธุรกิจไทยก็มีความสนใจเดินทางไปยังสหภาพโซเวียตเพื่อหาช่องทางในการทำการค้าระหว่างกัน ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1987 ได้มีการก่อตั้งบริษัทร่วมทุนระหว่างโซเวียต-ไทย ได้แก่ บริษัท แอสแพค จำกัด ซึ่งเป็นตัวกลางติดต่อการค้าขายทั้งส่งออกและนำเข้า โดยผู้ร่วมก่อตั้งฝ่ายไทยคือ บริษัท เมโทร และธนาคารกรุงเทพ จำกัด¹⁷⁹

¹⁷⁸ วณี เอกอรุ, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, หน้า 44.

¹⁷⁹ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตซาว่า, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย*, หน้า 125.

ในระหว่างวันที่ 16-22 พฤษภาคม ค.ศ. 1988 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เดินทางเยือน สหภาพโซเวียต อย่างเป็นทางการ โดยเป็นการเยือนของนายกรัฐมนตรีของไทยเป็นครั้งที่สอง โดย เข้าพบหารือกับ Mikhail Gorbachev เลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์ และ Nikolai Ryzhkov นายกรัฐมนตรี¹⁸⁰ โดยทั้งสองฝ่ายเห็นพ้องต้องกันว่าควรที่จะช่วยกันหาทางแก้ไขปัญหาก็ักมพฐา โดย Ryzhkov เน้นย้ำว่าปัญหาก็ักมพฐาจะแก้ไขได้ก็ด้วยวิธีการทางการเมืองเท่านั้น

... สหภาพโซเวียตถือว่า ปัญหานี้ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยหนทางของการเผชิญหน้ากัน ควรที่จะหาแนวทางดำเนินการชนิดที่ไม่มีการเผชิญหน้ากัน โดยถือเอาผลประโยชน์อัน สำคัญยิ่งของประชาชนก็ักมพฐาและผลประโยชน์ด้านการค้าประกันความมั่นคง ตลอดจน การพัฒนาของทุกประเทศในบริเวณนั้นอย่างมีเอกราช อย่างสันติเป็นที่ตั้ง ... ปัญหานี้ สามารถ และจะต้องได้รับการแก้ไขเฉพาะโดยสันติวิธีโดยประชาชนก็ักมพฐาเอง โดย วิธีทางของการเจรจาของทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ...¹⁸¹

ในขณะที่การพบปะกันระหว่าง พล.อ.อ.สิทธิ กับ Shevardnadze สามารถบรรลุความเห็น พ้องกันในสองประเด็น คือ ประการแรก การแก้ไขปัญหาคด้วยวิธีการทางการเมือง โดยไม่ จำเป็นต้องรอให้เวียดนามถอนทหารทั้งหมดออกจากก็ักมพฐาในปี ค.ศ. 1990 และประการที่สอง สันติภาพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีขึ้นเมื่อมีการจัดทำข้อตกลงระหว่างก็ักมพฐาสี่ฝ่ายกับ เวียดนาม ในวันที่ 22 พฤษภาคม ฝ่ายไทยและสหภาพโซเวียตได้ออกแถลงการณ์ร่วม โดยทั้งสอง ฝ่ายมีทัศนคติที่สอดคล้องกันว่าปัญหาก็ักมพฐาต้องได้รับการแก้ไขด้วยวิธีการทางการเมือง โดยมีการ แก้ไขปัญหาในอัฟกานิสถานเป็นแบบอย่างที่ดี นอกจากนั้นยังร่วมลงนามในข้อตกลงว่าด้วยความ ร่วมมือกันทางการเมืองและความตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยี

ต่อมา สหภาพโซเวียตได้แจ้งแก่พลเอกเปรม (ซึ่งกำลังเยือนประเทศฮังการี) ว่าเวียดนามจะ ถอนทหาร 50,000 คน ออกจากก็ักมพฐาก่อนสิ้นปี ค.ศ. 1988 และที่เหลือจะถอนออกห่างจาก

---

¹⁸⁰ ไปรอดดู โซเวียต-ไทย: การเจรจาเพื่อสันติภาพและการร่วมมือกัน, 16-22 พฤษภาคม 2531 (กรุงเทพฯ, 2531).

¹⁸¹ โซเวียต-ไทย: การเจรจาเพื่อสันติภาพและการร่วมมือกัน, 16-22 พฤษภาคม 2531, หน้า 14.

ชายแดนไทย 15 กิโลเมตร การแข็งของโซเวียตมีขึ้นหนึ่งวันก่อนหน้าที่เวียดนามจะประกาศอย่างเป็นทางการ¹⁸² กล่าวโดยสรุป กระบวนการเจรจาระหว่างประเทศได้นำไปสู่ความตกลงกันในร่างแผนสันติภาพเพื่อแก้ไขปัญหาภัยพิบัติของสหประชาชาติ จนเป็นที่ยอมรับของเขมรฝ่ายต่างๆ และสามารถบรรลุความตกลงในข้อตกลงสันติภาพกับพม่าในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1991 ในที่สุด

ในด้านการเดินทางเยือนของผู้นำของทั้งสองประเทศก็มีอยู่อย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การเสด็จเยือนสหภาพโซเวียตของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารฯ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1989 และการเสด็จเยือนของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1990 ซึ่งเป็นการเสด็จเยือนสหภาพโซเวียตเป็นครั้งที่ 2 ของพระองค์ นอกจากนี้ก็ยังมียามประจวบ ชัยสาส์น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เดินทางเยือนตามความตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในปี ค.ศ. 1989 เป็นต้น ในขณะที่ฝ่ายสหภาพโซเวียตก็มีการเดินทางเยือนประเทศไทย ได้แก่ นายอีгор รอกาซอฟ (Igor Rogachev) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1989 และนายนิโคไล ริชคอฟ (Nicolai Ryzhkov) นายกรัฐมนตรี ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1990 เป็นต้น

อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจการเมืองภายในและนโยบายต่างประเทศของ Gorbachev นั้นเปิดที่ทางให้แก่การเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ทั้งภายในสหภาพโซเวียตและบริเวณเขตอิทธิพลนั้นคือยุโรปตะวันออก การปลดปล่อยยุโรปตะวันออกให้เป็นประชาธิปไตยและระบบเศรษฐกิจแบบเสรีได้ก่อตัวขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 จนกระทั่งนำมาสู่การล่มสลายของกำแพงเบอร์ลิน¹⁸³ ในท้ายที่สุด ในวันที่ 25 ธันวาคม ค.ศ. 1991 สหภาพโซเวียตได้ล่มสลายและสหพันธรัฐรัสเซียได้ถือกำเนิดขึ้น ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียได้ดำเนินต่อไปภายหลังการสิ้นสุดของสงครามเย็น โดยปัจจัยทางด้านอุดมการณ์ทางการเมืองไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียอีกต่อไป

สรุป

---

¹⁸² วณี เอกอรุ, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1985-1991”, หน้า 49.

¹⁸³ ไพรคดู จิตติภัทร พูนขำ และ ฉัฐนันท์ คุณมาศ, *ยุโรปกลางและตะวันออก : การหวนคืนสู่ยุโรปและการเข้าสู่เศรษฐกิจเสรี* (กรุงเทพฯ : ศูนย์ยุโรปศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556).

ในบทนี้ได้สำรวจวรรณกรรมวิชาการในความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตโดยภาพรวม และในแต่ละช่วงเวลาสำคัญ โดยงานวรรณกรรมวิชาการจำนวนมากอธิบายว่า ปัจจัยสำคัญที่สุดที่ยับยั้งหรือเป็นอุปสรรคขัดขวางการดำเนินความสัมพันธ์แบบปกติระหว่างทั้งสองประเทศคือ ปัจจัยอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน โดยไทยอยู่ในกลุ่มประเทศโลกเสรีที่มีสหรัฐฯ เป็นผู้นำ ในขณะที่สหภาพโซเวียตนั้นเป็นผู้นำของโลกคอมมิวนิสต์ อย่างไรก็ตาม คำอธิบายที่ง่ายดายดังกล่าวก็ไม่สามารถอธิบายจุดเปลี่ยนผ่านสำคัญ (turning points) ในความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตได้ดีเพียงพอ เช่น การรื้อฟื้นความสัมพันธ์ไทยกับสหภาพโซเวียตในปี ค.ศ. 1941 การผ่อนคลายความตึงเครียดในช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 จนนำมาสู่การทำข้อตกลงทางการค้าระหว่างกันในปี ค.ศ. 1970 หรือการปรับความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตในช่วง Mikhail Gorbachev เป็นต้น คำอธิบายว่าด้วยอุดมการณ์-ผลประโยชน์ดูเหมือนจะพยายามแก้ไขปรับปรุงคำอธิบายความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตให้ดีขึ้นพอสมควร โดยพิจารณาผลประโยชน์แห่งชาติภายใต้บริบทระหว่างประเทศและบริบทภายในประเทศเพื่อพิจารณาความสอดคล้องต้องกันของผลประโยชน์ของไทยกับสหภาพโซเวียตในแต่ละช่วงเวลา แต่ก็ยังมุ่งเน้นการให้ความสำคัญแก่ปัจจัยทางการเมืองอย่างมาก ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและการค้าดูเหมือนจะเป็นปัจจัยรองในวรรณกรรมวิชาการ ซึ่งควรมีการศึกษาอย่างรอบด้านมากขึ้นต่อไป นอกจากนี้ การศึกษาความสัมพันธ์ไทย-โซเวียตยังไม่ได้รับประโยชน์จากการเปิดเผยสารชั้นต้นของหอจดหมายเหตุแห่งชาติของรัสเซียมากเท่าที่ควร การแปลเอกสารชั้นต้นดังกล่าวมาเป็นภาษาไทยน่าจะเป็นวาระเร่งด่วนประการหนึ่งของการศึกษาความสัมพันธ์ไทย-โซเวียต เพื่อที่จะทำให้งานวรรณกรรมวิชาการในหัวข้อนี้มีความสมบูรณ์ รอบด้านและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นในอนาคตอันใกล้ รวมทั้งยังอาจขยายเส้นขอบฟ้าของการถกเถียงทางทฤษฎีและกรอบแนวคิดต่างๆ ในการศึกษาความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียต และสงครามเย็นในไทยอีกด้วย

บทสรุป

งานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาและสำรวจวรรณกรรมทางวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย ในสองช่วงเวลาสำคัญ คือ ความสัมพันธ์ต่างประเทศราชสำนักสยาม-จักรวรรดิรัสเซีย (ค.ศ. 1897-1917) และความสัมพันธ์ต่างประเทศประเทศไทย-สหภาพโซเวียต (ค.ศ. 1917-1991) โดยมุ่งเน้นวรรณกรรมวิชาการชั้นรอง (secondary literature) ทั้งหมดเท่าที่ปรากฏในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ผู้วิจัยพบว่า งานวรรณกรรมทางวิชาการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในทั้งสอง

ช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ยังมีข้อจำกัดและประเด็นปัญหาสำคัญ 3 ชุดด้วยกัน ดังต่อไปนี้คือ ประการแรก ประเด็นปัญหาเรื่องจำนวนวรรณกรรมวิชาการในหัวเรื่องนี้ยังคงมีน้อยอยู่มาก ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ งานที่ศึกษาหรือให้ภาพรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันมีน้อยชิ้นมาก เช่น หนังสือของจุลชีพ ชินวรรโณ เรื่อง “สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต”¹⁸⁴ และงานของ ภราดร รังสิมาภรณ์ และ Ekaterina Koldunova ชื่อ “Russia-Thailand Relations: Historical Background and Contemporary Developments” (2012) ซึ่งเป็นบทความในหนังสือรวมบทความเท่านั้น¹⁸⁵ เป็นต้น ในขณะที่วรรณกรรมวิชาการช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตลอดทั้งช่วงเวลานั้นมีงานชิ้นเด่นของ ฉลอง สุนทราวาณิช ซึ่งกลายเป็นงานคลาสสิกในช่วงดังกล่าว โดยเขียนเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และต่อมาพัฒนาปรับปรุงเป็นหนังสือ ชื่อ “รัสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6” (2516)¹⁸⁶ ในขณะที่งานศึกษาความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตในช่วงสงครามเย็นตลอดทั้งช่วงเวลานั้นก็มีเพียงงานของ นรนิติ เศรษฐบุตร เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”¹⁸⁷

นอกจากนั้นก็ยังมีงานวิชาการทั้งหนังสือและบทความ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ทั้งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและรามคำแหงจำนวนหนึ่งเท่านั้น โดยศึกษาช่วงใดช่วงหนึ่งในความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียซึ่งได้บรรยายไว้ในบทก่อนหน้านี้ พ้นไปจากนั้นก็เป็งานปกิณกะหรืองานกึ่งวิชาการ เพื่อเฉลิมฉลองวาระโอกาสสำคัญๆ ในความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย แม้ว่าจะงานกลุ่มนี้จะมีภารกิจเฉพาะในการส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์ต่างประเทศไทย-

---

¹⁸⁴ จุลชีพ ชินวรรโณ, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556), หน้า 23-30.

¹⁸⁵ Paradorn Rangsimaporn and Ekaterina Koldunova, “Russia-Thailand Relations: Historical Background and Contemporary Developments”, in *ASEAN-Russia: Foundations and Future Prospects*, eds. Victor Sumsky, Mark Hong, and Amy Lugg (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2012), pp. 160-172.

¹⁸⁶ ฉลอง สุนทราวาณิช, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2516).

¹⁸⁷ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, ใน *เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ* (กรุงเทพฯ: สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2528 [2549]).

รัสเซียในปัจจุบัน โดยเฉพาะการเน้นความสำคัญของจุดกำเนิดและความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างราชวงศ์งานกลุ่มนี้เองก็มีจุดเด่นที่สำคัญ คือ ประการแรก เป็นการแปลเอกสารขึ้นต้นทางประวัติศาสตร์จากหอจดหมายเหตุรัสเซียมาเป็นภาษาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งงาน “100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์”¹⁸⁸ ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1997 (ในโอกาสฉลองครบรอบ 100 ปีความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย) และต่อมาพิมพ์ครั้งที่สองในปี ค.ศ. 2015 (ในวาระเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี) ประการที่สอง เป็นบันทึกประสบการณ์ตรงจากการเดินทางเยือนของผู้นำประเทศ เจ้าหน้าที่ทางการทูต และ/หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร รวมทั้งเอกสารทางการที่เกี่ยวข้องกับการเยือนของผู้นำประเทศด้วย เช่น ในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีบันทึกของเจ้าชายอुकทอมสกี (Prince Esper Esperovitch Ukhtomsky) ผู้บันทึกรายงานการเสด็จประพาสสยามของมกุฎราชกุมารซาเรวิช นิโคลัส (ซึ่งต่อมาคือพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งราชวงศ์โรมานอฟ)¹⁸⁹ หรืองานนิพนธ์ของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เรื่อง “เกิดวังปารุสก์: สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมัยประชาธิปไตย”¹⁹⁰ ในช่วงสงครามเย็น มีงานของ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา เรื่อง “90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย”¹⁹¹ และ “โซเวียต-ไทย: การเจรจาเพื่อสันติภาพและการร่วมมือกัน, 16-22 พฤษภาคม 2531” ซึ่งพิมพ์ขึ้นในโอกาสที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีเดินทางเยือนสหภาพโซเวียตอย่างเป็นทางการ¹⁹² เป็นต้น เราอาจถือได้ว่างานทั้งสองประเภทนี้เป็นเอกสารขึ้นต้นหรือปฐมภูมิในวรรณกรรมวิชาการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย-

---

¹⁸⁸ 100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: กระทรวงการต่างประเทศ และมูลนิธิรัฐบุรุษ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์, 2540); พิมพ์ครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2558).

¹⁸⁹ Prince Esper Esperovitch Ukhtomsky, *Czarevitch Nicolas of Russia in Siam and Saigon*, trans. Walter E. J. Tips (Bangkok: White Lotus, 1999).

¹⁹⁰ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์: สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมัยประชาธิปไตย* (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2494 [2554]).

¹⁹¹ อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตชาวา, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย* (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2531).

¹⁹² *โซเวียต-ไทย: การเจรจาเพื่อสันติภาพและการร่วมมือกัน, 16-22 พฤษภาคม 2531* (กรุงเทพฯ, 2531).

รัสเซียที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง กล่าวโดยรวม วรรณกรรมทางวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย ยังคงมีปริมาณน้อยอยู่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความจำกัดของการศึกษาความสัมพันธ์ต่างประเทศ ไทย-รัสเซียในปัจจุบัน

ประเด็นปัญหาหรือข้อจำกัดประการที่สอง ซึ่งสืบเนื่องจากข้อแรก คือประเด็นปัญหาเรื่อง เอกสารชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ โดยอาจจะแบ่งออกเป็นสองประเด็นสำคัญคือ หนึ่ง การแลกเปลี่ยนเอกสารทางประวัติศาสตร์ระหว่างไทยกับรัสเซีย และการแปลเอกสารดังกล่าว แม้ว่าจะมีการแปลเอกสารทางประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในช่วงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ออกมาเรียบร้อยแล้ว (ดังที่ปรากฏในหนังสือ “100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์”)¹⁹³ การแลกเปลี่ยนและการแปลเอกสารเพิ่มเติมในช่วงดังกล่าว และในสมัย สงครามเย็นยังคงอยู่ในระหว่างการดำเนินการ และต้องอาศัยความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่าง กระทรวงการต่างประเทศของรัสเซีย กระทรวงการต่างประเทศของไทย และหน่วยงานที่มีบทบาท ในการแปลและเรียบเรียงเอกสารดังกล่าวเป็นภาษาไทยต่อไป และสอง การจัดเก็บเอกสารชั้นต้น ทางประวัติศาสตร์ของฝ่ายไทยยังไม่มีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ และง่ายต่อการสืบค้น ปัญหาความท้าทายประการที่สองจึงเป็นเรื่องของการเข้าถึงแหล่งข้อมูลชั้นต้น และความสามารถ ในการอ่านเอกสารดังกล่าว ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญในภาษารัสเซียอย่างยิ่ง อนึ่ง ประเด็นปัญหานี้ อยู่ภายนอกเหนือไปจากงานศึกษาวิจัยชั้นนี้ แม้ว่าจะมีการนำเสนอหรืออ้างอิงเอกสารชั้นต้นทาง ประวัติศาสตร์ในช่วงความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่พอสมควรก็ดี

ประเด็นปัญหาหรือข้อจำกัดประการที่สามคือ เรื่องกรอบแนวคิดและทฤษฎีในการอธิบาย ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย งานวรรณกรรมทางวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในปัจจุบัน นั้นมีกรอบการอธิบายและวิเคราะห์เพียงแคกรอบเดียวนั้นคือ กรอบการวิเคราะห์ผลประโยชน์

---

¹⁹³ ในการตีพิมพ์ครั้งที่ 2 นรนิติ เศรษฐบุตร เขียนคำชี้แจงไว้ว่า “การเข้าถึงเอกสารประวัติศาสตร์ ด้านความสัมพันธ์ไทยและรัสเซียในยุคแรกๆของความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ประเทศนี้เกิดขึ้นได้ เพราะ พระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยแท้ พระองค์ได้มี โอกาสไปที่หอจดหมายเหตุของกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย และได้มีพระราชดำริในเรื่อง โครงการศึกษาเอกสารในหอจดหมายเหตุที่เกี่ยวกับประเทศไทย เพื่อนำมาแปลออกเผยแพร่” 100 ปี ความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2558), หน้า 266.

แห่งชาติ หรือในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอาจจะเรียกว่าทฤษฎีแบบสภาพจริงนิยม (Realism) ซึ่งมุ่งเน้นศึกษารัฐและระบบดุลแห่งอำนาจ (balance of power) โดยรัฐไทยนั้นต้องอาศัยรัฐมหาอำนาจเช่นรัสเซียหรือสหภาพโซเวียตในการคานอำนาจกับมหาอำนาจอื่นๆ เช่น ฝรั่งเศสและอังกฤษ ในช่วงศตวรรษที่ 19 และสหรัฐฯ ในช่วงการผ่อนคลายความตึงเครียดของสงครามเย็น เป็นต้น โดยในช่วงสงครามเย็น ปัจจัยเรื่องอุดมการณ์ทางการเมืองก็เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ความสัมพันธ์ไทย-สหภาพโซเวียตนั้นบาดหมางกัน หรือไม่มีการพัฒนาได้ อาจกล่าวได้ว่าคำอธิบายการทูตและการต่างประเทศของไทยกับรัสเซียเป็นเรื่องที่ สารสิน วีระผล เรียกว่า “การทูตสนลู่ลม” (bend with the wind) ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าไม่มีข้อถกเถียงในเชิงการอธิบายหรือทฤษฎีใดๆ ในวรรณกรรมวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย จะมีก็เพียงคำว่าปัจจัยภายในและ/หรือปัจจัยภายนอกใดบ้างที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในแต่ละช่วงเวลาเท่านั้น

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นการสำรวจวรรณกรรมวิชาการชั้นรองเป็นหลัก แต่ก็มีข้อเสนอสำคัญเบื้องต้นในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-รัสเซีย ซึ่งอาจจะเรียกว่าเป็นคำอธิบายเรื่อง “วิเทศพาณิชย์สัมพันธ์” โดยเสนอว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญในการทำ ความเข้าใจและอธิบายความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย ทั้งจุดกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ โดยปัจจัยเศรษฐกิจเป็นปัจจัยชี้ขาดในการริเริ่มและ/หรือการชะลอความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียในแต่ละช่วงเวลาสำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น ในช่วงก่อนการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับรัสเซีย ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของไทยในการส่งเสริมผลักดันที่จะทำข้อตกลงทางการค้ากับรัสเซีย ในขณะที่รัสเซียก็พิจารณาปัจจัยทางเศรษฐกิจในการชะลอการทำความตกลงทางการค้ากับไทย หรือในช่วงการผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียตในช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 และต้นทศวรรษที่ 1970 ปัจจัยทางเศรษฐกิจก็มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการปรับความสัมพันธ์อันดีระหว่างทั้งสองประเทศ และมีการลงนามในข้อตกลงทางการค้าระหว่างกันในปี ค.ศ. 1970 ซึ่งเป็นหมุดหมายหลักในวิเทศพาณิชย์สัมพันธ์ไทย-รัสเซีย กระนั้นก็ดี ผู้วิจัยยังเสนอต่อไปด้วยว่า ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-รัสเซียก็ยังจำกดอยู่ ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุสำคัญคือ ทั้งสองฝ่ายพิจารณาอีกฝ่ายหนึ่งว่าเป็นรองหรือ secondary ในเชิงเปรียบเทียบ เมื่อเทียบกับการจัดลำดับความสัมพันธ์ต่างประเทศกับมหาอำนาจอื่นๆ มาโดยตลอด ในช่วงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัสเซียก็มุ่งให้ความสำคัญกับตะวันตกเป็นอันดับแรก และเอเชียตะวันออก โดยเฉพาะจีน เป็นอันดับรองลงมา ในขณะที่ไทยที่กำลังพัวพันกับมหาอำนาจตะวันตก

เช่นอังกฤษและฝรั่งเศส เป็นสำคัญ ในช่วงสงครามเย็น สหภาพโซเวียตก็ให้ความสำคัญกับสหรัฐฯ และยุโรป เป็นอันดับต้นๆ ในขณะที่ไทยก็ให้ความสำคัญกับสหรัฐฯ และพันธมิตรมากกว่า

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยชิ้นนี้เสนอว่า トラバจนถึงปัจจุบัน วรรณกรรมทางวิชาการชั้นรองเกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย-รัสเซียมีคำอธิบายหลักร่วมกันเพียงหนึ่งเดียว คือ คำอธิบายเรื่องผลประโยชน์แห่งชาติ โดยศึกษาวิจัยจากเอกสารชั้นต้น และข้อมูลทุติยภูมิ จากการศึกษาวิจัยงานวรรณกรรมทางวิชาการทั้งหมดได้กรุยทางและเปิดขอบฟ้าทางวิชาการเอาไว้อย่างดีเยี่ยม แต่ยังคงมีพื้นที่สำหรับการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพิ่มเติมและขยายความได้อีกมากมายหลากหลายมิติ โดยมีประเด็นปัญหา ซึ่งผู้วิจัยมองว่าเป็นความท้าทายสำคัญสำหรับผู้ศึกษาวิจัยในอนาคต ได้แก่ ความท้าทายเชิงคุณภาพและปริมาณ ความท้าทายเชิงเอกสารชั้นต้นหรือหลักฐานเชิงประจักษ์ และความท้าทายเชิงทฤษฎี

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและเอกสารอ้างอิง (คัดสรร)

คำแปลเอกสารทางประวัติศาสตร์ 100 ปีความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540).

จิตติภัทร พูนขำ, *ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย: ก้าวสู่ห้วงส่วนยุทธศาสตร์* (กรุงเทพฯ: กรมยุโรป กระทรวงการต่างประเทศ และคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557).

จุลชีพ ชินวรรณ, *สยาม รัสเซีย ไทย: การทูตการเมือง การเมืองการทูต อดีต ปัจจุบัน อนาคต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556)

ฉลอง สุนทรวานิชย์, *รัสเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2516).

นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัสเซีย”, ใน *เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ* (กรุงเทพฯ: สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2528 [2549]), หน่วยที่ 7.

รมย์ ภิรมนตรี, นฤมิตร สอดสุข, วัฒนะ คุ่นวงศ์, และปริญญา จารุศิริวัฒน์, *โครงการวิจัยรัสเซียใหม่ และคู่ทางความสัมพันธ์กับไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548).

อเล็กซานเดอร์ อ. คาร์ตซาว่า, *90 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตรัสเซีย-ไทย* (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2531).

From Your Friend: 110 Years of Relations between Thailand and Russia (Bangkok: Amarin Printing, 2007).

Paradorn Rangsimaporn and Ekaterina Koldunova, “Russia-Thailand Relations: Historical Background and Contemporary Developments”, in *ASEAN-Russia: Foundations and Future Prospects*, eds. Victor Sumsky, Mark Hong, and Amy Lugg (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2012), pp. 160-172.

Ekaterina Vladimirovna Pugacheva, “The Significance of Personal Contacts between the Russian Imperial Family and the Royal Court of Siam in the Late 19th – Early 20th Centuries”, MA Thesis in Southeast Asian Studies, Graduate School, Chulalongkorn University, 2009.

ประวัติผู้เขียน

จิตติภัทร พูนขำ เป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาการระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ความสนใจทางวิชาการ ได้แก่ ทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ นโยบายต่างประเทศรัสเซีย และนโยบายต่างประเทศสหรัฐอเมริกา และมีผลงานทางวิชาการ ได้แก่ ทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ: สาขาวิชาและความแตกต่างหลากหลาย (บรรณาธิการแปล) (2559) ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย: ก้าวสู่ห้วงส่วนยุทธศาสตร์ (2557) ยุโรปกลางและตะวันออก: การหวนคืนสู่ยุโรปและการเข้าสู่เศรษฐกิจเสรี (2556) และ **1898 and American Expansionism: A Great Transformation of US Foreign Policy and Identity** (2012) เป็นต้น